

Олег Лишега

Друже Лі Бо, Брате Ду Фу

ЗМІСТ

ЛЮДИНА В ПРОСТОРИ	7
Море.....	9
Людина в просторі	12
Відчуття весни.....	27
Розмова тіней.....	30
ДРУЖЕ ЛІ БО, БРАТЕ ДУ ФУ.....	35
КНЯЖИЙ ЗАТОН	59
Син.....	61
Голос.....	72
Портрет.....	79
ADAMO ET DIANA	87
Флейта землі і флейта неба	89
Adamo et Diana.....	98
БАЛАЧКИ З ПРОХАСЬКОМ.....	125

ЛЮДИНА В ПРОСТОРИ

МОРЕ

Недавнім часом дружина стала купувати собі троянди. Спочатку вони з дочкою, підсміюючись, згадували якогось кавалера, що дарує квіти, але під вечір дружина сама призналась, що розігрувала мене. Цілий день троянди стояли у флаконі. Увечері вона раптом кинула їх у ванну, щоб плавали в холодній воді. Електрики не було, тож вона поспішила зробити це, коли з віконця вгорі сочилось ще трохи світла. Перед сном вона зі своєї кімнати голосно нагадала про них. Ранком ще я спав, як вона кинулась до ванної і почала всіх будити, щоб ішли дивитись, які вони пишні. Мені не подобалось, що вони там у темряві плавають, адже є дві емальовані миски, їх можна налити водою, занести в кімнату, поставити на стіл вже, слава Богу, в травневому світлі. Та вона відповіла, що їхні стебла не вміщаються в жодній мисці, а їхня краса якраз в їхній висоті. Згодом я подумав, можливо, вона й має рацію — тримати їх саме у глибокій ванні, і щоб там було темно і прохолодно. Вчора по обіді я вирішив скупатися. Перед тим усі три вихідні мурував сходи. Наш дім на високому помості. Сходи робили без мене, видно, пожалкували цементу, або ж заливали їх на вапняному молоці, інакше б вони так не розкришилися. Бита цегла розсипалась під руками, зі щілин вивалювались заляклі стоноги, мурашки. Глибше, можливо, у норах зимували й більші істоти, адже там було все-таки тепло в недавні тридцятиградусні морози. І я добре намучився з тими сходами. Слизькі, темні, трохи заокруглені на краях довгі три валуни. Цікаво, куди заведуть вони, ці сходи.. Тож увесь був притрушений цементом, і треба було освіжитися хоч трохи. Зайшов до ванної. Там побачив їх щось лише кілька штук. Пелюстки, відділившись, плавали поруч. Листя настовбурчилось і аж пирскало з води. Плавники якихось невдоволених риб. Я попросив забрати їх звідти, у ту ж воду, де вони лежали, додав трохи теплої і почав купатись. Темніло, зі своєї кімнати дружина голосно нагадала, щоб довго не купався, вона щось погано почувається, а перед сном хотілося б їх знову туди вкинути.. Ще зовсім не пізно, я хотів би з тобою поговорити про дочку.. Ти ж знаєш, що для мене значить сон.. Я звільнилась з роботи, і ми поїдем на ціле літо до моря. Її треба якось рятувати. Ти рятуєш її від мене? Хіба я вже так погано на неї впливаю, що

її може захистити від мене тільки море?.. Її голос раптово замовк, так само, як і озвався. Видно, вже спить. Ти вже спиш? Я сам їх вкину, не бійся. Я знов напустив холодної води і відчинив двері до кімнати, щоб забрати квіти і випустити знов у гуркітливую течію, на волю. Вона спала на низькій кушетці спиною до стіни, лицем до великих вікон. Було душно, шибки повністю запітніли. Біле простирадло зсунулось і оголило худе, зовсім незасмагле тіло. Заходило сонце. Такий сон нездоровий, при заході сонця, в мене стиснулося серце за неї. Вона ж знає, що такий сон нездоровий, але щось сильніше за таке знаття змусило її заплющити повіки. Я присів трохи збоку і дивився, як вона дихає. Якимось так виходило, що ми бачились останнім часом рідко. Вся її довга постать з підібганими ногами прихилилась спиною до стіни, але не опиралась на неї, а завмерла, наче тимчасово у хвилиній рівновазі, що могла порушитись не те що від доторку руки, а й від погляду. Вона ладна тікати від мене на край світу. І лише море не дає втекти ще далі. Вона боїться зупинитись і глянути сюди, назад. Єдина надія лише на той морський гуркіт, де зможе забутись, як перед зовсім іншою реальністю, що здатна заглушити образу на того, хто всюди переслідував її лише одним-єдиним поглядом.. Коли познайомились, вона їхала зі снопом диких маків. Автобус їхав щось десять годин, і коли вже було недалеко, вона в полі побачила маки і попросила водія експреса, щоб той став. Йому нелегко було спинитись на страшній швидкості, збивався графік, але, видно, тон її голосу переконував. Вона вийшла і рушила далеко в поле і спокійно нарвала цілий сніп маків.. Є такі пташки трохи менші за горобця. Все літо визріває мачина, зітнеш її, а там нічого. Аж внизу, трохи збоку, проштрикнута дірка.. Проклює птаха шкаралупу і висмоктує, як жовток з яйця, незгусле молоко. Все її тіло може заховатись за мачину.. Чому мені так стискується серце при цій згадці, коли я дивлюся на дружину, і вона засинає таким нездоровим сном при заході сонця?.. Проколюється гострим темний отвір. Проколюється.. І припадається до нього всім тілом. Така наївна пташка. Вона бачила, як палахкотіли пелюстки серед зелені, як відкрилася чаша з повною ямкою всередині. Вона весь час, усе літо кружляла довкола неї, то вище, то нижче, ховалась недалеко. І коли волокна зашкарубли, вона й далі вірила, що то разюча, палахка рідина з пелюсток не вигоріла на сонці, а згорнулася всередину, замкнулась, що вона й далі там є, така тепла, темнокоса, згускла. Вона проколювала отвір, щоб впевнитись, що вона й далі там є.

Її лице було всіяне дрібним потом. Я відчув, що не зможу торкнутись до нього. Навіть у сутінках, коли вже не бачиш, чого торкаєшся.. Я підвівся. Вони стояли вже розділені навпроти: одна вища, друга менша. Їхні розкошлані великі голови задихались. Я трохи підняв зі столу одну і знов опустив. На дні грубої склянки зовсім не було води. Скільки вони стояли тут? Годину? І весь час чекали, поки я вийду геть. Аж тоді, як причиню за собою одні двері, другі двері, треті й останні двері.. Лише тоді її напружена спина розслабиться.. Вона широко розплющить очі, підійде й оживить їх, як може це зробити лише вона, бо вона не спить. Вона чула, як наповнилась холодною водою ванна. Чула, як відхилились двері, як я увійшов, щоб забрати квіти і кинути туди знову..

Я вийшов, причинив за собою двері і в коридорі схопив сумку, давно вже напхану одягом. Слід поспішати. Ось-ось мала вернутись додому дочка. Мені треба кудись їхати. Я більше не можу. Ми занадто близько і вже не витримуємо протистояння. Я поїду далеко в гори. Там, над самим водоспадом, стоїть хатка. Вікна і двері забиті навхрест. Вона нічия вже кілька років. Я там відійду. За нею відразу під горою грабовий ліс. До мене буде заглядати дочка. Там прозора гірська вода і можна купатися весь рік. А тут я загину. З дверей хатки можна зійти по гострім камінні просто у водоспад. Там живе мій товариш. Кожен день він пірнає у водоспад. Там вибило триметрову яму і на зиму там збирається риба з усієї ріки. Я бачив, як вона вся стоїть на дні. Кожна має своє місце. В мене ще гострий зір. Я бачив, як вона стояла проти течії. Між нею була й велика. Вона була вся на місці, лише зрідка якась по черзі спливала і верталась назад. Я був там уже в листопаді і вже тоді твердо вирішив перебраться туди назавсім. Мій вік дозволяє вже шукати глибшої ями. Я ні від кого не тікаю. Ми будемо бачитись. Просто зір падає, а вухо ловить лише лункий гул. Від часу до часу треба дивитись на воду і камінь, щоб поміж ними не було нікого. Щоб там не було нічого яскравого. Яскраві, навіть найніжніші пелюстки, і ті ранять зір. Я збирався і знову вертав. Уже все готове. Речі давно зібрані в торбу. Вона вже два роки під порогом. Вона мене розуміє, що мені важко дихається.. І що за кожним разом повертаюсь. Вона переконана, що я стану на зиму в цій ямі, що вона найглибша, що її ніколи не прихопить крига.. І що інакше мене зіб'є течія і потягне, приголомшеного, по слизьким дні..

Раніше⁴ твір друкувався під назвою «Квіти в темній кімнаті» (Ред.).

ЛЮДИНА В ПРОСТОРИ

I

Яблука, — подумав, повертаючись до стіни, — яблука.. Мокрі, потовчені, в пластмасовім шапличку бачив якимось біля головопшти, валив сніг, продавець вихоплював жменями дрібноту з металевого контейнера, нещасні, їх розпродують за будь-якої погоди. Але ж не всі такі.. Він перевернувся на спину. У два незавішених вікна сочилось трохи світла, однак до світання ще далеко.. Там, за межами тісної кімнатки, глибокий яр п'явся вгору до поля, колись вони з товаришем бігли його схилом, а на другому березі, перелітаючи, втікала зграйка куріпок. Чи дочекаються вони цього снігу? Дочка повернулася у ліжку, лунко гупнувши у фанерну стінку. Яблука.. Часом їх виносять з утроби фургона, виносять, як тіла анонімних жертв, довкола стоять мовчки, чекають.. Але й бувають вони справді сліпучі у своїй наготі, і, коли приглянутись, на їхній шкірі проступають сироти, як на дівочих персах, і пульсують прожилки. Тоді починається торг. Обережно випрямленими долонями в гумових рукавичках вибирають з чистих ялинових ящиків і виважують.. Впаде, зойкнувши під тягарем, ваша чаша, груба, пузата шаля вас підведе, і відтепер ви вже чийсь.. Кафа.. він згадував і ніяк не міг згадати жодного іншого невірничого порту. Кафа.. Він часто бачив фургони, проїжджаючи на роботу повз іподром, де їхня стоянка. Тупі кабінки, хрипуче дихання, подряпини на ребристих боках, закурених дорогами з далекої Фракії.. Профілі в кабінах, бронзові, бородаті, як на римських монетах, землероби, скотарі.. А трохи далі, за списоподібним залізним частоколом щодня з автобуса його око вихоплює крилаті тіла бігових коней, наїзники, розслабившись у колісницях, пропливають, попустивши віжки, засклені двоповерхові трибуни мовчать, з минулого дня видніються хіба що недбало порозпихувані стільці. Щось є в них спільне.. Я вже третю ніч не сплю.. Його очі в зароговілих повіках вже цілу хвилину приглядались до дочки навпроти, зіпершись на лікті, вона підсовувала коліна під живіт, в її рухах чулась уперта певність. Врешті фанерна спинка зупинила її, і тоді великою стриженою головою вона почала пробиватись. Рвучким пташиним ударом ступні він підскочив до її ліжка. Дивно — вона спала.. Її заплющені повіки прикрили, йому здалось, ледь лукаву усмішку, там, під ними, дзюркотить течія її сну. Що їй сниться в три роки.. І чому після такої важкої для них обох⁵ ночі вона вранці сидить у нього на руках вся, як вимита, її очка аж світяться?..

Ранком, вмовстившись на тролейбусному сидінні свого двадцять четвертого, він уже мчав на роботу — від виставки аж до кінця. Біля автовокзалу в салон вскочила моложава жінка, роззирнулася і сіла недалеко від нього, на місці для інвалідів та дітей. Її ноги в гумових чоботах не сягали підлоги, з усього було видно, що вона трохи опустила — брудне розтріпане волосся під хусткою, несвіжий бинт на руці і до цього всього ще й клаповухий собачка за пазухою. Собачка, що звалась Лесею, обвела поглядом присутніх, ніби вибачаючись за порушений спокій — що зробиш, не сидіти ж удома, мусиш мандрувати з хазяйкою, та й дому фактично нема.. На її лисячій чолі біліла велика латка, одне вухо опало, а друге, настобурчившись, слухало: жінка відразу відрекомендувала її — все як годиться.. А от чи слухають? Звичайно, слухають, посміхаються, дивлячись у вікна.. Жінка зверталась до пенсіонера з каракулевим коміром, але не бачила, мабуть, нікого. Очі в запалених повіках блищали; її язик звик до монологів — але то не була п'яна мова. Вибалушені, ще молоді очі блищали хіттю, подібно до п'яниць, глумливо округлившись, вони не скліли, а навпаки, гарячкове шукали слухача, вона хапала за рукав пенсіонера і, хоч той ніяково відвертався, щось розповідала, розповідала.. За вікном уже зникли будинки, тролейбус, пірнувши попід Гечерський міст, рвавсь до фінішу стрімкою ущелиною поміж двох горбів, порослих здичавілими садами. До його вуха долітали клапті оповіді про свиней, яких вона годувала у сестри, як носила їм воду, як спала разом зі свиньми, бо сестра її обманула.. Тема змінилась, як і почалась; облизавши губи і, показавши жестом на вікно, жінка стала говорити про дерева. Дерев там справді були, мабуть, як її життя — покривлені сливочки, обкручені хмелем, поїдені всякою коростою, мішались з акаціями, яблуньками, горіхами, осиками, У глибині десь-не-десь догнивав парканець, обвалений хлів, собача будка, сад переходив у покинутий цвинтар, далі знов тополі, берези, давно безплідні груші.. «Як позрізають дерева — почнеться війна, — жінка похапцем доказувала, бо вже скоро висідати. -

Вони зрубують дерева і вішають на них таблички «фрукти».. Які ж то фрукти — то плоди-и..». Вона розтягувала слово «плоди», округлюючи очі. — «Плоди-и-и, чуєте, плоди-и, а ви кажете фрукти.. Фрукти що, фасоля, ф^бнік можуть бути фруктами, але все, що на дереві, — то плоди-и..». Вона заметушилась, кинулась до виходу: «їдемо з Лесею до

заправки, мені сказали, що можна з бензину робити керосин, лише додати трохи солі..».

Вийшовши на кінцевій, він став повільно підніматися по Новонаводницькій. Оглянувшись, побачив, що жінка навіть не звернула до акуратної бензозаправки, яка там справді була, а пішла, петляючи по дорозі. Помаленьку вона віддалялась, аж поки не пропала зовсім. Ноги в нього міцні, що-що, а ноги не підведуть. Ось уже рукою подати до бані лаврської дзвіниці, поблискує зморшками її золота фольга, проступають у тінях ребра дерев'яного каркасу. Пригнувшись, уже входив через центральний вхід, мінає групу туристів, що саме фотографувались під сценою хрещення Русі — відразу зі входу несподівано звертає праворуч, кроки відлунюють по викладеній цеглою доріжці, мінає розкішний, мабуть, ще монастирський бузковий куш, мінає лекційний майданчик з рядами лавок під волоськими горіхами — дерева старі, дуплаві, зате повні спокійної гідності, перейнятої, мабуть, від цієї землі. До початку робочого дня ще кілька хвилин, він підбирає з довгої заросеної трави попсовані черв'яком яблука. Вже деяке прикрив жовтий лист, зламана вітром гілляка, за кушем бузини з наполовину почорнілими гронами знов «несподівано» наштовхується на перекинуту чашу монастирського водолія, поїденого іржею, ось груша - і розпливлась на язиці, залишивши по собі кілька зерняток на долоні.. Але все найкраще — попереду.. Він тихо підступає до високої молоді абрикоси і за кілька кроків перед нею зупиняється: на місці, всі, як одна.. Підходить до стовбура, обіпершись, ледь здвигає плечем — і очі відразу на землю. Тихо, не озиваються. Вставайте, вставайте — знов очі на землю. Не хочуть. Тоді притискається й щокою до лускатої, в потьоках клею кори і починає обома руками термосити дерево.. Зарипіло над ним, кліпнули зеленкуваті очі, заспані щоки перевернулися з боку на бік..

Вийшовши з саду, іще зупинився, на цей раз біля руїн собору, і оглянувся — посеред майдану височіло три столітніх каштани, могутні, вони, здавалось, були одлиті з чавуну, легкий ранковий вітерець підвівав зісподу їхні ще зовсім темні крони..

з

Погода тепер мінялась щодня. Бувало, група туристів ніяк не могла розпізнати баню дзвіниці — наче на зло прибульцям з усіх кінців світу, втікала від промовистих балачок гідів, загорнувшись у довгий туманний плащ, гуляла собі десь понад Дніпром. Такою вона зустріла його кілька

років тому. Промінь прожектора, ледь дотягнувшись до третього ярусу, вертався назад. Він прийшов туди на запрошення товариша, щоб подивитись на кінофакультеті фільм «Листопад» — і заблудився. З якоїсь арки, пригадує, вибігла жінка в трико і на ходу показала бігти за нею, він побіг, сапаючи в густому тумані, пірнаючи в безконечні арки, і здалось йому тоді, що ця Лавра не має кінця й краю, аж поки не добігли до кінофакультету, де вже давно не світилось.. А тепер тут працює, хто б тоді навіть подумав, що його, народженого далеко від цих країв, доля змусить будувати в кінопавільйоні декорації для майбутніх режисерів. Учора студент із Сирії попросив його збудувати щось на зразок сільської в'язниці з піщаною долівкою і задротованим віконцем угорі. Молоді араби зовні веселі, але часом він помічав, як котрийсь із них застигав сам на сам з якоюсь річчю в руці — чиєсь фото, група партизанів сидить на піску. Деколи в переглядовому залі дивився вже готовий фільм — на екрані протягом якихось п'яти хвилин оживала чиясь далека домівка, поволі, завжди дивуючись, пізнавав стіни, двері — це ж усе будували його руки.. Бувало, правда, рідко, на його очах народжувалось щось нещоденне, і він ніби був свідком, як тріснула поверхня ґрунту, і на очах виростав справжній гриб, ще слизький, тугий, для нього чудо завжди пов'язувалось із народженням білого гриба — в цих замшілих мурах, серед запорошених меблів та всякої бутафорії раптом прямо під ногами тріскався дубовий паркет, ще монастирський, — земля, розтуливши лоно, виштовхувала свій плід. Він ще і ще раз переконувався, що справжній плід пахне однаково, по-справжньому, звідки б грибниця не тягнула свій родовід — з-під поїдених часом пірамід, голих скель чи удобреної намулом рівнини.. Дві стінки він уже поставив, уже встиг і віконце задротувати. Лишилось тільки принести кілька відер піску, посипати по паркеті та побілити фанерні стінки. Розмішав у відрі з водою крейду, додавив трохи клею й почав білити. Трохи зарідко розбавив, розчин стікає зі щітки за рукав. Сільська в'язниця повинна бути, мабуть, міцна, але всередині запушена, облуплена. Добіливши, присів на бутафорській, обтягнутій чорним плюшем канапі. Щось не йде сьогодні робота.. Увесь мокрий. Рука з цигаркою тремтіла. Вона, здавалось, щойно перервала писання схвильованого, конче важливого для неї листа, навіть не помічаючи, що в її гарячкових пальцях перо неслухняне, дряпливе, чвиркає білим чорнилом по нігтях, і те застигає струмками сухої крейди. Він повернув голову до вікна і застиг, розкривши рота: на запітнілу

шибку з того боку напливала велика тінь. Група туристів зупинилась якраз навпроти вікна, безшумно, наче зграя коропів чи снігурів, і так близько їхні спини в осінніх пальтах. Що вони тут шукають, ці солідні жінки, чоловіки?.. Відкривають для себе світ, так як ти зараз відкриєш для себе їх, адже ви вже не побачитесь. Але я вже про них не пам'ятаю. Дивно, він дивився, але завітніла шибка була набагато реальніша за них. Як, ти не бачиш їх, — але ж це справжні, тілесні люди, вони щойно висіли з автобуса.. Я не бачу їх, я не можу побачити їх, вперто твердило око, наповнюючись сльозою.. Добре, а хіба ти колись теж не відкривав для себе світу? Так, але то було зовсім інакше. Він пригадував торішню поїздку з дружиною до Одеського замку, якраз у цю пору..

Пам'ятає, як піднімався брукованим путівцем, як танув на камені іней, як плечем розтинав вітер, як уже повергнутий з високого неба іней в одчайдушних потугах жалив блискучими голками рум'янці щік, як задихавсь у вітрі.. Розплющивши заплакані очі, за крок від себе раптом побачив голого хлопчика, що гарцював на дельфіні, дельфін повернув голову до нього, мовляв, хапайся міцніш — і з виляском ударив хвостом по мокрій траві, хлопчик засміявся, помахав перехожому повною чавунною ручкою.. Трохи позаду змагала вітер дружина, висока, міцна, і вітер гнув її, як молоде дерево.. Але картин, розвішених по стінах, уже не пригадує, пам'ятає лише, як біг, ковзаючись по інкрустованому рослинним узором паркеті, все далі, далі в глибину, відчувши, що лише раз, раз і назавше йому відпущено побувати в тому місці.. Він підійшов до прихованої в закутку ніші, заглянув крізь засклені дверцята — там, за ними, над проваллям стін висів мініатюрний округлий балкончик.. Далеко під ногами в клубах ранкового туману ворушилась осока, зблискували брижами маленькі плеса ставків довкола замку, мерехтіли купи верб понад водою, і знов луги, зблисне поодиноке плесо, і знов хвилі осоки розбігаються врзнобіч, так ніби в їхнім волоссі ще недавно прогулявся вихор, знову далеко луки і тіні хмар біжать по них, висвітлена рілля, серпанком прикриті пагорби, острівці у далекій течії високого неба.. Туманна куртина поволі здіймалась, обіцяючи яскравий день. Його вигострений зір помічав на осоці пожовклі скручені кінчики ще темних при корені двобічних ножів, йому колись розповідали, скільки в цих ставках ліннів, і він, здається, навіть звідси бачить, як піднімаються бульбашки метану з темного дна, куди сонце заглядає, може, востаннє, як промайнула тінь невеликої лугової черепахи під товщеною ледь прогрітою

води, як пірнула посеред плеса якась водоплавна пташка, хтось далеко-далеко йшов польовою дорогою, хтось у білому косив осоку.. Дві горлиці пролетіли над ним, майже торкаючись одна одної крильми, він почув свист їхнього пір'я, чорні риски на шиях висвічувались сонцем, а на черевцях вигравало світло, відбите землею, вони тріпали крильми, неглибоко загрибаючи повітря, і нагадували пару легковірних метеликів в осінньому небі..

Його покликали до телефону. Дзвонила дружина. Він весь час перепитував, по той бік хтось нервово сміявся, затихав і причаювався, виманюючи його голос, щоб потім, не давши опам'ятатись, обрубати на самій вершині крику, звідки б той летів стрімголов, розсипаючись на все дрібніші скарги нестерпних павз. Тоді знов над ним злітав голос, тепер ніби вже за спиною. Він чує навіть дихання на мембрані мікрофона, так, ніби хтось високий раптом ніжно нахилився над тобою і почав гаряче хухати за комір, залоскочуючи при цьому вустами до сліз, і ти махаєш головою туди-сюди, але ні до кого, і сміх видається трохи вдаваним, як перед дзеркалом.. Так, він добре чує, оса вкусила, кого, її? — Ні, дочку, під саме око, в повіку, коли та, нагнувшись, щось малювала. — І що, вона кричала? — Так, вона кричала і вже почала було заходитись, я ніяк не могла зрозуміти причини, і поруч нікого не було, і я ніяк не могла її стримати, аж поки не побачила на підвіконні осу і аж тоді збагнула, що вона весь час кричала: «Оса, оса». — А звідки ти дзвониш? — З роботи. — А тепер усе нормально? — Так, тільки вона цілу ніч схлипувала уві сні, коли ти приїдеш до нас, може, сьогодні увечері? — Ні, сьогодні увечері не приїду, може, завтра.. Він поклав трубку і повернувся до себе у павільйон. Напруження недавньої розмови спадало, знову в напівтемряві на нього дивились фанерні стінки, висіла під стелею освітлювальна апаратура, але щось змінилося, хтось тут був» Підійшов до вікна, кроки голосно відлунювали. Хтось зайшов разом з ним, кроки відлунювали вдвічі сильніше. Поправив сповзлу скатертину на столі, підрівняв покривало на бутафорському ліжку, може, мені присісти?.. Присядь, я теж присяду. Тут нікого більше нема? Нікого, сьогодні зйомок не буде. Так чому ти тут сидиш? Я ж недавно білив, бачиш, ще не висохла крейда.. А мене ти зараз бачиш? Він раптом побачив її, але не тут, поруч, а там далеко, на її роботі, на восьмому поверсі Інституту кібернетики, зігнуто над столиком¹⁰ з телефоном. Поміж напружених слів, у павзах з диханням над мікрофоном раптом, як у проривах між задушливими хмарами, її

вуста окреслили профіль свого голосу, її вуста виліплювали свою постать з покірливого мовчання, але це мовчання ще більше додавало болю до чогось дуже болючого, невідомого йому Він же не знав її зовсім, а тепер до цього невідання додається ще більша таємниця її голосу. Як її голос знайшов його тут, за цими мурами, чому, знесилений такою дорогою, її голос ранить у саме серце?.. З ким розмовляв кілька хвилин тому, що це за людина поділилася з ним болем їхньої маленької дочки, невже ця постать, скручена за телефоном, вибрала саме його.. Він згадував весільну подорож на море — як хвиля злизала з його пальця обручку, так, наче її там і не було, як вони вдвох, стривожені таким болючим попередженням долі, вдивлялись у напрочуд прозору воду, як ще й досі в його свідомості обручка, тьмяно зблискуючи, скочується по вистелених водоростями валунах наперекір прибіжній хвилі, все далі від берега, все глибше, глибше.. Хто того вітряного дня на безлюдній набережній поклав голову на його коліна й приліг, витягнувшись на повен зріст на довгій дерев'яній лавці, втомлений неспокійними передчуттями, хто розстелив перед ним, котрий знав лише сьогоднішній день, цю велику таємницю — іншу людину?..

Він поглянув на недавно побілені стінки — вони вже підсихали. Може, ще раз побілити?.. Та ні, краще так, як є, з розмашистими слідами щітки, а завтра, як висохне, подряпаю, пооббиваю знизу, треба іще підлогу засипати — вибіг надвір, заніс повні з верхом два відра піску, посипав по паркеті, а паркет усе такий нещасний — скільки в нього цвяхів повганяли, скільки землі у ньому, розтріскався, почорнів, дощечки, як з мореного дуба.. Розрівняв, приплескав де-не-де рукою. Це у нього друга така робота, ще зовсім недавно так само посипав долівку піском, білів стіни.. Але тоді треба було ще й стелю, то була «сільська лазня», туди мала зайти молода єгиптянка з шапником нагрітої води, роздягнутись і митися. І коли знімали той епізод, він таки не втримався і заглянув.. Під сліпучим потоком світла, що висвічував найменшу тріщину крейдяної поверхні фанерних стін, стояла висока темноволоса дівчина, прикриваючи руками груди. Він одразу ж вийшов, але потім ще цілий день йому не давало спокою побачене поспіхом, однак одразу ж приховане в якомусь закутку свідомості. І тепер та картина спалахнула в досить ще різкому світлі: піском посилана долівка лазні, на ній парує шапник з водою, на піску ямки від водяних крапель, поміж¹¹ ними босі ступні з потрісканим темним лаком на великому пальці — на них теж

краплі води з піском, як після дощу, і незвична незасмаглисть тіла. Може, потужне світло робило його таким блідим, дівчина зіщулилась під прожектором, блискаючи з-під опущених вій зацькованим поглядом, але навіть таке потужне світло не могло забити поміж запорошених стін і всілякої допотопної бутафорії зворушливої інтимності в ледь помітному синці під лівою лопаткою, намуляний слід од ліфчика, болючого-болючого відчуття беззахисності неприкритого тіла посеред цинічної байдужості півтораметрової товщини стін з обвислою по кутках павутиною — і як важко погодитися з тим, що ця сіра, незворушна декорація вже тихцем почала деформувати живе тіло..

Перестрибуючи з плаского даху на дах, у нічному небі з'являється силует цигана з гітарою, він нахиляється і припадає оком до щілини в покрівлі лазні. На ньому розцяцькована бісером оксамитова камізелька, широкі шовкові рукави сорочки, він тихо перебирає струни, приклякнувши на коліно.. Крізь отвір поміж черепицею видно, як при світлі гасового каганця повертається до нього лице, обрамлене хвилями темного волосся, як розтулюються спрагли вуста і шепчуть: тікай, тікай, вони вже все знають, тебе уб'ють.. Навпроти, з сусіднього даху, підводяться дві постаті жандармів садатівського режиму — гримить постріл, гітара поволі вислизає, він по плечі провалюється в отвір. Молода єгиптянка, не пам'ятаючись зі страху, кричить: співай, співай!..

Що ж, можна йти, робочий день закінчився. Він виходить з кінофакультету, минає редакцію «Українського театру», заходить у браму внутрішнього господарського двору. Тут без туристів навіть дихається легше. Недавно скошена трава підросла, хтось так і не забрав сіно — стіжок осів, прибитий дощами, з-під ноги вистрибнуло кілька пізніх коників, їхні панцири зливалися з жорсткою травою. На цьому полі всередині Лаври все росло само по собі: розчервонілий кленок, йому було, мабуть, кілька місяців, ясен — вітер одчахнув од нього чималу гілляку, і вона лежала поруч у траві.. Ще молода тополя заслоняла дзвіницю аж до самого золоченого вершка, тріпотіло сильно поріділе листя. Під стіною виріс великий куш мальви, двоє його довгих важких стебел лежало на землі, а третє, крислато розгалузившись, височіло в людський зріст. Він підійшов ближче. Вони вже відцвіли, лише на одній галузці рожевіло кілька пуп'янків — нахилився і трохи підняв полегле стебло —¹² на ньому висувувалися з дощу свіжовипечені хлібинки, деякі розтріснулися, оголивши коричнювате зерно.. Була п'ятниця, у

пузатенькій Микільській церкві з великими зорями на лазуровій бані розпочиналась, як завжди, репетиція симфонічного оркестру, крізь відчинене загразоване вікно вилітали поки що безладні звуки. Повз нього пробіг запізнїлий музикант у короткому пальтечку і шмигнув через високий поріг у двері. Як до сільської хати, — подумав. Чи до клуні.. Щось я не розумію тих музикантів. Фраки з шовковими вилогами, а чого варті гостроносі лаковані туфлі, не одному ж, мабуть, понатирало водянки. А під чорними фраками тіло біле-біле, таке на сонці одразу береться пухирями, м'якенький животик, опущені плечка, серветка, пов'язана на грудях, — що у нас сьогодні смачненького? - - нічого особливого, — дещо з Баха, трохи з Моцарта — як завжди.. А їхні оплески — не руками, а смичком об деку, хіба вони не нагадують щось безруке, механічне — мовляв, чуєте, як наші приручені дерев'яні ляльки вітають вас, — а квіти, а поклони, ось встала перша скрипка і вклонилась, і так щоразу. Чи зміг би я коли-небудь приручити якийсь інструмент, щоб він, як то кажуть, сміявся і плакав.. Мабуть, ніколи. А в сутінках, як риба, пускати бульбашки звуків крізь отвори темної полірованої дудки — ось тут перед тобою розписана чорним по білому уся музика — хіба ж це так складно — читай собі і грай. Ні, я не побачу за нотами нічого, даремно Бахові рукописи знайшли на якомусь горищі.. О, а якраз на цьому горищі, над музикантами торік знайшли куниче кубло, їх там було розплодилось з добрий десяток, а може, вони ще й зараз там є, і слухають разом із ним ці звуки, ну, вони, певне, набагато солідніші знавці.. Всміхнувшись, оглянуся — ніде нікого. Навшпиньки підійшов до вікна і, все ще посміхаючись, з-за стінки, щоб ніхто не помітив, зазирнув усередину.. Боже, скільки їх сюди напхалося, хто боком, хто передом, хто спиною, і кого тут тільки нема., під вікном мефістофельський профіль витягує душу зі скрипки, білява арфістка, повна, як плакуча верба, виглядає крізь струни загадково, забуто.. Слухай, слухай, зараз вони тобі заграють сплющений час, ні на йоту не відступивши від правди, і ти почувеш, що з нами було, є і буде; звичайно, якщо ти не ликом шитий, то в цій солодкавості — а музика завше має бути трохи солодкавою - - почувеш і тиф, і чуму, і сухоти, але музика завжди проносилась понад могилами, куди безладно звальювали кістки композитора, вона хіба що ледь торкається поверхні, а там уже шовкова травичка, горбик, деревце.. Цікаво, чи так його палець торкався клавіша.. Чого тут стоїш,¹³ що, що загубив?.. Хотілося б, мабуть, накрохмаленої сорочки, прохолодного

фраку, квітів, оплесків.. Він відступив од вікна, побрів до виходу з Лаври і. натягнувши каптур пальта, бо тут вітряно, почав спускатись Новонаводницькою до свого двадцять четвертого.. Ні, не хотів би.. Я більше люблю чорну роботу.. Забити цвях, побілити, викопати яму.. Може, я не туди йду?.. Його очі ковзнули по горбку, де завжди на тлі призахідного неба і Дніпра вирізьблювались молоді акації. Горбок голий, приглянувшись, помітив свіжі пеньки, присипані тирсою.. У темнім вологім вибалку горів вогонь. За ним гуртом, ніби гріючись, стояло біля десятка людей, але вони не змерзли, навпаки, обличчя зблискували потом. Дехто куриє, неквапливо хтось розмовляв, видно було, що чекають, поки догорить хмиз. Оддалік, ткнувшись у землю, лежало кілька бензопил. Здавалось, люди чекають на свіжину, добряче натрудившись. Відбившись од компанії, йому назустріч відокремився чоловік, мабуть, щось шукає, очі неухважно бігали по витоптаній землі, вже досить старий, у сивім волоссі заплуталась чи то тирса, чи солома, оголену до ліктя руку простягнув перед собою, і здалось йому, що там кров..

4

Вийшовши з кабіни ліфта, одразу побачив, що його записка, застромлена в дверях на випадок, коли дружина прийде раніше за нього, стирчить на тому самому місці. Не приходить.. Уже два тижні вони не бачаться. Він живе тут окремо, в чужій квартирі на восьмому поверсі. Щодня повертається сюди, читає газети, слухає радіо, п'є чай і засинає. Ранком встає, виходить і залишає в дверях записку: «Прийду пізно, вчора чекав на вас цілий день». Можна цілу ніч не спати, ніхто тобі не заважає, нема з ким сваритись, за стіною чути, як вовтузяться малі діти, гугнявить телевізор, кує зозуля на одинадцяті, помаленьку усе стихає, вкладаються спати. Він уже знає напам'ять арифметику цього дев'ятиповерхового будинку. Гаснуть одне за одним вікна, ось погасло і його. Зарипіли ліжка. За стінами приглушені лагідні розмови, пір'я подушок вбирає чийсь сміх, сльози.. Він уже не пам'ятає, як донесло його у переповненому тролейбусі і хвилиною викинуло в сутінкову квартиру, клацнувши за спиною замком. Він хоче спати, не чекаючи дозволу, вже. У напівтемряві підійшов до розкладного ліжка і вкрився з головою, як це любив робити в дитинстві. Закашлявшись, пірнає у сіру воду, поволі, аж поки пальці ніг не торкнуться дна, але дна щось немає, тіло легке, виринуло, воно ще хоче поплавати по поверхні.¹⁴ Тіло ще молоде, а в мені вже старість. Ось воно, молоде тіло, скидається з боку на бік, відпихається ногами. Голова

вигулькнула на поверхню, безпорадно відкрились очі. Вздовж хребта вп'ялись кліщі, перекинувся на живіт, долоні переплелись на тім'ї, там, де кінчався хребець, пальці намацали затверділі гулі, вони збільшувались, розмикаючи долоні. Він відчув подув гарячої хвилі, тіло як повітря над газовим пальником захиталось, гойднувшись, відірвався живіт. Голова лежала сокирою в подушці, відірвати її — значить, дати тілу підніматися далі, а хвиля вже осідала, він падав. Важким, нелюдським зусиллям вивернувши очі на двері, побачив на їхнім каламутнім склі відблиски заграви. Може, ця теплова хвиля і є старість.. Вона надходила, випираючи собою двері навстіж, тіло, напружившись, завмирало.. Вона виходила, заглянувши в його очі, цей сьогоднішній її прихід завершувався. І все, що сталося, запам'ятають очі, єдині безпорадні свідки. Назавтра багато що зміниться, але в очах вона залишиться і, слідкуючи за його поглядом, спрямовуватиме увагу на неяскраві, повні суму й тривоги предмети, буде болісно зводити його брови, навчаючи усе сприймати по-своєму..

Розслаблено заламавшись, підлетіли руки і впали, гухнувши у дрімучу вовну.. Форкнуло біля вуха, важко поруч піднялась кінська голова, струснувши довгу гриву на очі, роздулись ніздрі, попона пріє, яка вона вимочена, нова, а запах конопляний давно вивітрився, аж хлющить, уся в піні, — стягає одну попону, другу, третю, вони вже не потрібні. Тепер тіло гладеньке, ось загривок, пасма лягають по той бік вигнутого хребта, ось губи, я підсовую долоню під них, твої губи торкаються кількох остюків, а ніздрі втягають порошок борошна, адже над нами жорна.. Так, за цією дощаною стелею є ще другий поверх і там труться жорна. Ті, що на дні, під нами, ті мовчать, а ці, над нами, витягнуті на боже світло, — ці скрегочуть, тут маємо перебути ніч, а назавтра — до другого млина.. Борошно притрусило твої боки, але я їх обов'язково протру долонею, вона така м'яка у мене, як і твої губи. А бач, що робиться з моєю бородою, чи проб'є собі дорогу до вуст тепер шматок хліба, а птах не буде розколювати череп, виколупуючи звідти зеренце?.. А думаєш, те каміння над водою за млинним колесом — хіба воно не біле? І воно біле, хіба якась пташина-вертихвістка не протягне ланцюжок до води. А вода не біла, на те вона й вода, щоб омита чиясь кров чи китицю вербового листя, вона темніє, як твоє око наді мною.. Його рука з'їхала по той бік пагорба, пальці ловили вітер поміж розсипчастих шовкових пасм, а очі з-під присипаних борошном вій дивились у відкриті в темряву¹⁵ очі, ще темніші, темніші за темряву, і там він побачив простір.. Я хочу тобі

розповідати про простір у вухо, нашорошене в ніч, коли над нами сіється борошно, я хочу тобі розповідати довго, так, щоб ти міг уловити ритм простору в тому, що говоритиму, аж поки він сам не склепить нам обом повіки. Хочу розповісти про нестерпну роз'єднаність простору, я хочу звернути твою увагу на дерево — не це, відполіроване руками і підігнане під наш зріст, бо таке дерево має більше спільного з каменем, але дерево, котре стоїть на краю простору, незбагненне своєю цнотливістю. І я знаю, таким воно буде вічно, відгороджене від дрібніших речей, — таких як ми з тобою — межовим каменем. Хочу тобі нагадати, що саме мальви звернули свій виповнений сумовитою ніжністю погляд поза камінь до дерева, не до нас.. Хіба тебе ніколи не дивували її витягнуті стебла, адже то стрімкий прорив у простір, а її припорошені курявою, туго перев'язані вузлики з хлібінками, хіба не вказують на її досвітню мандрівну вдачу, а одночасно хіба не нагадують про наше пізні-пізні вставання, нашу мляву лінивість і плентання далеко позаду.. І справді, у нас набагато більше спільного з волами, і в моїх словах — їхні ритми, їхнє розуміння простору. Виходить, ми задні, якщо кінцевим орієнтиром має стати дерево. І коли воно саме по собі є втіленням недосяжності, то нашим простором є хіба що битий шлях, притрушений борошном., і тепер, після всього, що дійсно означає нестерпну роз'єднаність, я хочу повернутись до того, що нас об'єднує — це очі. Може, ти звернув увагу на добре відтінені впадини довкола очей, перед входом у єдино твій простір, мій. вола.. Ти помітив, що око, вибравши для себе захищене од вітру місце в затишній улоговині поміж кістяних пластин, оповило себе якимсь небесним серпанком, мабуть, мереживо синюватих капілярів утворює це світіння над темним вологим входом у простір, входом вузьким, нестерпно болучим під борошняною порошею. І це те, що нас єднає з деревом, вірніше саме його недосяжність зумовлює втомлений серпанок під бровою..

5

Прокинувшись, довго не вставав. У голові гуло, але не від шуму транспорт} за вікном — там було тихо.. І вікно зовсім світле, вчора прийшов пізно, але чи було вже темно, не пам'ятає.. Вихідний. Як добре, що саме сьогодні він такий розбитий. Особисте життя, ось воно — під ковдрою, на чужому ліжку. Вчора на роботі, сьогодні тут.. Здивовано розглядає¹⁶ руки поверх ковдри. За нігті понабивалась крейда, шкіра вся зморщена, затягнута білою павутинкою, потьоки від зап'ястя аж до ліктя.

Крейда.. То що, вчора не вмивався, так прямо й заліз у постіль після роботи? Бліді, поїдені водою пучки. Самі по собі. Здається, вони вже дечому навчилися. їм навіть подобається така робота.. Одні торкаються струн, інші піднімаються до яблука чи до лози, обтяженої гроном.. А ці люблять білити, подобається занурюватись у рідкий сіруватий розчин. Вони й зараз ще за інерцією білять стелю, бризкаючи крейдою по очах, невтомні в своїй жадобі затерти чим більшу площу, кидаються навперейми очам, і те, що очам хотілося б найдовше зберегти у своїй пам'яті, руки відразу перекреслюють білим, яким хоч. тільки щоб не так, як раніше. І очі покірливо поступаються — так, згоджуються вони, це справді краще, білий колір приємніший, це не колір смерті, не дезинфекція і не чумний знак.. Одкидає ковдру, підходить до вікна.. Сніг, за вікном уже сніг, так рано.. Заходить у ванну, закашлюється, низько нахилившись над раковиною, спльовує, на дні темний, аж чорний згусток. Що б це могло бути, може, вчора наковтався пилюки.. Годинник чомусь мовчить. Десь, мабуть, друга. Накручує мокрими пальцями, перевівши стрілки на третю. Піймався, голубчику, заплутався сам у своїм петлянні, щось загрузли твої коліщата у цьому снігові, дай-но тебе трохи підіпхну, отак, отак, ось і все, бувай здоров. Клацнуло щось, зарипіли немащені колеса, поповз під гору. Снідає на кухні, дістає з холодильника рибину, одрізає голову, смоче. Щось подібне до омуля, байкальської риби. Така сама дрібненька луска, закопчена, витягнена з намулу. Тільки це не омуль, це — горбуша. Підкручує гучномовець, ого, вже знов якісь вірші читають:

Ще здалека слідить тебе мій зір,
Твій свіжий слід я рад би цілувати
І душу тим повітрям напувати.
Що з твоїх уст переплива в простір..

Щось знайоме й забуте. Невже п'ята година? Так, каже, що п'ята, пора до дочки збиратися. Витягає з холодильника великий грейпфрут, кладе його поруч зі шматком риби. Грейпфрут, гойднувшись, торкається риб'ячого хвоста і застигає, на його боці розповзлась зеленувата пляма.. Я ще донедавна не знав тебе, вірніше, знав, але щоразу ти був дуже віддаленим - і коли чув твою назв) по радію, то чомусь думав, що то говорять про земляний горіх, ним ти був упродовж моєї юності, а ти, виявляється, ось який.. Бере поліетиленову торбинку, всовує шматок риби, грейпфрут. Трохи малувато, риба їй буде для апетиту. Земляний

горіх.. А оберегом їхнього подружнього щастя був водяний горіх, гострий, колючий, його ще називають водяним чортиком. Минулого разу бачив його у шухляді поміж паперів, обов'язково треба заглянути. А вони вже дуже рідкісні, вимирають.. Вийшовши з під'їзду, ховає згорток за пазуху, морозець, може змерзнути. Йде вздовж іподрому, протоптуючи слід, заглядає поза металеву огорожу. Які там зараз скачки в таку хуртовину, але ж ні — щось там таки ворухиться, не може бути, вони давно вже по стайнях.. Хоча б якась стежка., що це? — просто перед ним отворяються ворота, заїжджає машина — висока, перетягнута шнурами копиця сіна на ній була останнім осіннім спалахом у сніжному морі.. Виходить на Одеську площу, але площею назвали її хіба що іронічно, бо не було тут жодного будинку, лише округле поле, що водії називають «клубою»; дійшовши середини, зупиняється. Він сам тут. З висоти кружеляє сніг, довкола рівномірною гірляндою об'їжджають машини, вогні рухаються з однаковим інтервалом, і не перерветься ця гірлянда, мабуть, ніколи.. Постать посеред поля раптом піднімає руку: «лясь!». Високо над головою звився батіг, зі свистом розтинаючи небо, вернувшись, зашморгує постать довкола пояса. «Пішли — давай, давай!» Машини, тулячись одна до одної, заквапились, кільця гірлянди затанцювали в новому ритмі, попливли, зливаючись, світляні смуги. Швидше, швидше, іще швидше! Злітає батіг, ще гучніше заграла снігова музика, ілюмінація льодового стадіону освітила ресторан «Жокей», стоянку фургонів означила далекими нещасними горбиками снігу, вихопила з пороші примарне крило ресторану «Вітряк», опустившись, воно знов зайшло в тінь, встигнувши, однак, підказати: всі в цей бік, крутимось усі в один бік, усі за мною! І знов драбинчасте крило вигрібає з-під себе порцію снігу і розпорошує над собою.. Він виходить на трасу. Тепер пряма дорога до дочки і більше нічого, сама дорога, поле, ззаду фари вихоплюють лише кілька метрів брудного місива, але то все вже позаду.. Незчувшись, зіступив з дороги і так ішов довго-довго, аж поки не спіткнувся об якусь грудку. Закашлявся, притиснувшись грудьми до коліна. А мені ще ж нема сорока.. Стоячи навколішки на примерзлому грудді, побачив уперше, який чистий під ним сніг. Долоня тонула у прохолодній мережаній піні, піна осідала понад кожним найменшим горбком, кушем, вона вирувала по невисоких схилах видоліноків, видувалась¹⁸ вітром далі, безсило чіплялась кігтками по рівнині, завиваючи комарино, неслась уперед, укладаючи простір по-своєму, але

не зигзагом лінії, ні — обрію вона не мала — ні початку, ні краю, ні верху, ні глибини — по-своєму якимось, так, що він не розумів, куди і його несе, аж поки, розклеївши заліплені повіки, поміж вій побачив далеке дерево — і тоді, все ще на землі, опустив очі і засміявся, крадькома втягуючи той простір, що тепер їх роз'єднував, у себе, в свої легені..

Відчуття весни

По-різному відчувають весну. Буває, першу стежку для неї в різкім вечірнім холоді пробивають грудьми журавлі, надсилаючи з того місця, де ще хмари, здається, у їхній крові, ледь чутний сигнал: всі, хто позаду нас і під нами — не падайте духом, ми перемогли. І хоч реальністю нашої перемоги поки що залишається тільки цей ледь чутний сигнал, його вже зафіксували в своїй свідомості деякі ріки, чиясь дитинство, чиясь не до дна вимерзла уява, темні невирубані лісові масиви, збудившись, рушають за нами...

.. Його свідомість не довіряла журавлям. Весна надто плутано пояснювала йому про свої принади, він не вірив птахам, чий далекий голос вже давно завмер, більше того, боявся, що за якусь сотню кілометрів уся згряя поляже. Так, він не був бійцем. Але він був солдатом, це напевно. І коли якоїсь довгої, здавалось, безкінечної ночі блукання поснулим містечком серед очманілих собак, котів, в'язкими розбухлими вулицями виходив на блискуче від конденсованого туману шосе і раптом прямо перед собою бачив повільно рухомі військові машини, він оживав. Одна за одною промацують шлях, нечутно, всі довкола вже давно ніжаться під теплими ковдрами, нюють розбиті вологою кістки, а тут безупинний рух, маскувальне світло вириває лише якийсь десяток метрів мокрого шосе з розчавленим тільцем зайця чи собаки, в кабінах тривожно зблискують профілі двох — солдата й офіцера, мокро напнувся брезент, що вони там везуть, може, велику сповиту смерть за своїми плечима, а далі весь обоз - це її придане.. Кухня, він знає, так, то кухня, але не міг собі уявити, щоб там варилося щось гаряче, настільки вона повна загадкової замкнутості. А що тут, із заготованими віконцями-щілинами, невже там зісередини до її стінок попритискалися чужі плечі, обливаючись потом від задухи, посихлявши один одному на погони чола, в невіданні завтрашнього дня. А що це, мабуть, амфібії, то їм все одно, по чому рухатись, можливо, вони за

інерцією ще пливуть, розтинаючи хвилі густого туману, байдужі до тих, хто попереду і позаду. Осідають ресори тугих рацій, мляво вигинаються довгі антени. У цін глибоко заховані! таємничості, у цьому повільному проминанні всієї несуттєвості нічних, незнайомих місцевостей вперед до реальної далекої мети, можливо, і було щось від журавлів, однак він про це не думав, він був разом з ними рядовим солдатом, і він знав, що буде ним до кінця свого життя. Дивно, можливо, запахи людського поту, ув'язнені ще гострішими запахами бензину і металу, втягали його за собою в річище скреслої нарешті темної ріки, закручувало його, рвало на грудях блаженський цивільний одяг. Так, йому знайоме це почуття.

.. Машина мчить підмосковними березняками, їх гне. підкидає, вони підстрибують, солдати «стройбату», вчепившись один за одного. Я солдат, мені нічого, але разом з тим й усе дозволено, я трохи зверхньо оглядаю принишклі лісові села; діти, старі, хати, церкви — усе це під моїм поглядом ледь пригнулося, на ранг нижче. Одночасно ми своєю динамікою підказуємо шлях до визволення. це ж нам махають діти, і розпатланий кінць ще якийсь час позаду ірже, мотуляючи за собою саньми з розхристаним дідом, це нам кланяються розпашілі, ніби з баньки, з розпушеним волоссям берези. Вони підносять нам свій оголений пахучий коровай.. Ми під'їжджаємо до високої стіни, нас впускають, але чому за нами зачиняють високі глухі ворота? І перше, що війнуло нам у ніздрі, був запах якоїсь відпрацьованості, той запах, мабуть, зберігався тут віддавна. Я відчув, що люди тут не працювали, що їхні пучки зім'являли, просякли тремтливим відчуттям непотрібності. Велетенський цегляний будинок, пофарбований на жовто, з безліччю всіляких флігелів, башточок. За ним — другий, третій. Рання весна, і на старезних в'язах граки вже звивають гнізда. Ми проходимо, роззираючись, просторим подвір'ям, заходимо в один з будинків, нам роздають ноші і лопати. Що тут робиться? Купи цегли, тиньку. їм треба усе це винести з приміщення, розчистити. Над головою звисають балки, дранка. Знятий дах, світиться свіжістю високе небо. Отам вгорі, на другім поверсі, кажуть, був карцер. Серед битої цегли хтось знаходить поживклий загальний зошит

з реєстраційними записами. Номери: п'ятсот шістдесят п'ятий., шостий, прізвище, рік народження., він здогадувався, куди потрапив. Скільки, мабуть, у цій цеглі заціплено болю і відчаю?

Привезли в бачках обід. Вони їдять надворі. На осонні вже нема снігу. Подвір'я живе своїм життям. Снують санітарки, пралі, куховарки. Тут є

чоловіче і жіноче відділення, перегороджені побіленими парканами. Кілька чоловіків у заправних піжамах штовхають залізний візок, мабуть, з продуктами. Вони пообідали і закурили. їх оточують, просять цигарок, зав'язується розмова. Напруження спадає. Звичайно, певна дистанція зберігається, але вони бачать перед собою цілком нормальних людей, заклопотаних, можливо, трохи зараннім приходом весни. Хтось підмітає, білять повтикані довкола клумб цеглини, розпилюють повалене напівсухе дерево. Він відходить вбік, шукає туалет і, не знайшовши, присідає за купою шлаку біля кочегарки, відпочиває. Підходить за будинком до паркана і припадає до щілини. Дивно, там зовсім нема снігу, він ніби заглядає в інший світ. Світлий, добре підсохлий волейбольний майданчик. Пружно на м'якому ґрунті люди в піжамах перекидають через сітку м'яч. Між ними вирізняється молода жінка в білому халаті, мабуть, лікарка. Трохи ніби ніяково, що вона грає з цими ненормальними, йому здається, невже вона цього не розуміє.. Ось вона підстрибнула, щоб тушувати, і він побачив, як над сіткою звелася гарна, ледь засмагла рука, її постать витягнулася від п'яток аж до русявої в крупних кучерях голови, добрий удар. Здається, в кишені її халата навіть якась газета, скручена в трубку.. Він відходить, у нього ще півгодини обідньої перерви, можна трохи й подрімати. Нарешті знаходить закуток, де ніхто його не побачить, і сонце якраз пригрівало в лице. Парувала на сонці підігнула дошка, він змружив очі. Десь під самим вухом зі скрипом прочинились, мабуть, на протязі забуті всіма на світі двері.. Несподівано з даху зірвалось ціле гроно крапель, одна з них влучила в незахищену шию, і він, усміхнувшись до себе, зняв шапку. Кілька разів по ледь розліпленій щілині повік різонував сонячний зайчик, мабуть, з протилежного корпусу, там було кілька розчинених вікон. Давно йому не було так добре.. Він розплющив повіки і, нагнувшись, почав розглядати землю під ногами. Вона була якась дуже свіжа, може, так йому здавалося після ще вчорашнього снігу, вона пила його погляд, як негомінку джерельну воду, а він бачив у ній своє відбите обличчя. Раптом воно сліпуче розірвалось, ще якусь долю секунди з шипінням розсипаючись кристаликами снігу на чоботах. Він зіщулився, подумки простеживши траєкторію польоту сніжки. Звідки кинули?.. А хіба не все одно.. Як він міг забути про ці широкі отвори в парканах, за якими вистежувала його пара, а може, й кілька пар очей, повних, мабуть, такої нетерплячої надії на нього, простого солдата. Чи цей жест не урваний терпець.. А може, це рука допомоги і розуміння, простягнена, правда,

трохи незвично?..

РОЗМОВА ТІНЕЙ

Чому так легко дивитись на скирту в полі? Бо знаєш: варто день-другий пильно вглядатись у її кубістичну архітектуру, вивершену із блоків червоної конюшини — і вже вона осідає, пливе вбік все далі і далі, аж поки не стає знов лише полем, і ти залишаєшся сам на сам із сонцем. Не треба забувати яструба, бо в сонці він невидимий, однак весь час над головою. Але що таке яструб? Це пряма дорога до сонця. Стовп. А ти його тінь. Ти його тінь, і куди він, туди і ти. Часом вітер надуває хмари, і зв'язок ніби втрачений. Втрачений для тебе, не для нього. Існує, правда, кам'яне місто, де, здавалось, ти нарешті знайшов сховок від нього: якісь двері відчинено, заходь і трохи розслабся, посидь, але недовго. І не дуже переймайся тим, що ти там побачив, навіть якщо це буде гадюче кубло чи дзеркало квітів. Тобі ще йти і йти. Це єдине, що можеш і для чого ти тут. Просто йти.. Тоді переходиш багато різних життів. Скажімо, життя коня. Але що таке кінь? Кінь? Ти заходиш з ним у ліс. Після яскравого сонця він прохолодний і мокрий. Відхиляєш листя і заходиш у вільху, в її серцевину. Вона весь час здається приреченою, ніхто її не любить, вона занадто давня, ровесниця іхтіозавра.. З-під її коріння не раз витікають іржаві потоки, що потім дають забарвлення деяким глибинним квітам. Але спочатку вона своїм соком забарвлює коня.. Гриби забарвлені нею, висока, зазубрена трава на мочарах, що хвилями лягає на іржаву воду. Це грива, яка ніколи не просихає. Він завжди по коліна у воді, а копита нервово утрамбовують буре вугілля..

Буре вугілля? Але що таке буре вугілля? Це, часом, не ведмідь? Не знаю. Можливо.. Інакше б кінь не зрушив з місця.. Так, це осінь. Ведмідь — це осінь. Гора бурого вугілля.. Це гул. Великий підземний гул незнати звідки, гул порожнини, приваленої каменем, що постійно обвалюється. Я ніколи не бачив його; ведмедя, але не знаю, що б робив, якби побачив перед собою. Знаю лише те, що часом він любить хліб і мед. Тоді, це людина? Так. Людина, точніше, чоловік восени. Коли він викосив свій лан і зібрав свій дикий мед. Він ситий і захмелілий, і може раніше лягти до жінки на свіжовимолочену соломку під глинобитною стіною. Він хоче швидше увійти в ніч, швидше вимісити цю бліду глину в'язку, податливу, аби ще до²² повної темряви зліпити цей горщик зі світлими пористими стінками, з вологим диханням обмацати цю живу посудину для зерна, щоб

де не було якоїсь тріщини, аби була круглобока, з містким черевом. На ще світлій вечірній шкірі зробити пальцями темні, аж сині смуги — знаки вужа, близької ночі, нічної ріки, далі червоною вохрою позначити вхід у печеру, куди він входить, входить боязко, йде темним лабіринтом у глибоку підземну долину.. І раптом за плечима у нього вибухає вогонь, якого він ніколи не бачив, обпікає йому лопатки, він підлітає, як птиця, підбита каменем, і падає долілиць. Здалеку, як крізь воду він ще чує протяжний стогін жінки. Ранком прокидається лицем до стіни на голій землі, скорчений, розчавлений нічним ударом. У протилежному куті якби відкинута, відкочена щонайдалі від нього, на розбурханій соломі досипає його жінка.. Вона вже не спить, її застигле лице розтулило пошепки губи: як ти вже вимучив мене.. Вона посміхається в стелю, не розтулюючи повік, лише рукою підгрібаючи під себе солому, і знов витягає на долівці до нього руку, розтуляючи широко долоню.. Він встає і не може розігнутись, і так виходить надвір. У яскравому сонці видно запечені, аж чорні довгі борозни, проорані на його худому боці трохи вище лопатки. Йде далі під пекучим сонцем, але його лихоманить, дарма що літо. Ні, то вже осінь, кінць зрушив з місця, починаються великі переходи.. Скулившись, заходить у воду, йде вздовж берега, розчепіривши під водою руки. Вони зачепили намул і там, де він пробрів, витягається далеко за течією білий каламутний слід в бульбашках, ближче до осоки провалюється в холодну яму і відразу звідти розповзається густа темносиза хмара, основує його, осоку, корч, де пальці намацали щось слизьке. Чоловіка дивує, що воно не пручається в жмені. Щупачок. Хтось перекусив йому колісь хребет і тепер він, горбатий і безпомічний, тримається ближче до берега.. Відразу за його плечима розривається каламутна вода, і він лише встигає помітити, як величезна біла риба вдарила яскравим хвостом..

І знов чоловік вертається додому, і в густих сутінках моститься коло жінки на соломі. В очах у нього все ще велика біла рибина в скаламученій воді. Тепер він знає, вона далеко не відійшла, а забила в глиняну печеру і пришикла. І перед тим, як вона, струснувши з луски останні відблиски сонця, прослизне на спочинок у глибші підземні нори, куди не досягне вже нічия рука, він з останньої своєї скаліченої сили, згорбившись, налягає на її хребет, плоский і великий, як у білого каменя, на який весь час падала і падала вода. Головне дотягнутись, руками дотягнутись до зябер і намертво притиснути її до дна, пропустивши між ногами її безконечне тіло.. Сліпуче розривається збвтаний червоний намул, і він з жалобним зойком

річкового мартина натужно виборсується з води із закривавленим животом, гублячи у повітрі пір'я.. І знову ранок. У протилежнім куті під стіною прокидається жінка. Спочатку з розбурханої духмяної соломи, що височить під стіною, як не прибита, а лише розкуйовджена літнім вітром копиця, висовується повна, налита рука, вона відгортає соломини й оголює заплющене лице. Уста, здувши прилиплу золоту луску, розтягуються в усміщці і зітхають глибоко, раз і знов: як ти вже мене вимучив.. Рука далі, як уві сні поволі розгрібає набагато блідіші за солому латки великого тіла, зсовуючи солому на землю, але недалеко, поруч себе, довкола свого обрису. Рука опускається на землю, долонею догори і мляво робить манливий жест, присовуючись злегка до себе.. Нарешті розплющує очі. Погляд блукає по стелі. Далі опускається нижче, на стіни, двері. Там, за ними, велике сонце. Трохи піднявшись і повернувши голову, жінка довго важким невидючим поглядом блукає по долівці. Під дверима, куди якраз б'є ще низьке сонце, добрий жмут пір'я. Воно погойдується на протязі. Деякі пір'їни підняті сторчака. Навпроти сонця вони яскраво-рожеві. Від них падають негусті, але дуже довгі тіні. Вони перебігають по соломі. В тінях солома чиста і прохолодна. Жінка знов повертається до стіни і заплющує очі.. Чоловіки ніколи не вмирають вдома. Відчайдушніші відходять в гори, озброєні лише загостреним дрючком, щоб знайти той вхід у смердючу диким часником кам'яну нору, далі проповзти до самого лігва аж до тої розревілої здибленої тіні, але не так утихомирить її раз і назавжди — як переконатись, що саме та могутня лапа із лакованими пазурами вже раніше, щоночі вічно лишала на їхніх ребрах проорані знаки. Але з них ніхто ще назад не вертав. А інші, слабші, з моторошними шрамами по тілу, мовчки відходять в ліс, і довго блукають там, поволі віддаючи свою силу деревам, аж поки хтось із дітей не знайде батька, відшліфованого комахами, під деревом, з різко закинutoю головою на високий мурашник..

Д р у ж е Л і Б о , б р а т е Д у Ф у

ДІЙОВІ ОСОБИ

Лі Бо

Ду Фу

Молодий

Дівчина

Великий Джміль

Інші

Дія 1.

Голос за лаштунками:

..з моїх босих ніг осипається земля., коли щось довго робити, задумавшись, чи просто задивитися в далечінь, все може затопити тепла повінь., тріскаються капіляри, так легко, як молодий листок, прокусити до крові вуста..

Повільно розходиться завіса. На сцену, прибрану кількома убогими сосонками, виходить Молодий. Рухи його скрадливі. Одягнений він у типову для подібних місць уніформу, за поясом набір саперних лопаток.

МОЛОДИЙ. Я — подонок.. я писав колись про багульник, що розцвітає на далеких сопках, тепер я у віддаленій провінції, я докладу всіх зусиль.. (Оглядається). Вчора мені приснився дивний сон: я в сосновій посадці, усі сосни рівні, як підстрижені, і всі в мій зріст; і я ніби довго блукаю між них, і кожна з них — то моя поразка.. Я шукаю між ними якусь іншу, неподібну, і так приглядаюсь, так уважно прогортаю молоду глицю, так, ніби зазираю кожній в самі очі — і не знаходжу..

Здалеку чийсь голоси. Молодий починає гарячково копати яму, голосно приговорюючи:

МОЛОДИЙ. Я подонок, я писав колись про багульник, що розцвітає на далеких сопках, тепер я у віддаленій провінції, я докладу зусиль.. (Оглядається). Чим глибше закопуюсь, тим більше заспокоююсь., земля тут глиниста, пухка, за весь цей період мій заступ не зачепив жодного каменя..

Здалеку наростає шум. Молодий метушиться, описуючи кола, він ніби хоче захватись від когось, і не може. Моторошні крики і вся його войовнича подоба починають нагадувати танець шамана. Несподівано присідає за деревом. Виходять, ковзаючись як на льоду, двоє в спідній білизні, один несе невелику пластмасову каністру.

ПЕРШИЙ. Як я люблю цю пору, коли листя вже не листя, і разом з тим ще не тлін..

ДРУГИЙ. Я теж люблю, коли ти дивишся на нього і не бачиш, а воно ще ж є.. Особливо під ногами, воно як прозора вода, бо слизьке. але ж товщини ніякої, тільки слиз.. Присядьмо., ось і вогонь.. (*Витягає з кишені якісь папірці і підпалює*). Тут спокійно.. Друже Лі Бо, чомусь останнім часом лише й думаю про фотографію.. Де

б не йшов, що б не робив, мені весь час здається, я перегортаю велетенський фотоальбом., і кожне наступне фото стає то лісом, то полем.. На якійсь сторінці бачу себе невиразною плямою, а то мене зовсім немає, хоч таки бачу цю темряву, цей день, але мене там немає.. Де я тепер? Зачекай.. Бачу темну течію., і ніби на дні з пологого берега котяться грудки глини, злипаючись у велику драглисту кулю. А тепер вона розсипається..

ЛІ БО. Брате Ду Фу, а хіба ти не бачиш зараз цього лісу, хіба там немає нас двох серед цього осіннього краєвиду, підхоплених спільним поривом вдію ніч?..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо, бачу, бачу нас двох, п'ю з тобою і ділюсь теплом цього вогню, та лише змружу очі і бачу набагато виразніше крізь нас, бачу тілом і душею невиразну течію, і в ній на глибині щось глухо вибухає, але нечутно.. Знов і знов якісь новоутворення.. і знову вони розсипаються., бачу ніщо..

ЛІ БО. Брате Ду Фу, підлий трохи, мені холодно.. (*Ду Фу подає йому каністру, той відпиває з неї*). Іней довкола..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо, довкола повно битого скла., усе довкола іскриться битим склом, а я так любив колись гуляти тут, провалюючись у прілі листяні ями..

ЛІ БО. Брате Ду Фу, підлий ще трохи, мені холодно.. Тиждень тому за кущем по той бік огорожі я побачив одного з портфелем, підперезаного шнурком.. Він дивився на мене мовчки, може, глухонімиий, а пальцем тицяв у мій бік, мовляв, прийміть до себе, пригрійте, ви ж бачите, мене тягне до вас.. Учора біля Західної Брами

повз мене промчали дві здичавілі вівчарки.. Ти чув коли- небудь, як кричить загнаний пацюк? За мить від нього лишилися тільки бризки крові на стовбурі. Вони роздирають тут все живе.. Біля бараку на стежці чиєсь пошматоване хутро..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо. ти кажеш, довкола кишить здичавілими собаками. Але ж вони не завжди такі.. Ранньої весни вони такі кволі, може, людяніші за людей. Тоді вони байдуже вибігають на дорогу, просто під колеса, ніби промовляючи: ось, дивіться, ми зовсім не трусимося за своє життя, ми зневажаємо його в ім'я чогось іншого, недоступного вам.. Колись я щось пробував писати, може, й згадаю..

..вони розкидані по лісі як валуни, і голову-так підводять — череп, оплутаний павутинкою жилок., у вітрі звіється і ляже відмерла шерсть., з глибокого прілого листя, як з дитячої купелі, їхній погляд горить тихою фанатичністю..

Обоє мовчать, задумались..

ЛІ БО. Брате Ду Фу, я боюсь наглої смерті.. Чуєш, гупнуло?.. Підточене дерево.. Воно ж могло перебігти своїм темним гіллям вздовж мого обличчя, продовжившись яскраво-червоними плямами по твоїх руках, адже ти сидиш трохи збоку..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо, тебе спаралізує в човні вночі посеред великої ріки, звідки не видно вогнів довколишніх сіл., але звідки ж тоді легенда, що ти перед смертю захотів обійняти відбиток місяця у хвили?..

ЛІ БО. Брате Ду Фу, ти сконаєш у достатку, у чистій сорочці за столом, нарешті у себе вдома.. Твої очі заскліють, пери! ніж зберешся промовити «добра каша..», у твоїм горлі застрягне шматок недовареного м'яса..

ДУ ФУ. Друже Лі Бо, здається, хтось кличе.. Не забудь, на сніданок плов!..

Розходяться. Тиша. З-за дерева повільно встає Молодий.

МОЛОДИЙ. Пів на п'яту, а вже темно.. Ці двоє пригрілись на кухні.. Видко, не ховають по кишнях чорного хліба, щоби потім вночі пожувати.. Звідки цей холод.. На кухні, мабуть, тепліше.. Яюсь, підштовхуючи передніх у черзі за гарячим обідом, краєм ока заглянув за їхні двері, у глибину на кухню, викладену білими кахлями.. А коли відносив посуд, знов бачив запітнілі кахлі, нікельовані ванни, мідні краники.. усе дзюрчало, скрапувало., чиїсь м'які розпашілі руки

підхоплюють твої тарілки і вправно підставляють під гарячий струмінь., бачиш лише середину тіла, руки і живіт, весь у плямах, що аж розпирає засмальцьований халат.. Мене чомусь завжди тягнуло до тарілок, до гарячої нечистої води, де твої побільшені червоні руки із жадібністю великих потворних рибин хапають залишки їжі.. А може, в цій атмосфері задухи і нечистоплотності мене притягали хоч якісь натяки на операційну., з її блискучістю нікельованих деталей, з її ножами., з її гидливістю до слів., до всього зайвого, непотрібного здоровому організмові., з такою найглибшою насолодою розітнути чиюсь рану..

Завіса

Дія 2.

Ніч на кухні. Посеред тісної, викладеної білими кахлями кімнатки, гуде здригаючись електрокартоплечистка. Молодий і Ду Фу мовчки видовбують ножами вічка з почищеної картоплі.

МОЛОДИЙ. Учора біля озера в хащах обліпихи я випадково набрів на цілу колонію порожніх пляшок з-під чорного пива «Стелла».. Учителю, а чиє це пиво?..

ДУ ФУ. Не пригадую., здається, арабське..

МОЛОДИЙ. А-а.. деякі хропіли, зарившись по горло в сухе листя.. Інші усамітнилися по різних закутках і кайфували по двоє, по троє, простягнувши свої лискучі темні тіла в солодких позах. Решта плутались у сухім пирію, падали і вставали, і знов падали.. Коли здалеку в шорохкім листі мені лукаво підморгне якесь темне денце, щось у мені обривається.. Учителю, на днях пригнали нову партію.. Один високий такий, щоки горять, ніс загострений.. У руках целофанова торбинка з милом, зубною щіткою, електробритвою і ще якоюсь книжкою, не нашою.. Вчора моя зміна заготовляла дрова. Ми порались швидко, нечутно, як згряя вечірніх птахів. Коли вже дрова попиляли, наші пішли грітись у кочегарку. Я затримався біля гори покидьків, на неї падало якраз світло від прожектора. Поміж бурого капустияного листя, гнилої картоплі, у купі вишкірених голів мороженого хека лежала та книжка. На колісах білосніжній обкладинці темно-синім назва невідомою мовою.. Довгий слимак переповзав її навскіс, лишаючи по собі блискучу в'язь слизу.. Я відкинув її трохи далі, у тінь, щоб не так кидалася в око..

ДУ ФУ *{глянув на свій годинник}*. Може, вже готова.. Сходи на кухню, риба вже готова.. Візьми миску.. Скажи Лі Бо, він дасть.. Передай йому цибулі. Візьми цілий вінок, скажи — це я сплів.. Спитай, може, йому чогось треба.. У мене, правда, вже більше нічого немає.. Спитай., спитай, може йому ще щось треба., може, я ще знайду щось.. І скажи йому, хай прийде., зачекай., або скажи йому, що я впораюсь і прийду.. Скажи — я впораюсь з цим усім і вже йду..

Молодий виходить.

..Що це зі мною.. Ніж вислизає з рук.. На мене ніби сиплеться гостре сіно без запаху.. Я не можу підняти голову.. Це різке світло засипає мене своїм невидимим сіном.. О третій годині ночі в закуті, викладенім білими кахлями, осідає стіжок без запаху., а довкола ліс, загорожі.. За стіною помішують, цідять, розливають.. *(Притулившись*

щогою до стінки, шепче). ..Друже Лі Бо., друже Лі Бо., я тут, ти чуєш, нас тепер розділяє тільки ця стіна., зараз я дмухну, і вона впаде.. Друже Лі Бо, між нами тепер лише ця біла шкаралупа яйця.. І якщо ти вже там, то слухай., я вже пробиваюсь, ти чуєш глухі поодинокі поштовхи? — то забилося моє серце, я вже виходжу, вже появляюсь..

Входить з порожньою мискою Молодий.

МОЛОДИЙ. Учителю.. Лі Бо вже нема і не буде.. Що з вами?! (Підбігає до Ду Фу. Той сидить на колінах лицем до стіни, глухо вдаряючись об неї головою).

ДУ ФУ. Не знаю.. Принеси всі мої речі..

МОЛОДИЙ. Для Вас я готовий на все! (Вибігає. За мить вертається з бляшанкою згущеного какао, на ній етикетка з мініатюрним зображенням корови. Подає і виходить).

ДУ ФУ. ..Це ти.. Ти в собі ще тримаєш ту глуху зиму з її п'ятдесятиградусною студінню? Щодня я витягав журавлем з криниці відро, повне крижин, ставив перед тобою на сніг, ти пила, засовуючи голову все глибше, не відриваючись, аж доки твої губи не смоктали дно.'Тоді аж відривалась., і ще раз, ще половину відра, а я чекав, задивившись поверх твого густого в інеї хутра, як по рівнині вздовж обр'ю попід сопками в тінях призахідного сонця ніби мчить до мене далекий вершник..

Вбігає Молодий і вручає Ду Фу щось подібне до подушки.

ДУ ФУ. Що ти приніс., ти приніс мені дорогу в поїздах., відшліфоване лежанням лаковане дерево верхньої полиці, зім'ятий одяг і сажу у волоссі? Від чаю до чаю крізь запітнілу шибку в мороці пропливають хвойні ліси, зрідка висвічені арками незлама- них вітром беріз.. І ти, з порябілими очима від безконечного проминання за вікном, важко сповзаєш униз, підходиш до заспаного провідника, що саме мис склянки після вечірнього чаю, питаєш, в якому вагоні буфет, і починаєш довгу зухвалу мандрівку у невідоме.. Штовхнувши важкі тамбурні двері, виходиш у напівтемряву, повну випарів, чийогось ослаблого плачу, тоді як у світліших вікнах пропливають понуро чорні сосни і часом зблисне осколок місяця.. Проминаєш пом'якшені його сьайвом умиротворені обличчя з розтуленими до тебе устами, вологим зіпрілим волоссям, складками звислих до землі простирадлдіні руки.. Опущені безвольно в долину, розкидані, відкриті долонею до тебе, у такому здивованому запитанні, ніби вона, оголена до ліктя руках,

чекала на тебе вже стільки літ у цьому темному проході.. На якусь мить ловиш себе на думці, що ніхто і ніщо в світі не задовольнить її, розтулену в німому запитанні.. І знов, штовхнувши оббиті залізом двері тамбура, відхиляєш інші, пластмасові двері, піддавшись уже звичному колиханню, торкаючись час від часу нікельованих поручнів, заходиш в інший світ, устелений пухким трав'янистим хідником, що скрадає твої кроки під розсіяним верхнім світлом, і лише гірко подумаєш, що ти тут ніколи не був, і тебе тут немає в цьому лагідному, недоступному для таких, як ти, світі.. І знову ще одні двері, за ними знов безконечні двері кудись туди, вперед, десь у вагон, де в зовсім іншій напівтемряві тремтить, подзвонює склянка на мокрому столику.. (Замовкає). І ще ніби я мав щось у руці., від чого лице моє аж пашіло..

Входить Молодий, подає стару, почорнілу електроплитку.

ДУ ФУ. Ти розігріваєш собі трохи молока навпотемки? Перед тим, як тобі відняло мову і пам'ять, ти якось розповідала, як сімдесят років тому ти була молода і в кінці вашого саду текла річка млинівка.. і що ти пішла прати, коли вже був сніг, і ти довго прала, виляскуючи праником далеко над водою, а потому тобі закортіло сильно скупатись, і ти не довго думала, скинула довгу полотняну сорочку і скочила у воду., ти мені тоді не сказала, то було до Різдва чи після?., згадай мені, згадай, щось у мене було., щось я ніби мав у руці, від чого лице моє аж пашіло..

Входить Молодий. Він розгублено мовчить, опустивши руки..

ДУ ФУ, заплющившись, декламує:

..з моїх босих ніг осипається земля., в алюмінієвій мисці мокне сорочка, і коли прогорнути небесну мильну піну — вода аж чорна..

Пригадай мені, пригадай, щось було у мене в руці, від чого лице аж пашіло..

І лише тепер ловимо себе на думці, що так і не бачили обличчя Ду Фу. На протязі всієї дії він сидить спиною до глядача. Тепер, слухаючи його голос, нам так хочеться, щоб він обернувся хоча б на якусь мить, одночасно усвідомлюєм усю небезпечність такого поруху. Ще більше за неможливість заглянути в його очі нас вражає його непорушність.. Молодий вибігає і вбігає.. Його фігура і рухи вже давно нагадують юного, цвтомного Меркурія. На цей раз у руках у нього слайдовий діапроектор. Ставить його на стілець і вимикає світло. На кахлевій стіні зображення темних плям.

ДУ ФУ продовжує декламувати:
..легкі, поблідлі бур'яни..
зморщені, позеленілі сливи..
поріділе волосся пирію,
ще не вискубане вітром..
ти їхній ровесник..
торішне листя.. —
з якою ласкою ще вгортає його сніг..
як запопадливо, перебігаючи від стовбура
до стовбура, ховається від мого погляду..
чи ти там., чи ти там..

Слайди швидко міняються. Як хмари, пропливають обриси далеких гір, дедалі невиразніші. Зблискують тонкі, покручені ріки, безконечні лісові масиви. Уже щезає різниця між землею і небом. Тепер зображення нагадує аерознімки хуртовини, мороку. У темряві голос Ду Фу особливо самотній. За якийсь час кімната починає наповнюватися людьми. У темряві вони підходять до Ду Фу і мовчки обнімають його. Поступово тіні зливаються в один в'язкий клубок темних тіл у слизьких, обляпаних рідкою глиною плащах. Розбухає велика драглиста куля.. Тишу зрідка пронизує глибокий, притлумлений стогін.. Павза.. На авансцені знову Молодий. Його важко впізнати. Обличчя позбулось колишнього виразу багатообіцяючого крутіства, зникнув рум'янець, який він підновлював, не криючись від людей, половинкою столового буряка — тепер його лице пашисть зсередини незнаним досі вогнем.

МОЛОДИЙ.

..ті що відходять,
своїм прощальним, відчайдушним поглядом
виривають нас із життя..
або ж у своїм плавнім польоті
фотографують нас у невиразному просторі,
байдуже покидаючи тут, далеко внизу,
ніби даруючи нам вічність..

Завіса

ДІЯ ІІІ

Інший час, інакші люди.. Кухня. Вона трохи глибше. Ця будка, зліплена з бамбукових штор. Дірки завішені чимось, та все одно ясно — це кухня. Хоч звідти не тягне димом, ніщо не брязкає, і не гупає сокира.. Хто знає.. Якби полатати її темним оксамитом, могла б нагадати й кабінку для таємного голосування.. А то й садову альтанку, обвиту хмелем, де під вечір хтось у самоті чекає на соловейка.. Але це глибше. А перед нами — Столовий Зал. У ньому не конче мають стояти лавки чи столи — люди там можуть сидіти і на солом'яних матах. Та й людей зовсім мало.. І хто знає, що вони там їдять.. Але так він називається — Столовий Зал.. А спереду, щоб нам не здалося, що й ми сидимо на підлозі у тому залі і чекаємо на вечірній чай — конче має бути грядка живої землі. Земля має бути зволожена і пухка. І заскороджена. На ній жодного знаку — ні людського, ані пташиного. Це має бути непереступним законом.. Але кожен погляд, кожне слово ні-ні та й замре на цій аж чорній магнетичній латці.. Далі вже, за нею — ліс і ліс. далекий світ.. Кухня темна і тиха. Може. ніч. Від неї віє пусткою, і важко повірити, що там хтось міг колись жити.. Але чого не буває.. У середині спалахує світло, сліпучий вибух у мороці. Загули, забамкали бамбукові дудки на шторах. У середині, як у могутній прямокутній жінці, почались роди.. Але замість стогону зовсім несподівано високий дівочий спів. Він уривається сміхом і сльозами.. Вона, мабуть, сама не своя.. Чисті, безслівні уривки арій. Їх дуже давно тут ніхто не чув.. Та й чи був то спів?.. Важко повірити, що в самій Пекінській Опері міг озватися кращий голос.. І раптом звідти вибігає дівчина. Вона на собі не має нічого і починає Танок Нічного Сонця.. Хіба без неї воно може не зійти?.. Але звідки, поки добігла, на ній взявся такий халат, якісь старцівські ланці? Може, це сон?.. Вона закружляла волохатим метеликом у нічному саду, блискавично розкидаючи на підлозі Столового Залу миски. Усякі, більші, менші, зовсім крихітні.. Та сліпуча, із гострими, як лезо, вінцями, а та навпаки — незграбна, закурена, як величезний валун у бистрім потоці.. Видно, вони з різних епох, і та, що найближче до нас, очевидно, найглибша.. Вона метнулась назад до кухні, звідти вигулькнула з гримучим оберемком ложок. Підбігає до кожної миски і губить по ложці, співаючи.

ДІВЧИНА.

Тебе нема, днесь чарівна весна,
А в моїм серцю залишилася туга..
Ти відійшла у незнану даль..
А я лишилась, та й мій рідний край..
Витанцьовує поміж мисок. Здається,¹вже всюди по ложці.. Але вона
знов і знов преребігас, хапас миски, знов розкидає, співаючи.

Нині, нині мами нема-а..
Нині, нині вдома сама-а..
Прийди, як тільки сонечко зайде,
Як місяць зорі розішле,
Прийди до мене в останній хоч ра-аз..

Несподівано підбпрас добру половину мисок і відносить на кухню.
Звідти вертається з глибоким алюмінієвим баняком, і ставить його
посередині Залу. В руці довга закурена копистка, вона мішає нею щось
на дні, вибамкуючи. Вона стоїть над баняком і довго в нього дивиться..
Її личком пробігають світляні брижі. Здається, вона ось-ось ускочить,
шубовсне у купіль. Але видно по її тілі, як вона вагається. Що вона там
бачить?.. Чого так довго стоїть? Чекає, поки роз'ясніється дно?.. Вона
навіть урвала спів і не дише.. Зривається і щодуху пропадає десь
далеко. Її довго нема.. Аж десь із глибини поволі народжується спів.

Ой заходь, коханий, устонька пода-ай..
Поцілунок зразу змінить світ у ра-ай..
Ой заходь, коханий, і нікого не цурайся,
Ой заходь, коханий, устонька пода-ай..

Співаючи, вона виходить зі снопом молодого очерету на руках.
Підходить до баняка, хапає звідти копистку і жбурляє її у кухню, тоді
засовує увесь сніп усередину. Очерет не дасться. Вона обходить,
поправляє пишні стебла, трохи нижчі за неї..

Я бачила його лише раз.. Учора він заїхав до нас у залізнім
агітфургоні з конем.. Як він прорвався?.. Але ні., не було чути гавкоту..
і мовчала сирена.. Але хіба може мовчати сирена?.. Сюди можна
впустити, і надовго.. Але звідси.. Тим краще, він буде довше, набагато
довше, ніж він думає.. Я бачила по воді: кола ніяк не сходилися, глухо
бовтались.. І на дні розбурхалася темна хмара і довго не сідала.. Він
буде тут довго., він буде тут довго, як цей

очерет там, звідки я його принесла.. Він такий добрий.. Він узяв
лагідно за руку і запросив до себе, у фургон., і там розповідав про

інший світ, далекий-далекий.. А потім звів залізними східцями вниз і показав на коня., дивись, він каже, яка в нього зброя.. Які в нього могутні груди.. І він підходить до коня і кладе руку йому на бік.. І тоді він простягає другу руку до мене, щоб я підійшла і торкнулась його руки: Ти чуєш, як сіпається його бік? Скільки він світу перейшов — чуєш?.. І раптом вихапує руку і вилітає на коня одним скоком., і провисає у нього на череві головою вниз.. Я його бачила вчора лише раз.. Єдиний раз.. Він узяв мене за руку і спитав, чи поїхала б я з ним.. Чи б ти поїхала зо мною., до мене, у далеку любу землю.. І тоді.. І тоді я очима попрохала його попросити знову, так.. І тоді він попросив, чи я., так, кажу, так, мій горній цвіте, і найперше я обняла його раменами, так, і пригорнула його додолу, до себе, аби міг чути мої перса, їхній пахоц.. так., і серце його забухкало, як у шаленця, о так, я сказала, я хочу.. Так.. Ще він сказав, що ми одні у цьому лісі.. Але там, за Великою Рікою, уже все інакше.. І що збирається туди завтра після вечері на танці і хоче взяти мене.. Він каже, там буде грандіозне нічне шоу, зберуться з усієї Західної Провінції, там буде увесь Південь і Схід.. І що я там засліплю собою всіх.. Він так і сказав: «Ти засліпиш там усіх..» А я чомусь думала, що там, за північною Брамою, ще дрімучіший ліс.. Правда, ночами я чула крики десь звідти., але була певна, що то наші пси роздирають заблуканих.. *(Розбурхує над собою довгі вороні коси)*. Він казав, там танцюють інакше.. Може, так?.. *(Ривком скидає коси наперед і вся зіщулюється.. Її руки загубилися під косами, здавалось, чорні скойки перлівниці збираються задушити глибоко всередині захований скарб., але що відразу за цим могутнім стиском один видих — і вона вся розтулиться, і перлина спалить усіх.. Але ніби злякавшись тої близької миті, вона, така ж зіщулена, темна, не відгортаючи кіс, підбігає до очерету і навпомацки припадає до нього, у його соковите зілля.. Висмикує добрий жмут і розкидає над собою.. Вона хапає ще і ще.. Її нападає шал, може вона хоче зірвати із себе кухарську личину, але щоб її заслонив хоч очерет.. Стебла ламаються, падають на свіжу, чорну грядку землі.. Вона довго нічого не бачить — що вже сама толочить землю, її босі ноги вже давно чорні.. Напад шалу уривається, як і почався: вона раптом бачить свої сліди.. Вона падає на коліна і гарячково визбирує, пригладжує сліди долонями.. Вона хоче усе повернути як було.. Очеретяною китицею заскороджує довго стоптану землю.. Вона витягає з баняка решту стебел, влазить*

усередину, нагинається і, трохи присівши, вимиває ноги.. Вилазить, знов устромлює очерет.. Заколює ззаду волосся.. Поправляє надламаний очерет..).

Він каже, в далеку дорогу., у світ.. Але хто йому покаже ту дорогу?.. Ту справжню дорогу.. Хіба не дальша., хіба не дальша дорога до мого лона?.. І чи побачить він гори., без мене.. Гори і глибокі ями.. Він хоче мене забрати у далеку землю.. Але він не знає, де вона.. Чи він має належати їй, а не мені?.. Він не знає, хто я.. Він не хоче знати.. Він каже, що може все простити.. Але він не знає, що я можу. Чи я можу простити.. Чому він утік з тої далекої землі.. Він каже, шукав., шукав мене всюди, все життя.. Але він не бачить.. Він весь час оглядається.. У нього очі дивляться назад.. Він давно вже їде назад! Але хіба не найвища гора тут?.. Я можу показати ще вищу гору.. Мене малою прозвали Вогняною Феєю.. Я під своїм вікном посадила чорнобривці.. Я їх викопала коло тої ями, де загібають утікачів.. Я перенесла їх уночі й посадила під вікном., там була ще мальва.. Я не можу більше чекати.. Я вся горю.. Він загориться в моїх обіймах.. Він ніколи не вернеться.. На моїх очах цей очерет блякне.. Я бачу, як він палає.. Але він цього ніколи не побачить..

Заходить Молодий. Його важко впізнати. Це зовсім інша людина.. Хоч ті, що знали його очі, могли впізнати його відразу.. Але, може, вони були єдині, що пам'ятали його давні очі.. У нього на очах легка пов'язка.. Вони сходяться на березі чорної земляної річки і розминаються, не торкаючись одне одного, кожен продовжує сам свою далеку дорогу.. Вогняна Фея, перехоплюючи його пильний, проникливий погляд на землю, продовжує свій монолог.. Вона рухається паралельно до нього, стрімко, ривками.. Вона жалить його кожним словом..

Я бувала там кожного разу, як закопували.. Вони хотіли, щоб я була там кожного разу.. І після того давала їм їсти.. Вони хотіли, щоб я давала все їм своїми руками., і щоб кожного разу була з кожним..

МОЛОДИЙ. Мене послали до Великої Ріки. Я прибув до Великої Ріки пізно надвечір. Я довго сумнівався, чи переходити.. Але мій кінь голодний.. Я розпряг його і він, заточуючись, зайшов у воду.. Я сидів на березі в очереті і не знав.. Але я бачив, як він п'є.. І як він дивиться поверх води на той берег., і як він покликав.. І тоді почав сходити повний місяць. Він зійшов над Великою Рікою, і я відчув, що маю

увійти у воду і йти за ним.. Хоч би що чекало на тому боці.. Коли ми перебралися, була ніч, і не вмовкав соловейко.. Нас ніхто не перестрів, хоч десь далеко чув постріл . Але де світ обійдеться без мисливців?.. Мене лише здивувала ця чорна розбурхана земля.. Вона вся здиблена.. Вона вся піді мною дихає.. Я ще ніколи не бачив такої землі.. Вона підводиться назустріч, але коли станеш на неї, вона завмирає., і раптом відчуваєш, як затягує всередину.. Мені темніє в очах, невже я так і не зустріну тут нікого?..

ДІВЧИНА. Я скопала під вікном і перенесла звідти холодну м'яту. Я весь час думала, що то холодна м'ята. Вона мала грубе шорстке листя, і воно пахло.. Але коли розрослась вище за вікно, я побачила між листя згустки і з них бризки крові, і я зрозуміла, що то червона рута.. Вони дуже люблять квіти.. І ще я звідти принесла куш любистку, але він не прийнявся.. Я люблю садити квіти.. Я люблю їх доглядати.. Я люблю їх нюхати пізно ввечері і на зорі. Я нюхаю кожного разу кожну квітку., до того, як іти до них.. У це важко повірити, але останнім часом я втомилася.. Я втомилася їх нюхати.. Вони стали довше затримувати коло себе.. Вони пахнуть ще густіше і неохоче випускають мене зі своїх обіймів.. І я мушу випрочуватись.. Але від їхніх пахощів не відбудешся.. Вони найгустіше пахнуть надвечір, і я цілу ніч борсаюсь у квітах. Вони затягують уві сні до себе, у землю.. Ту, що з вечора я так рясно поливала.. Вони ніби хочуть мене вберегти від чогось ще страшнішого..

МОЛОДИЙ. Ми лише побачили тут здичавілі сади у кропиві і жодної людини.. Я бачив, як раптом із землі вирвався півень, весь у червоній глині, він розчепірів крила і кинувся довбати у череп зіщулену лисицю, аж поки не розтерзав її пишне хутро.. Я бачив, як весь час кудись бредуть корови, спиняючись лише, аби народити, і знову рушають далі.. Вони всі були червоно-вохристі, усі одної масті.. Ми йшли за ними, бо я сподівався, що мають відчувати недалекі вже гори.. Було дивно, що вони позаду лишають соковиті луки, а під деревами винні купи груш і яблук.. Але, видко, високе сонце їх весь час гнало далі, далі, до тих прохолодних печер, де кожен з нас в прохолоді зможе заснути, трохи вгамуватися, і вві сні дочекатися сходу сонця, вже з іншого боку.. Але вчора, вже над вечір, ми несподівано стріли тут жінку. Вона весь час співала.. Її спів був навіть кращий.. О, наскільки він був чистіший навіть як у самій Пекінській Опері, коли я

ще зовсім зелений закохався., і кожен вечір пропадав у їхнім підземнім склепі, вони його називали між собою «Комариком», там можна було замовити трохи вина, і я там чекав, прислухався до легких, повітряних кроків на крутих східцях зі сцени, звідки вона спускалася, ще не урвавши своєї арії., і змовкала аж лише в моїх обіймах, відпивши ковток.. Ні, він був інакший, той спів.. То була зовсім інша мова, це правда.. Але спів ніколи не уривається.. І коли ми стріли ту жінку, я раптом відчув у собі бездонний голод і такий самий, ще глибший голод мого коня.. І я очима попросив її нагодувати нас..

ДІВЧИНА. Він сліпий!.. Куди він іде?.. Він мене не бачить!.. На моїм тілі тисяча очей!.. Вони за кожним деревом!.. Я йду. і тисяча очей наближається!.. Я відходжу — і вони відходять!.. Кожен хоче бачити!.. Кожен мріє, щоб зірвався темний смерч і засліпив моє око.. Моє глибоке лоно.. Вони вже вертаються!.. Я чую. вони вже вертаються, щоб знов мене забрати до тої ями.. Уночі я чула крик.. Мені приснилось, я віддаюсь Великому Джмелю в густому кущі червоної рути і ніяк не можу виплутатися зі своєї вогняної спідниці і розпанахую її зубами.. І тоді я прокинулась, і почула той страхітливий крик.. І я зрозуміла, що його вже немає.. Що він уже мене не побачить.. Я.. Я не смію.. Я не можу його нагодувати!.. Я не смію нагодувати сліпого!.. За це чекає всіх нас ще більша., ще страшніша кара, ніж вони заслужили від нього.. Чому їх так довго немає?.. Тепер вони йдуть по нас обох.. Вони вже все знають!.. Вони обходять здалеку, щоб надивитися востаннє!.. Вони чекають, щоб я ще його нагодувала..

Молодий і Дівчина зупиняються навпроти. Він простягає перед собою руку, але в останню мить вона відсахнулася за сніп очерету посеред зали..

МОЛОДИЙ. Переходити річку то тут, то там — і рвати однакові квіти.. Мені здається, тут хтось є.. Хтось привів мене сюди.. Я ніколи не ходив сам у темряві.. Я не можу сам ступити навіть кроку.. Але я знаю, я не спав і йшов цілу ніч.. Обминав кожне дерево.. Мене жодна гілка не вдарила в очі.. Хтось вів мене.. Пам'ятаю, як вийшов з дерев — земля почала підніматись.. І я поповз угору.. Земля була свіжа, пухка., і я в ній провалювався, в'язнув, я ніколи ще так близько не дихав свіжою землею.. Вона дихала підо мною.. Мені здалося, що то міг бути якийсь курган.. Ще свіжий, бо на самій горі не було трави.. Я виповз і аж там мене наздогнало сонце.. І я довго стояв там на вершку,

відігривався.. Я дивився вгору, на нього, і мені здалось, ніби я знов починаю бачити.. Я стояв довго.. Аж відчув, що мої ноги в'язнуть у землю.. І я скотився вниз.. Може, то був покинутий могильник.. Може, колись там ящур викосив худобу, і вона вся там лежала.. Я не міг сам зайти аж сюди.. Може, я йду знов до Великої Ріки.. Увійти до неї. Мені здається, чую запах далекої води..

..сам? ні, я не сам., а може, сам?..

та ні, не сам., хто сам — я? тільки не я!..

серед лісу? вечір? близько ніч?

зривається вітер?

де., що там за річкою?., хтось втік?..

вечір., ніч близько..

Підходить до очерету, обіймає його, занурює в нього лице.

Я знов у Тобі., і тепер я вже не хочу⁷ з тебе виходити.. Я лишаяюся в тобі і вже ніколи не заблукаю.. Я можу ще йти далеко, але вже знатиму, що йду весь час у тобі.. По шию у прохолодній зелені.. Аж тепер я можу тріхи спочити.. (*Осідас на землю..*)

Вислизає Дівчина зі своєї схованки. Похапцем загладжує долонею заступлену Молодим землю.. Здалеку чути шум. кроки.. Дівчина схвилювано кружляє.. Шум зростає.. Дівчина дуже хоче захватись і не може.. Знов починає арію.

ДІВЧИНА.

Ой заходь, коханий, у стонька пода-ай..

Поцілунок зразу змінить світ у ра-ай..

Ой заходь, коханий, і нікого не цурайся,

Ой заходь, коханий, устонька пода-ай..

Урочисто заходить чоловік. Він увесь слизький, задрьопаний рідкою грязюкою. Незважаючи на поранену ногу, його хода широка, як у водяного павука.. Його лице темне, заросле густою щетиною.. Він витягує соковиті губи, прицмокує, ляскає соловейком.. З усього видно — голодний.. Він заходить якимось стрімко, боком, глибоко загрибаючи ногами.. Дівчина розгублено стоїть посередині.. Чоловік підходить, угинається в глибокім поклоні, на розтуленій долоні сяє перстень.. Дівчина повертається до нього спиною, вона не візьме з нього нічого.. Поволі відходить, наспівує сумно.

Грає море зелене,

Тихий день догора..

Чоловік якусь мить чекає, низько похилившись у поклони, завмер з перснем.. Стрімко зривається і бігом зникає, звідки прийшов.. За якусь хвилю звідти виривається весь у сліпучо-білій накидці, у високій оксамитовій чалмі.. Хто він?.. А може., може, це сам автор «Сатанинських віршів»?! Чалма від бистої ходи¹розплутується, спадає важкою хусткою з китицями йому на очі.. Він поспішає, падає їй до ніг.. У його розтуленій долоні — каштан.. Він опускає його до землі, котить їй до ніг.. Дівчина відстрибує, бридливо і шумно, наче від миші.. Підбігає до очерету, висмикує звідти грубу лозину, біжить до нього, шмагає все його тіло, хльоскає по руках, б'є його маленькими босими ногами, штрикає кулачками під боки. Вона схлипує і крізь сльози сміється.. Вона ось-ось розридається від великого жалю.. Вона рвучко випростується і довго, невидюче дивиться на незграбну гору перед собою, що заклала в німій просьбі, і вся сповита в білий оксамит, глибоко нещасна. Вона довго, німо оглядає себе, може в цій горі на колінах побачила себе.. Вона вже зрушилась до нього, щоб. може, погладити його.. Але кидається в протилежний бік, підбігає до Молодого, що, скорчившись, лежить долілиць, і, схлипуючи, пестить ного лице, цілує в очі.. Молодий, здається, спить, уві сні йому щось увижається, він усміхається щасливий.. Дівчина зривається на ноги, біжить кудись до себе, на кухню. Звідти приносить облізде хутро якогось чорного ведмеда і вкриває Молодого, як дитя.. Лишає його, підходить уприутул до землі, дивиться вниз.. Щось промовляє до себе пошепки, осідає на коліна.. Набирає в жмені землі, підносить до лиця.. Вона сама не своя. Розсипає знов свої коси.. Глухо зойкнувши, падає до землі.. Борсається в землі.. Вимашує себе з ніг до голови землею.. Увесь цей час трохи далі Великий Джміль заклєк у глибокім поклоні., і коли шал охопив Дівчину, він ще очікував.. Далі підводиться, і сліпуча накидка сповзає йому до ніг. Він голий, порослий довгою шерстю.. Кидається в різні боки, як випущений нарешті з темниці тигр.. Повертається, звідки прийшов, і приносить кілька великих мисок чи відер, повних жовтої, чорної, білої, червоної землі. Його хода пружна, рухи певні. Він підливає до землі води, розминає її.. Починає мазати себе червоною землею. Різко, роздрябуючи тіло. Груди, шию. волосся.. Він харчить від злості, що ніяк не може замазати собі весь хребет.. Він не може дотягнутися до своїх лопаток.. Хапає білу землю і маже собі лице.. Потім перемазує усе червоним. вуха, очі. брови.. Вимахує

головою, стріпує руками. Кидається до жовтої землі і нею на бігу обмазує усе довкола снопа очерету у воді.. Його тіло здригається у корчах, розбризкуючи кров по стінах.. Здається, хтось щойно відрубав йому голову.. Вибігає знов назад, вертається з дрючком, цілим стовбуром, спіяним у його зріст, гладким, ошкуреним.. У руці в нього якесь дерев'яне чи залізне калатало.. Він прив'язує себе животом до дерева, затулившись ним од усіх, молотить калаталом по своїм дереві.. Це ще свіжий, сучкуватий таран, вистроплений угору.. Він глухо гуде.. Але до дерев'яного чистого дзвону несподівано додається гул, гарчання далекої машини.. Він поволі урочисто підходить до Дівчини, обнімає її, підводить.. Вона вже притихла, зводиться.. Вони йдуть обнявшись, заточуються.. Вони обминають очерет і поволі прямують до кухні. Вона ще пробує спинитись і вже не випрочується, промовляє тихо.

ДІВЧИНА. Я ще хотіла там., пересадити на ніч красолію.. Коли я вернуся.. Чого ви забираєте сьогодні так рано?.. Красолію і нагідки., і майори.. Підходить їхня пора цвісти.. їх пересаджувати можна лише вночі.. Коли б ви мене відпустили трохи раніше.. Мені б не хотілось лишати землю такою., такою невпораною.. Мені соромно.. Я не знаю, коли тепер буду..

Чоловік не слухає її, твердо веде на кухню. І там, за бамбуковими ширмами чути, як щось велике гупає об підлогу.. Тим часом наростає гул машини.. Він переходить усякі межі людського вуха.. Може, це знов невідома нам сирена?.. Чи з неба падає ще одна, на цей раз точніша, комета Галлея-2?.. Здіймається вихор.. Порожня зала, пуста.. Лише десь чути оплаканий, утомлений голос дитини.. Молодий і далі лежить непорушно вглибині, прикритий чорним, волохатим хутром.. Кожух облізлий, але ще теплий.. І коли нестерпний свист згори досягає апогею — до зали вривається., зграя мисливців чи сторожів, з усіх боків падає до мисок. Палають один на одного, у мокрих слизьких плащах.. Припадають і змішуються, голодні, в один в'язкий темний клубок.. Вони, мабуть, щось знаходять у тих мисках, бо перелазять один через одного, звиваючись від насолоди.. У них розпачливі голоси сойок і вивільг, може, їм мало.. Мало., і вони знов і знов сплітаються між собою.⁵²Раптом різкий постріл з глибини, від кухні — і всі метушливо зриваються й пропадають, як не було.. Лише розтоптана земля і поламаний очерет.. Тиша.. Знов заходить далекий дитячий

плач, ледь чутний.. Він притихає, але не мовкне.. З кухні вислизає Дівчина. Вона з ніг до голови кутається в сліпучу оксамитову накидку в темних плямах.. Вона крадькома підбігає до Молодого, одгортає кожуха, цілує навколішки, знов прикриває лице і ставить коло нього на підлозі миску зі смаженою рибою.. Сама втікає назад на кухню. Звідки чується погрозливий рев.. Молодий прокидається. Він сідає і бачить перед собою пахучу рибу. Починає їсти.. Риба справді добра. Можливо, амурський сом. Він їсть і їсть, ніколи ще не їв такої смачної.. Виходить Дівчина. У неї в руці біла пластмасова каністра. Вона вся висока, у довгій прохолодній сукні в рясні квіти. Ставить каністру перед ним. Молодий витягає затичку і п'є.

ДІВЧИНА (сміється). Вам що, снилось, може від вас забрали мамину цицьку? Бо мені звідти, з кухні, наче вчувався плач дитинки.. Я знов і знов вибігала, але бачила лише вас..

МОЛОДИЙ. Мені снилось, я зайшов у глибокий, дрімучий ліс. І там посеред лісу я вибрів на галяву і на ній стояла..

ДІВЧИНА. Хіба не я? **(Сміється).**

МОЛОДИЙ. Ви довго тримали своє вино?..

ДІВЧИНА. Я могла його ще довше..

МОЛОДИЙ. І доки?..

ДІВЧИНА. Поки тече Велика Ріка.. **(Сміється. З кухні лунає глухе, погрозливе гарчання..)** Почекайте, я прийду.. **(Біжить на кухню).**

МОЛОДИЙ (сам). Мені приснилося, що я впав лицем у землю.. І що зібралися довкола гайворони.. Вони падали недалеко і походжали по траві. Між ними була ніби одна галка, а, може, й ні.. І кожна навшпиньки підходила до мене аж під вухо і пильно придивлялась до мого ока, чи темніше хоч у кутку волога щілина?.. Але я стис їх, як міг, і привалив аж по брови землею.. Вони прилетіли здалеку.. Я не розумів їхньої мови.. Вони когось шукали?.. І тоді стали мене просити полетіти з ними і показати того, кого вони насправді шукають, якщо я не був саме тим, кого вони не застали на тій галяві.. І я хотів крутнути головою — ні, я не полечу з вами, я вас не знаю!.. Але раптом відчув, що можу кивнути лише ствердно, бо вони вже навалились на голову.. Але хто міг мені сказати, де є той інший я, хіба я знав? Хто ще міг мені підказати?.. **(Підводиться, загорнувшись з головою у ведмежю шкуру. Але всю його постать, велику темну гору, починає раптом хитати. Він робить кілька непевних кроків, заточується, падає.. Спалахує**

сліпуче світло, висвічує вглибині низькорослі сосочки. Молодий пробує ще встати навколішки). Я не можу встати.. Уві сні вони підхопили мене із собою, і я вже далеко.. Вони надули моє тіло іншим духом — запахом марноти, зношеного, мертвого пір'я.. Я не можу навіть стати на коліна. Я бачу під собою лише байдужу блакитну сліпучість.. І там, унизу, поміж кволих підстрижених сосонок, деś має бути інший я.. Я не впізнаю себе!.. Хочу народитися знову! Де моє прадавнє тіло?.. Я падаю.. Я не бачу ніяк Великої Ріки.. Я падаю.. Я хочу впасти в неї! Я хочу так увійти в нічне дзеркало, щоб не відколоти жодної бризки!.. І якщо вже піді мною лише суцільний, безмежний місяць, відбитий у хвилях — то чому мені ще так темно тут?.. (*Хоче зірвати з себе ведмежу шкуру..*).

Знов чується дитяче квиління, знов погрозливе гарчання і знов сердешні дитячі хлипи.. Між них встряє невидимою флейтою дівочий сміх і пісня.

ГОЛОС ДІВЧИНИ.

Тебе нема, днесь чарівна весна,
А в моїм серцю залишилася туга..
Ти відійшла у незнаную даль,
А я лишилась, та й мій рідний край..

Молодий нарешті зриває з себе шкуру. Під нею якісь білі ланці, видно, спідня білизна, аж чорна; Він хоче і її здерти, але не слухаються руки, падає на груди голова.. Нарешті зубами і руками таки розпанахує її на грудях, виповзає з неї.. А під нею ще темніє давня, вже невідомо, чи то зелена, чи синя уніформа., і за поясом у нього, здається, брязкає залізо.. Похитуючись, він ще пробує войовничо розмахнутись, але замість бойового крику з його вуст чути майже шепіт.

МОЛОДИЙ.

Я — подонок.
Я писав колись про багульник,
Що розцвітає на далеких сопках..
Тепер я у віддаленій провінції..

(Він падає. Його останні рухи сповнені гідності і гармонії.. Павза..).

Виходить Дівчина. Але, мабуть, вона нічого не бачить. На її очах сльози.. Вона сміється і плаче.. Вона ходить і приглядається до всього, але, здається, нічого не бачить.. На ній тепер сукня холодного цитринового відтінку. Осінній повний місяць..

ДІВЧИНА. Я його бачила вчора лише раз.. Єдиний раз.. Він узяв мене за руку і спитав, чи поїхала б я з ним.. І тоді.. І тоді я очима попрохала його попросити знову., дак.. І тоді він попросив, чи я., так, кажу, так, мій горній цвіте, і найперше я обняла його раменами, так, і пригорнула його додолу, до себе, аби міг відчутти мої перса, їхній пахоц.. так., і серце його забухало, як у шаленця, о так, я сказала, я хочу.. Так.. *(Схиляється до його очей)*. І ще ти сказав, сьогодні за Великою Рікою танці..

Неохоче розгинається, виносить миски, поламаний, знівечений очерет.. Вертається незадовго з кошиком чорнозему. Висипає на витоптану землю. Приносить ще і ще, аж поки знов земля не стає чиста і свіжа.. Вона, видко, щось згадала, бо дзвінко засміялася і кинулася кудись у п'тьму.. Що вона принесе цього разу звідти?.. Повний поділ яблук? Чи довгий, аж до землі, вінок цибулі?.. А може, подушку? Прохолодну, з тонким пахом чебрецю чи рути?.. Хто знає.. Вона виходить і вертається..

і завжди щось приносить.. І ще вона набере свіжої води, і там, де колись стояв розсмиканий стіг очерету, поставить таке, що найбільше личить останньому часові: сніп з півоній чи з того ж очерету, ще буйнішого і соковитішого.. І вряджаючи новий букет, вона заспіває.. І голос її буде чистий і довгий, як перший сніг.. І їй може навіть здатися, що вона сама., одна-єдина на цілий світ.. Та коли раптом її голос урветься, вона в тиші почує чийсь дуже далекі кроки.. І вона зіщулиться і сховається за букет.. І тоді здалеку, з-поміж дерев вийдуть чи впливуть дві постаті у місячному сяйві.. У чомусь світлому, може, в спідніх сорочках аж до п'ят, вони підходитимуть довго, так, ніби й нас уже немає, хоча ще не стих шум за нами.. Чи присядуть вони недалеко, на грядці чорної, розпушеної землі? Хто знає.. Може, проминуть собі і розпалять вогонь трохи далі?.. Чи здивовані недавнім співом таки оглянуться?.. Але ніхто не наслідиться вийти їм на очі.. І тоді хтось із них може тихо промовить:

Все видно, рукою доторкнешся — а ніби ніч..

і тільки очерет блищить на сонці..

Завіса

КНЯЖИЙ ЗАТОН

Син

Рідко тут небо порожнє. Коли нема стрижив, ширяють високо ворони, котрась з них, кілька разів перевернувшись, падає головою в кам'яну ущелину, забавляючи інших.. Перед входом у Пасаж задер голову чоловік у стоптаних сап'янових чоботях і з мішком за плечима. Вже зацвіли каштани, а за ними його око на вечірньому небі раптом угледіло щось рідне. Над будинком витикались у хмари башточки. Щось подібне він бачив давно колись у себе вдома. Ті самі м'ясисті, витесані з каменю нерозвиті пуп'янки лотоса. Лише деякі більше нагадували качани капусти. Його око ніяк не могло знайти у нішах жінок, завмерлих після довгих танців у солодких обіймах жерців сонця і кохання. Стіни облицьовані вохристою плиткою із рельєфом квітів. Мабуть, це й були ті самі танцівниці, лише віддалені. Високі каштани з напнутими гострими персами блідо і насичено червонястого відтінку виводили танок зі стін і паморочили голову чоловікові. Алея з двох рядів каштанів була обгороджена і там у затінку обскубувались голуби. Старші з глухими погрозами відганяли молодших, ще зелених самців від своїх обраниць. А збоку доходило кілька нещасних. Притиснулись до голої землі і вже не могли на це все дивитись. Лише зрідка до них підбігали якісь родичі і кілька раз клюнувши, вертались до гурту. Вони ніяк не могли зрозуміти, що ті вже своє відгуляли, і знов повертались до ще теплих грудок пір'я, клювали і підминали під себе, щоб якимось розворушити їхню кров. Поруч було повно їжі, перехожі кидали їм печиво і білі булки. Адже на місці голубів тут могли лежати в прохолоді дерев корови, чисті і безпечні, з плямами сонця на повних боках..

Чоловік підійшов до низького бар'єру і присів на нього. Видно, когось чекав.. Голуби підступалися ближче, але він не зважав на них. Білки його очей були довгі і чисті. Від розквітлого каштана падала тінь. Йому вже набридло чекати, він заплющив очі. Земля під деревами тверда, утрамбована. Вже не чути нічого, крім шурхоту пташиних лап довкола. Шум переростав у гупання, земля відлунювала. Його вухо з глухих звуків вихопило кілька голосів: батьку, ріднесенький, за що ж ти мене так запропастив?., я гину тут, а ти далеко десь радий, що я тут

гину., ти продав мене навіки, і вже забув і не приходиш., ти ж обіцявся прийти за рік і забрати знову на волю.. Інші глухо запитували: де наш дім, де наш дім? їм відповідали одні: ні не тут, ні не тут., а другі: тут він тут, тут він тут.. Чоловік розплющив очі, і голоси стихли. Він нахилився і почав здирати з ніг чоботи. Шкіра розбухла, вкрилась кривавими пухирями. Ногам на землі стало трохи легше. Коло нього з неба впав дикий селезень, знявши вітер. Тінь від дерева гойднулась. Чоловік і далі не подавав жодної надії розтривоженій птиці. Лише прихилився плечем до каштана. Хіба що підступившись впритул можна було зауважити, що він зовсім не куняє, а присотався усім тілом до дерева і витягає з середини його густу прохолоду. Гостра чорна брова криво черкнула кору і звідти випхався пухир трутовика. Його м'якуш був рожевий і соковитий..

Недалеко між людьми розгублено оглядався якийсь заблуканий чоловік в картузі. Йому сказали вийти з метро саме тут, в центрі, а далі він вже сам знайде, але не так то легко щось тут побачити.. В одній руці тримає в авосьці, обтягнутій аж до землі, великий свіжий кавун, а другою їсть булку. Нарешті поверх голів помітив скулену постать під деревом і побрів туди, підійшов і став поруч. Охо-хох, ох.. Той що сидів розплющив очі. Прибулець поставив кавуна на землю і знову важко зітхнув: охо-хох, ох.. Той, що сидів, раптом глухо озвався: угугу.. уух.. угугуу.. Новий ніяково мовчав.. Той, сидячи, знову глухо озвався: ууух.. угууу.. ууух.. Прибулець злякано глянув за бар'єр. Вони вже були тут всі. Хіба ж він міг отак відразу.. Ще не віддихався з далекої дороги. Гарні, нічого не скажеш.. Усі як один.. Він раптом помітив у гурті дикого селезня. Той стояв на випнутому із землі корені при самім стовбурі й обскубувався. Він весь блищав, темний між інших. Хто знає, може й він. Той був ніби високий.. Хто його знає., може і він., але він був русявий і худий.. **Я** ще не готовий.. Мені не можна гарячкувати, а як не він, то вже не дістану нікого за нього., а так ще можна буде прийти за ним на другий рік., він буде ще кращий.. Селезень відчув, що на нього хтось дуже пильно дивиться і підняв голову. Ні, це не він, не він., я не впізнаю., це не моя кров.. Селезень стріпнув головою і випростався. Він дивився на чоловіка гострими темними очима. Чоловік тримав у руці надкушену булку і дивився на нього. По щоках текли сльози. Мені навіть не дали доїсти⁵⁷ булку, ти бачиш? Що я можу, дитино? я мушу вибирати.

але не тебе., ти не пропадеш, я ще прийду за рік., ти ж не один тут., хіба тобі так вже погано.. Я не бачу тут свого сина. Тут між ними нема його. Я добре знаю свого сина. Тут його нема. **Я** прийду на другий раз. І він повернувся лицем до чоловіка, що на землі з усієї сили відчайдушно натягав сап'янові чоботи. Я вас прошу, я не бачу свого сина, може він десь і є, але я вас прошу, мій зір непевний, я вас прошу, я непевний, може він і є, я прийшов здалеку, і не певний, що мої очі не брешуть мені.. Я хотів би з вами трохи пройтися і щось сказати.. Я тоді не зміг усього сказати.. У вас буде трохи часу, правда? Я хотів би з вами випити чарочку, дуже прошу вас. Я вам по дорозі хочу щось сказати.. Тут недалеко.. Чоловік на землі кинувся до мішка і поблідлими пальцями з налитими кров'ю обламаними нігтями став колошматити мішок, але шворка ніяк не розв'язувалась.. Він схопив її зубами і розгризав її, розпльовуючись на всі боки.. Мухи і шершні його вже доїдали. У мішку щось зарухалось, зі скреготом і дзвоном обвалилось.. Він його тепер терзав, уп'явшись розбухлими ногами з кривавими вавками по самі кістки в землю, намертво притиснувши підборіддям до каштана.. І звідти раптом вихопив з середини темну фінку, чахнув нею два рази глибоко собі ззаду по халявах. Батько допоміг підвестися, взяв під руку, підняв сітку з кавуном і вони рушили.. Тут недалеко, як виходив з метро, кажуть, ще можна випити чарку в ресторані, ми трохи посидимо, я вам хочу щось сказати.. Заходило сонце, вони йшли попід руки розквітлою алеєю.. Сонце сідало ривками, озвались перші вечірні птахи. Вони вже пробували свої флейти десь в невидимій височині, маленькі невидимі оркестранти, розчепірівшись між клейкого листя, чекали, поки зовсім стемніє.. Але важкі поперечні тіні на алеї ховали так само і ловців.. І де вони причаїлись, вгорі, у листі, чи внизу?.. Все видиме було близьке. Занадто близьке і неприступне. І коли стояти поруч, то на тебе нічого вже не лишалось — усе забирало неприступне дерево. Воно витягало усе світло довкола, замикало у собі весь вітер і утрамбовувало його всередині. Так на морському дні хижі яскраві рослинні чаші заковтують все живе. Тугі, наліті.. Дихає поруч.. Колись така сфера розтулиться і ковтне.. Скільки тут застрягло найбарвистішого пір'я!.. Чоловік з мішком за плечима відокремився і підійшов до крайнього дерева. Чоловік у картузі з кавуном у сітці лишився сам посеред неосвітленої алеї. Він розгублено стояв і бачив, як той підійшов поволі

до крайнього дерева на крок від нього, став, трохи зсунув мішок з плеча і раптом з усього розмаху вдарив ним дерево. Чоловік заплющив очі. Він чув лише удари, так гуде лише важкий метал.. Він бив і бив, і коли той розплющив очі, то побачив, як вже вертається від дерева, мокрий і чорний, із розпанаханими колінами, побитими ліктями і закривавленими зап'ястями, затиснутими, аби не збігла жодна крапля. Він вийшов звідти, з тіні, не оглядаючись, і пішов сам трохи вперед, і через кілька кроків, коли латка сонця на алеї впала на його плечі, то його спина раптом засвітилась доброю сотнею воронених ножів. Вони повиштрикувались із пошматованої мішківини і лише дивом трималися у блідій павутині конопляних ниток. Чи хтось бачив це., чи є свідки?.. Чоловік в картузі злякано оглянувся. Сонце зайшло вже зовсім. На алеї позаду ніби не видно нікого.. Зате в глибині, у цілковитому мороці під самими деревами він, розширивши безмежно свої зіниці так, що здавалось уже, викотились зі своїх ям, раптом помітив вогники. Вони спалахували і гасли, зигзагами піднімались і спадали. Може, то світляки? Але ні, за ними ворушилось щось неповоротке, розхитувалось, гойдалось щось з м'якими, вузлуватими формами, зливалося з деревами.. Світляків я бачив ще малим в горах.. Вони літали так як тепер, піднімаючись невисоко над гірською дорогою і часом важко було судити, яка з них зірка, та що падає, чи та, що блимає на місці?.. Він повернувся і кинувся наздогін першому, але попереду на алеї було вже темно і ті сліпучі ножі на спині у того подорожнього давно згасли, занурюючись з кожним кроком поволі назад у тепле, податливе тіло..

Угорі над деревами була відкрита тераса. За аркадою лунала музика. На білих фігурно вигнутих стільцях за столиками сиділи поодинокі пари. Перед ними зблискували чашки з морозивом під фруктовим сиропом і лимонадом. В разі дощу їх могли запросити всередину, але там було душно і людно. Голуби під розімлілими деревами видно зібрались на дощ. Між ними вже не було де сісти. Вони розпушили попелясте пір'я і порозтуляли дзьоби. Дощу ніхто не боявся. Лише ті, з другого ярусу, зайшли б усередину. Людей прибувало. Попереду йшло троє. З боків трохи нижчі вели попід ручки високу повнотілу жінку. Густе волосся пшеничного кольору і мабуть такого ж запаху зібрано копицею високо над шиєю. Поруч з нею ті люди були⁵⁹ набагато дрібніші, видно, якісь далекі родичі. Починалася повінь, з низовин і

боліт хмарами летіла мошка, якраз коли зацвітають каштани. В руках у двох крайніх були зелені виламані гілочки, ними відмахувались від мошок, хльоскаючи себе по литках. То певне давні подруги, хто знає, чи не старі дівки, і вони вели вищу за себе жінку попід ручки, щось наперебій оповідаючи. Вона лише всміхалася тонкими устами, потупивши очі, але так, що вже довкола неї нікого більше не було, і вона це знала. Її профіль виплеканий, підборіддя не випиналось, знак високої породи з випещеною шкірою з утертими в неї ароматичними мазями. На ній був світлий жакет, зісподу — крепдешінова сукня у великі квіти, вона плила поволі і високо, ніби пава. Кожен її рух від мізинця на носі промовляв, що інакше бути не може, її плекають, цю особу, обрану довічно, і ось — я перед вами, мене забути неможливо, і тоді над водою я була така ж юна як і тепер..

З-за крайніх каштанів вийшла ціла валка циганів й оточила всіх поблизу. Тіні-помада.. тіні-помада.. тіні-помада.. Молоденькі циганки тримали на руках ще менших, а ті зовсім маленьких. Деякі сумно пахкали довгими цигарками. На комусь були стоптані осінні чобітки, але більшість з них здавалось, щойно напівголі випурхнули з вар'єте ресторану «Метро» навпроти — в намисті, блискітках і довгих газових спідницях. Найменші ледве стояли на вигнутих ніжках і трималися за матерів. Трохи далі під деревами стояло кілька старших циганок з арахісом в цукрі в чорних лакованих туфлях. Вони рухались широко назустріч перехожим, не минаючи нікого. Тіні-помада! тіні-помада!.. І на очах у перехожих підводили блакитним собі очі, намазували, випнувши повні губи, і стирали долонями, і знов намазували і чмокали переляканих чоловіків. Тіні-помада! — кричали маленькі і найменші. Тіні- помада!..

Батько наздогнав його аж коло ресторану «Метро». Уже без мішка. Вони стали підніматися східцями. На котромусь поверсі було вар'єте — так свідчила реклама на вході — яскраві діви з довгими ногами і в масках закликали до себе, але на котромусь з цих поверхів можна було випити чарку і набагато дешевше ніж у вар'єте.. **Я** ще ніколи не був у вар'єте. Вони там лише танцюють? Зрештою, яка різниця, ми не надовго. Вони зайшли на другий поверх. Вар'єте очевидно було на третьому поверсі, а тут тихо і прохолодно. Хоч і відчувалось, що десь недалеко вирувало, десь за безконечними арками і вічнозеленими пальмами у глибоких нішах.. Вони сіли за столик і попросили щось

випити. Дивно, як уживається тут такий прохолодний спокій, а десь над тобою вирують у бенгальських вогнях гнучкі танцюристки в масках.

Ви знаєте, я хотів би вам доказати про сина.. Я його дуже любив, і хочу вас попросити, щоб ви може не давали йому якоїсь трудної роботи.. Він ще змалку був дивний. Що правда то правда, нічого не хотів робити. Ніщо йому не миле. Лише знав ліс і річку. Як піде зранку, то десь його носить аж до ночі. А вночі вертається з порожніми руками, щоб його ніхто не бачив. Не можна сказати, щоб він нас не любив, але ніколи ні пригорнеться, ні всміхнеться як інші діти. Усе робив якось автоматично — скажеш йому іди трохи побався з дітьми — приходить увесь побитий, питаєш хто бив, а він лише плаче і мовчить. Якось раз послали ми його по хліб. їздив він десь їздив, цілий день, я вже боявся, що десь пропав, і вийшов назустріч. Коли дивлюся — вертається. Вже було досить темно, йде він вулицею понад річкою і щось несе в руці. Я йому ще здалеку кричу, де ти ходиш, ми тут цілий день сидимо без хліба. А він підходить, і що ви думаєте? Несе перед собою половину кавуна. Трохи більшого за добре яблуко. Питаю, ми ж тобі дали гроші і на хліб, і на булки, то хіба вже не можна було взяти цілий кавун, раз так тобі вже його забаглося. Хто це продає лише половинки? Хто тобі його перерівав? А він каже — не знаю, не бачив. Як не бачив, вдень не бачив? Чи вже було темно як ти купував його? Вже було темно — він каже, і більше ні слова.. І знаєте що? Він його так і не їв! Та іншому покажи, то він буде бігати за тобою — лише дай і дай!..

Нарешті зайшли музиканти і всілись на естраді, невеличкому помості, вкритому темними килимами. Над ними похилилась розлога фінікова пальма. Оркестрик був негучний. Лише контрабас, флейта і сакс. Вони зробили нешвидкий вступ, щоби привітати і трохи заохотити публіку, тоді почали танго. Двоє чоловіків перегнулися через столик. Один щось тихо розповідав, а другий ніби уважно слухав, примруживши очі. Між ними стояла пляшка шампанського. Більше не було нічого. Коли заграли танго дехто став танцювати. Батько розповідав, одною рукою підтримуючи під столом сітку з кавуном, щоб хтось не вдарив ногою. Ззаду хтось торкнувся. Він повернув голову і побачив над собою даму. Вона запрошувала до танцю. Батько мовчки передав кавуна вчителю і пішов танцювати. Вони мовчки підійшли до самої естради, обнялись і почали вигинатися прямо перед музикантами.

Дама була вища і повна. їй не більше сімнадцяти. Вона пригорнула батька до грудей. Він боявся їй наступити на ноги. Він вже давно не танцював. Дуже давно.. Виходило, що веде вона, куди вона, туди й він. Він притулювся, щоб нічого не бачити, усім лицем до її пазухи. Так ще можна було сподіватися на оправдання, що він нічого не бачить, і не його вина, якщо когось зачепить чи стане комусь на ногу.. Ясно, він танцює трохи старосвітськи, але танго в усі часи було повільним задушевним танцем, завжди можна було лише плавно ходити поміж пар, притискаючись якнайтісніше. З глибокої пазухи пливли запахи міцних духів, він боявся глянути їй в очі, а коли таки насмілювався, то побачив дитяче повнощоче лице з намальованими повними устами. Його очі підпливли сльозами, вони безмовно хотіли вибачитися перед юною напарницею за її невдалий вибір. Я непотрібний старий нещасний чоловік, промовляли його ноги. Моя місце десь в темному кутку під стіною, звідки лише чути, як за темними плечистими фігурами чоловіків-щасливців музика крає серце.. Тихе, мовчазне серце, що колись лише раз в житті, дуже-дуже давно якимось дивно стрепенулось і знов притихло, облившись кров'ю. Його губи заціпились, він вже наступав на ноги і його рука вже починала відвалюватися від її талії, і вона може впасти, ця талія кудись вниз, і що тоді?.. Але в її очах зовсім не було насмішки! Вона дивилась розуміюче на дитину, котру ще треба вчити і вчити. На її трохи припудреному лиці очі дивились відкрито і просто. Він вже не уявляв, як дійде до кінця, треба сказати щось, хоч якесь слово, і тоді саме вона нахилилась і поцілувала у вухо: чево теряєтесь — смелеє.. І коли урвалась музика, він кинув її десь між людей і підлетів до столика. Як усе легко і просто! А він так залякнув і навіть її не підвів., навіть не подякував., навіть не спитав імені і що вона робитиме увечері.. Вони замовили ще трохи шампанського. Заграли якийсь бистрий танець, він зітхнув, тепер точно його ніхто не посміє запросити.. І знов перехилився через стіл до вчителя після раптової павзи..

І знаєте, чого я найбільше боявся? У нас на другій вулиці люди мали сина, десь йому було років двадцять, а може й тридцять.. І всі ті роки він сидів у них вдома., може хіба змалку його трохи повозили по знахарях та й перестали.⁶² Щось йому було з головою., але був тихий, нікого не зачіпав, цілий день сидів у хаті, мав-там собі кімнатку і знав, що йому не треба показуватися на люди., соромився себе і тихо сидів,

йому Давали їсти, пити., а на вечір виходив погуляти на свіже повітря.. Ходить, блукає, вийде на вулицю, ходить понад річкою, але коли вже зовсім стемніє.. Його не боялися випускати, бо він все розумів, лише не міг сказати.. І вже всі родичі звикли, що він трохи походить, походить та й вернеться.. Аж якось під вечір чуємо хтось кричить. На другий день кажуть, що він перед тим вийшов з дому десь вже видно наперед заховав сокиру, а в сараї у них був такий пень, що на нім курям голови рубають, і що ви думаєте? — взяв і відрубав собі те діло., і зарив його., запорпав у купі гною., а потому вернувся додому і родичі побачили кров.. Мій син нормальний.. Але знаєте, коли я став за нього найбільше боятись?.. Якось я вибрався до міста і питаю його, може тобі щось доброго купити? Він довго думав і каже: купи мені кавуна.. Я його ще перепитав і він знов тої самої. Я поїхав і купив, і по дорозі з'їв рівно половину і привіз йому, і він здається навіть зрадів. Але так і не попробував ані скибки. Питаю, чого ти не хочеш, а він каже, що йому вже перехотілося, і щоб ми з'їли усе., до мене дійшло раптом, що він і не здогадується, що таке цілий кавун.. Ви уявляєте? Ви уявляєте, що це значить? А він ще ж не нюхав життя, і в мене тоді дуже заболіло за нього серце. Увесь той час після того, як його послали за хлібом і він пізно увечері вернувся — увесь той час, роками він вірив, що насправді цілого кавуна не існує, це вигадка, що він такий і має бути, і що його весь час дурять, вихваляючи розкішний повний плід, налитий сонцем.. І я раптом збагнув ті його слова, коли спитав, хто йому перерізав його, чи вже було темно, як він купував його, — і він відповів, що так, вже було темно..

У дверях, трохи відслонивши темно-червону бархатну порт'єру, виросла висока постать у чорному кожусі і чоботях. Під пальмою коло самих дверей ніхто не сидів, видно встали трохи потанцювати. Чоловік у кожусі якусь секунду стояв на порозі, вагався чи варто., а тоді підскочив до столика, захопив келих з вином і ковтнув. Другою рукою закріпив кілька кусків червоної риби на тарілці, витерся шапкою і загупотів уже за дверима. Усе було далі так, як і мало бути, лише загойдалося пальмове гілля над столом. Але чи то був протяг знадвору, чи вихор, здійснений кількома розкрученими у вальсі парами — цього вже ніхто не міг пам'ятати..

Я просто не уявляю, що з нього б вийшло. Не уявляю.. І ⁶³розумієте, я його ще якось би навчив. А він зв'язався з двома друзками. Один жив

колись далеко на хуторі в степу. І там в них було озеро чи ставок з очеретом. І коли дикі гуси верталися навесні, то завжди сідали на те озерце. Сядуть, поплавають, покупаються і летять трохи згодом далі, до себе в тундру. Так само восени вони там збиралися у далеку дорогу. І от саме в той час його той дружок узяв собі моду тікати з дому. І ніяка сила вже не могла його там втримати. Взуває добрі, ше дідові чоботи, намащує їх солідолом, десь добув собі кожуха, шапку — і бігом з дому. І десь його носить по світах кілька місяців. Аж вертається.. Кожух облізлий, чорний, аж гниє, залитий видно якимсь мазутом чи вином, чи потом.. Трохи вдома відійде, очухається.. І знов чекає пори.. А другий дружок не гірший. Тримається вдома, коли на ставу далеко в полі у балці, порослій старими дубами невітряно — тоді саме добре йдуть коропи. І поки вони беруть, він там і пропадає. А лише зніметься вітер — усе тобі кине і втікає у світ. У нього гак само є кожух, лише не чорний, прокурений димом на залізниці, а білий-білий, такий аж до п'ят, сторожовий, так що коли його вдягне, то стає невидимий і не чутний. Він каже, що навчився цьому у страшного коропа, що зірвався йому, бо якби не зірвався — то ходив би вже давно разом з ним під водою.. І мій син повірив. Хай би вже вірив, я не проти. Але вся біда в тому, що він повірив не до кінця.. У нас ніколи не було диких гусей.. Вони ніколи не сідали і не злітали у нього на очах. У нас нема такої глибокої балки, щоб там жив такий короп.. Ось у чому трагедія.. Така віра страшна. Вона вбиває. Він хоче злетіти, а не знає як.. Ви розумієте? Він хоче поплисти, а не знає куди.. А ті йому вбили в голову, що без цього життя нема.

І що кожен твій рух і кожне слово залежить від вітру і хвилі у тому ставку., що вже все обчислено, як треба віддалятися, щоб не сполохнути диких гусей з очерету, як треба стояти задалеко від рідного дому, щоб їх не розгнівити — інакше здіймуться і не повернуть ніколи, і тоді все пропало.. Щоб не занадто далеко, але якраз настільки, щоб могли навчити.. Вони певні, що ті подадуть їм знак, коли має початися буря.. І що найбезпечніше ховатися за далекими стінами серед чужих і злих людей, там їх не дістане біда, і в кожному разі не варто відчаюватися, лише треба спокійно перечекати.. Але я вас питаю: хто йому подасть той знак?⁶⁴ Він каже, ніби є знак і для нього, і що він його чув, але ще не знає, звідки воно йде, і що він в усьому правий, навіть коли нічого не бачить і не чує.. А найгірше те, що вони підірвали в

ньому віру до людського доброго слова.. Бо ніби дика гуска одним
помахом

крил, а короп лише млявим вигином хвоста говорять більше, ніж ми всі разом.. І він вже не вірить навіть мені, що кавун може бути великим і повним.. Бо йому більше промовляє не слінучояскрава шкірка, а вгрузлі у м'якуш чорні зернята..

Вони піднялися з-за столу і пішли попри оркестр до виходу. Батько не забув свою ношу під столом, тепер набагато важчу. Він підійшов до дверей і якимось втрачено, меланхолійним рухом відслонив темночервону бархатну порт'єру і копнув ногою двері. Перед ним відкрився довгий коридор. Стіни були пофарбовані від землі до середини кольором брудних морських хвиль, з самого дна. Він підсунувся до перших дверей, взявся за клямку. Його притиснуло і знудило. Його аж вивертало, він осів під дверима, все ще тримаючись за клямку. Носом і горлом виривалась сама жовч, сама жовч, більше нічого. Він підвівся і рукавом витер пошарпані двері, пробуючи одночасно другою рукою якимось їх відхилити. Він став на порозі і побачив металеву нікельовану ванну, прямокутне якесь довге корито, цілий басейн чи море з підігрітою гнилою водою, майже темну, підсвічену аж чорним електричним сонцем. Хвилі бовтались. Він став на порозі, трохи випрямившись і спитав тихо, сам до себе: де мій син.. Звідти, за хмарою білої пари чи диму, хтось крикнув: чево нада! Чоловік повторив, трохи голосніше: де мій син.. Той голос крикнув: в саседню двер! Чоловік прихилив двері і пішов до других дверей. Він підійшов до других дверей, вже трохи рівніше, і шарпнув до себе. Раз! Ще раз! Вони не піддавались. Замкнені зсередини. Він перестав гупати і підійшов до оббитих циновою бляхою високих дверей і стукнув кулаком, і раптом двері самі легко розтулилися.. І там на високому металевому столі він побачив якесь важке розпростерте м'ясо, ще не розрубане, і грубий пень, притрушений чорною сіллю, і далі до стола прикручені кілька темних чавунних м'ясорубок..

Він поволі повернувся і прихилив двері. Це не ті двері. Він повернувся назад. Він вибрався знов на сходи. Попід стіною на сходах стояли самі дівчата, відпочивали після танцю. Усі тримали в пальцях довгі тонкі цигарки, деякі розглядались в люстерка і малювали тіннями очі і губи. Між ними стояла батькова напарниця. На всіх були вже літні босоніжки, лише вона одна стояла в трохи вже підтоптаних осінніх чобітках. Вона засвітилася вся, коли побачила його. Вона ще молодша за молодшу дочку.. Чоловік стояв і чекав на нього внизу. Вони вийшли

і пішли вечірнім Хрещатиком.

Ви можете багато, я знаю., ви робите неможливе.. Вони стали. Я хочу ще колись побачити свого сина.. Я хотів би, щоб він бачив цілий кавун.. Навчіть його, я вас дуже прошу, навчіть його, що у світі хоч щось ще є ціле і солодке.. Щоб він раптом побачив і ту другу, невидиму половину.. Чого ви все мовчите.. Ви нічого мені про нього не сказали за цілий вечір., не сказали ні слова., ви не кажете — чи його вже давно нема?! Я хочу лише знати чи він ще є! Дайте мені хоч який знак! Я вас не випущу з рук, поки не дасте хоч який знак! Я не можу більше чекати!.. Люди! Люди! Тримайте шарлатана! Він шарлатан! Ти вкрав мого сина! Де мій син?! Він мав ножі! Де твої ножі?!.. Де мій син?! В нього були ножі! Я хочу сина, сина!.. І тоді той стрибнув до батька, вихопив з його рук важкий кавун, високо підняв над собою і гупнув щосили об землю! і у всіх на очах раптом вибухла яскрава куля на мільярд осколків, сліпучіша за усі вечірні гірлянди., більша за всі розквітлі каштани.. за повний місяць над ними., більша за всіх., за всіх усіх нас..

Голос

Темніло. І хоч мені було знайоме тут мало не кожне дерево, багато чого я не впізнавав. Далеко не треба заходити. Тут можуть бути і пастки, і приховані листям землянки.. Далі вже не йди.. Вчора дочка написала свого першого вірша. Недавно лише навчилась писати.. Паво, ти така красива, я ж іще ніколи не бачила тебе.. Як можна думати про те, чого не знав і не бачив? Вона ще нічого не бачила, крім іграшок. Весь час вдома. Часом підем з нею до лісу. Раз вибралися, правда, далеко — аж на верхній Київ. І вийшли на те місце, де колись стояла Десятинна церква. Отак як і тепер, був весняний вечір, поміж каміння пробивалась свіжа трава. Від фундаменту нічого не лишилося. Лише світліли стежки, викладені з іншого каменя.. Поки ми з дружиною розглядали під склом уцілілий фрагмент підвалин, дочка стрибала віддалік по тих стежках, що нагадували про давній храм. Тепер це було невеличке поле на горі. І на ньому кілька схрещених стежок. Лише не протоптаних ногами, а викладених світлішим каменем. Дочка бігала по них, їй подобалося перескакувати з каменя на камінь.. Я закликав її, щоб і вона подивилася крізь скло на справжній мур, з дикого каменя.. Вона продовжувала стрибати, лише крикнула нам: я знаю., я вже тут була.. Ми ще трохи погуляли, подивились на Поділ, а далі зібрались додому. Було вже досить пізно, а їхати треба аж на другий кінець.. Я не знаю, коли саме згадалися ті її слова, вже набагато пізніше. Ніколи, ні до, ні після ми там з нею не бували, ніхто їй не розповідав.. І тим не менше вона знала.. Тому що вона там була.. Вже була... Коли вона встигла там бути.. Я там ще не встиг побувати, а вона там вже була.. Відтоді минуло кілька нелегких років.. І от вчора знову.. Паво, ти така красива, я ж іще ніколи не бачила тебе.. Вона не знає, що таке пава.. Але знає, що за цією павою ховається світ, зовсім невідомий.. І він манить її..

Попереду на заході велике яскраве сонце. Воно було як ніколи близько. Я заплющив очі і далі йшов. Крізь відхилену щілину ока темно-лискуча колія ще не зовсім підсохлої лісової дороги виходила просто на сонце. Хто хоч раз побачив його, той вже не впаде навіть із зав'язаними очима. Дорога то підіймалася, то опускалася. Я міцно заплющував очі. аж до болю, і так йшов вперед, у вузькому, одному мені відомому тунелі крізь повну темряву, далі, минувши десяток метрів, поволі прокидався, розтуливши повіки. Я не боявся, що хтось

мене зіб'є з ніг. Я вже ходжу нею десять років. Серед дерев багато моїх ровесників. Так воно переважно і є. Десь сорокарічні граби з чорними потьоками по шорсткій корі. Ще гарячий попіл, на який зверху линули кілька відер талої води. І на тім місці позастигали різкі вугільні смуги. Вони майже не мають запаху. Все це дерева зими, змерзлі навіть в найлютішу спеку, криві, з міцно заціпленими волокнами. Чого ніколи не скажеш про молоду сосну чи про дику черешню.. Попереду при дорозі височів темний проти сонця горб. Тут завжди багато було мурашників. Там мусить вже розцвісти медунка, вони завжди коло мурашників найперші. Але як на мурашник щось той горб був таки завеликий. Ця місцевість називалася Горілий Пень, далі Чабани, Хотів, княжі давні ґрунти і не одна тут могила. Але це може бути і купа торішнього листя, яке люди мали зібрати тої осені по городах і закопати у відлюдних, найдикіших місцях. Для декого ліс і досі є тим найдикішим, темним володінням, що затягує у смерть. І похапцем зверху кинули кілька лопат глини, щоб не так роздував вітер. Дехто тоді боявся і підходити до лісу.. А потім рідкісні для цих країв морози скували листя, глину і недавній сніг у валун, осунутий при дорозі. В такому панцирі сніг може стояти і до початку літа.. Але трохи ближче я зрозумів, що це не був лід, бо горб дихав, розворушений, відкритий. Я міг тепер вийти на нього. Не боячись провалитись поміж мурашок, став обома ногами, погойдуючись, і подивився згори вниз. Під ногами скреготіла іржава металева маса. Проти сонця усе було темне, згасле, покрите, як і вся земля, одноманітним мохом, а тут на ньому засвітився метал. Заплутані клуби струганої міді, бронзи, різних сплавів сталі — крихкі спіралі мінилися під західним сонцем. При дотику відразу ламалися. Їх ще не взяла іржа, хоч і не скажеш, що вони лише з-під різця. За який десяток років зітруться на порошок.. Добре, що вчасно розплющив очі, так міг в темряві напоротись на цей горб грудьми.. А де тут знайдеш води змити кров. Треба вертатись, вже пізно, видно, це якась межа.. Торік десь тут в цю пору вперше зблизька побачив зозулю. Вона сиділа не на вершку високого дуба, як це буває, коли чуєш її, а при самій землі, на найнижчій суку. Вона мовчала. Кажуть, це дуже недобрый знак, коли зозуля з'являється так близько і мовчить. Трохи пізніше, десь через місяць померла мама..

Я повернув назад, але вже не по дорозі, а паралельною до неї стежкою. Треба щось принести дочці, вчора увечері вона раптово

заслабла, і дуже просила принести щось з лісу. В такий час все вже мало зацвісти, але пізній сніг усе затримав, і то мабуть недовго. Стежка вийшла на галяву, посередині чорніло згарище. Довкола нього лежало кілька колод, перекинуті пні. Збоку в розвилки двох молодих дубів хтось закріпив високо над землею грубий лом, виглянцуваний посередині руками аж до білого. Ці два дерева теж не стояли на місці. Їхня кора, ще гладка зверху, прикривала невидимі гупі м'язів і там, де вони колись наткнулись на залізну річ — обхопили її. втягнули, трохи вигнувши, всередину себе. У тому місці стовбур нагадував мускулястий, одночасно чоловічий і підлітковий торс, перевернутий догори ногами. Приглянувшись, я зауважив, що більшість дерев довкола збудовані за таким же принципом — торс, масивною шиєю втягнутий у землю, а далі, десь на рівні людського зросту, трохи вище чи нижче починався пах. далі роздвоєння нагадувало стиснуті довгі стегна, неприкриті нічим. Хлопці, підтягаючись на цій саморобній перекладині, мабуть і не підозрювали, що з часом мертвою хваткою дерево обів'є метал ще металевішими м'язами, розвинутими у пасі і стегнах бігуна-стаєра, чий трек раптом перетинає масивна чавунна чи залізна жердина, і гак щоразу, за кожним чимраз вужчим колом, яке він долає за рік. чимраз довший — і єдиний вихід для нього, щоб не впасти., єдиним виходом для нього лишається прийняти цей страшний матер'ял в себе, розм'якшити його своєю кров'ю і бігти далі. Там, де руки під тягарем свого тіла впивались в перекладину, саме в тих місцях метал, здавалось, вже трохи розм'як, десь до густини олова.. Згарище було свіжим, можливо, ще вчора чи позавчора то затишну галяву довго обігрівав розкладений посередині вогонь, до пізньої ночі видно хтось не один тут сидів, танцював, пив. їв. І земля трохи відігрілася від недавнього снігу, бо саме тут я коло самого згарища побачив розцвілу медунку. Майже на обвуглених полінах. Видно хтось з присутніх тут, трохи сентиментальніший за інших, зірвав її ще в пуп'янку, а потім, забавившись, просто забув за неї, і вона на теплому попелі розцвіла вже коли тут не було нікого.. Інакше б її взяли.. Дочка буде дуже рада і такій, трохи вже прив'ялій квітці.. Інакшого подарунку в цьому лісі годі знайти..

Майже відразу за цією галявою починалася друга, менша, набагато темніша і нижча. Можливо, тому що довго вглядавсь у металеву перекладину, аж білу якраз там, де за неї чіплялися такі ж ясні руки..

Чи то, дивлячись на згарище, в очах відродився той вогонь, що так яскраво освітив ті руки, а на меншу, сусідню галяву, кинув контрасну тінь, і від того часу вона там осіла, загускла і важка. Вдень, до заходу сонця така тінь на підсохлім листі, гак тісно збитім, як луска на зашкарублій білій рибі, могла сприйматись за тінь від хмари над лісом.. Але коли поруч запалахкотів вогонь, небо роз'яснілося, зійшла перша зірка.. Коли вернуся додому, вона вже спатиме. Завтра прокинеться, а в скляній банці темніє набубнявіле стебло і квітка на нім. Я так і скажу, що вона зійшла коло вогнища, і теплий попіл поміг їй розцвісти.. Ця темно-рожева квітка з грубим, шорстким як у тютюну листям з'являлася першою, але саме на горбах у молодому грабовому лісі. А в іншому, теж недалеко від дому, молодому дубняку — найраніше з'являється первоцвіт. Вони навіть подібні між собою, первоцвіт і медунка.. Треба було спочатку піти туди самому розвідати, або якимось забавити її вдома. Раніше ми часто ходили до того лісу, він набагато ближче і там затишніше. Але вчора не треба було туди йти. Якись двісті метрів вулицею. Кілька хвилин і вже там.. Коли переходили дорогу, вона щось сказала. Я недочув і нахилився до неї. Не повертаючи голови, вона знов щось промовила, тихо, до себе. Лице її було усміхнуте. Можливо, у вітрі. А може, в неї годі вже почалась гарячка, ще перед тим?.. її лице усе мінилось. Чи я занадто голосно, якимось може різко перепитав і вона знітилась, і ще нижче опустила голову. Мені здалось, по її щоках перебігаю якимсь світло. Так буває, коли нахилитись до води і порушити її. То відбите світло, а її лице горіло, гасло і знов спалахувало вже в іншому місці — можливо, те світло пульсувало з очей, опущених собі під ноги.. Іще мені здалося, що вона вирвалася далеко вперед, хоч її долонька в моїй долоні, гаряча, лише стискувала пальці: я ще пам'ятаю, що ти є, ще не забула, але мовчи, я ж не маю часу відповідати, невже ти не розумієш, що я вже далеко попереду, і твій голос вже не наздожене мене., але ти б міг хоч ще трохи підійти за мною?.. Ми вже йшли вздовж бетонного муру, відразу за ним стояла трьохповерхова казарма і кілька її вікон виходили на дорогу. Вони всі до половини були замазані білою фарбою. Я розглядав поверх муру яскраві вогнегасники, пожежні бочки.. Ніде ні душі, лише далеко, аж в самому кінці довгого плацу стовбичила фігура вартового. З-поміж каміння на плацу пробивалась трава — видно не⁷¹ було кому виполоти — усі виїхали на весняні маневри.. Уже видно ліс, але

дійшовши кінця муру, дочка, стиснувши руку, повернула назад. Мур невисокий, з провислим над ним колючим дротом. **Я** підняв її і посадив на плечі. Тепер вона могла бачити вже далше за мене. Адже я сам недавній солдат. Сонний післяобідній час.. Лише на третьому поверсі крайнє вікно відхилене. Там був мабуть умивальник, бо з вікна піднімався цигарковий дим, сонце якраз освітлювало трохи глибше, за вікном, кілька постатей.. Вернулись попри те вікно. Вона різко повернула назад. Ми знов йшли до зовсім близького лісу. Він чорнів відразу в кінці муру — невисокі дубки, акації., мені вже не терпілось зайти туди, там вже напевно сухо, і там скраю під старим дубом на галяві торік в цей час вже яснів первоцвіт. І от вже кінчається побілений з пульверизатора бетон, перед нами підсохла ґрунтова дорога, праворуч дихає зоране поле, і далеко посередині залишений острівець терну. Колись в тіні того терну якийсь догадливий пасічник завіз вулики, там і спав, і за якийсь час до нього стали ходити по мед. Ми вибралися й собі, і йшли межею через поле, я з дитиною на плечах і дружина попереду. Вона вже доходила до перших вуликів, не оглядаючись на нас. І тоді дочка закричала на все поле і почала битись у мене на плечах і рвати на собі волосся. Які ми тоді були глухі, щоб не чути, що довкола нас усе повітря пронизане бджолами, чим ближче до того темного острова.. Ти пам'ятаєш як ми йшли по мед? Може підем на поле, там і далі щось чорніє? А звідти зайдем в ліс.. До перших дерев лишалось кроків десять, не більше, висвітлена груба кора порозтулювала до сонця глибокі різкі тріщини, зеленів лише мох і перша трава.. І саме тоді її рука шарпнула мене. Я хочу додому. Може, зайдем хоч скраю, ти ж так мене тягнула сюди, подивимось скраю і підемо додому, ти видко втомилась, правда? Я хочу додому..

Ми повернули і тримаючись за руки, знов пішли, минаючи вузький довжелезний плац, в кінці якого причаївся вартовий з блискучим багнетом, дерев'яний ганок штабу з помальованими колонами.. На третьому поверсі вікно було далі відхилене, в глибині чути було, як хтось сміявся і кілька постатей без пілотов і далі ловило крізь шибу яскраве сонце. Вона тягнула мене за руку, низько похиливши голову.. Ми проминули казарму, минули стару розкошлану вітром плакучу вербу, дуже багато гілля лежало на землі, на асфальті, ясні, тонкі лозини з набубнявілими бруньками були вже яскраво-жовті.. Вона мовчала, щось розглядаючи під ногами. І вже як доходили додому,

вона зупинилась і трохи підняла голову. Ти бачив? — і вона вперше подивилась мені в очі. І довго дивилась, так, якби розглядала вперше. Що бачив? Вона повернулась і далі пішла поруч, але вже сама. Ти бачив, як він дивився?.. Хто дивився? Вона відвернулась і нічого не відповіла. Того ж вечора вона заслабла. Вийшло так, що у всьому моя вина. Ти повів її навмисне до лісу. Дитина гола, роздягнена. Хто в таку пору ходить до лісу.. Нікому не докажеш, що ми так і не дійшли до лісу, хоч і там вже давно нема снігу, просто пройшлися трохи по дорозі й назад. Тепер вже навчений. Краще вже йти сюди, до цього лісу. Якийсь час, коли вона вже видужає треба ходити лише сюди.. Перед вечером вона ще пустила музику і танцювала. Танцювала як вмiла відчайдушно, з перевдяганням, аж до упаду, так, що мусили її зупинити наніч. А вранці заслабла..

Ти бачив, як він дивився?.. Але як вона могла бачити?.. Її голова була низько опущена і не піднімалась аж до дому. Значить, вона знала це наперед.. І як саме він міг дивитися.. Звідки їй відомо, як можна дивитися.. І хто подивився?.. Те вікно на третьому поверсі, трохи відхилене — можливо звідти.. Але там нікого не було видно — глибше, за шибою, можна було розпізнати, що там хтось стояв, але ж ніхто не висовувався звідти. Голос справді було чути.. Голос як голос, про що там могло говоритись? Може трохи чимось збуджений.. Ми з'явилися внизу і відразу почувся голос.. Значить, вже дивилися, адже голос не встигає за поглядом, він приходиться трохи пізніше. Ще треба почекати після блискавки на грім. І коли ми проминули вікно і пішли далі до лісу, голос затих, але, видно, хтось таки продовжував дивитись услід нам, вже коли ми були під самим лісом, бо що ж тоді штовхнуло її різко повернути назад, і пройти поволі, низько опустивши голову, знову під тим вікном? Хотілось знов відчути, як появляється, наростає голос, який і є лише підтвердженням того погляду, який вона вже знала, не дивлячись? Хто там ще був? В самому кінці плацу вартувий, вона могла його бачити, коли сиділа у мене на плечах. Але він був так далеко, і здається куняв, прислонившись до стовпа. Його багнет аж разив очі. Більше там не було нікого.. Погляд треба не бачити, а чути.. Можливо й так.. Але як ти його почула?.. І де він починається — перед тобою, чи вже позаду, тобі в спину..

Ліс кінчався. Ще кілька задимлених, з чорними патьоками грабів.⁷³ Попереду, вже в нічному небі сяяло безконечне місто. З вулиці вікна

вже не світилися. Двері були зачинені, але на клямці, почеплений за нитку, висів ключ. Розкришені сходи перед дверима розбухли від тепла і вологи ще більше, купа розм'яклого бетону і битої цегли під самим порогом.. Я увійшов у вузький коридор, і не вмикаючи світла, укляк на коліна. Під стіною на паркеті постелено. Так бувало щоразу, коли десь трохи затримувався, щоб не перебивати їм сон. Вона спала за непоштукатуреною і досі стіною. Усе вогке і холодне — сама підлога, подушка, постіль, стіна. Двері до неї були прикриті, але не щільно, і було чути, як вона глибоко дихає.. Вже вмостившись, згадав про медунку, що приткнув, зовсім зів'ялу, під дзеркалом. Встав, набрав у склянку води і поставив її на те саме місце..

ПОРТРЕТ

Земляні фарби бліді. Зате вони теплі і прозорі. Правда, усі вони ховаються під ледь прихиленими повіками. Мій зір вже кілька років почав стрімко падати, і тепер мені здається, що все залежить лише від світла — але того що є в тобі.. Інакше хто ,мав би перетворювати всю свою пам'ять лише в світло. Так, простір відійшов — і ти вже живеш у часі..

Постійно хочеться спати.. Може, тому що рання весна? Недавно вві сні, перекидаючись на ліжку, мені приснилось, що я забарвлююсь у різні відтінки, як на старій фресці.. Перекинувшись з боку На бік, моє тіло огортає інший відтінок, але всі вони теплі і прозорі.. А потім приснився лише сам колір., темний., а поряд з ним окремо лежать усі відтінки, з яких складався той колір.. І тоді зрозумів., до мене промовило, що колір — це пам'ять про всі відтінки., пам'ять про всі відтінки у часі, наскільки існує час.

Вже кілька місяців встаю, наперед знаючи, що ранок, який би не був сонячний — має холодні тіні, бліді, ненадійні.. Застеляю ліжку, старанно струшуючи якісь крихти, пух і пір'я з простирадла.. Бо, може, мене вже сьогодні увечері тут не буде., а може, сьогодні вночі тут на моєму місці хтось інший буде ночувати — то хай він спить у чистому, і щоб йому було приємно і легко спати на новому місці.. Хоч увечері знову і знову повертаюсь у те ліжка і так вже кілька місяців..

Сьогодні, здається, четвертого квітня.. Мій голубок на балконі вже літає.. Злетів над перапетом у повітря і знову сів.. Тримається дому.. Він, як і батько, з білою плямою на сизім хвості.. Дзьоб з горбинкою, очі трохи вирячкуваті., він зараз найближчий до фрески «Птах» на північній вежі Софії., справжній геральдичний птах., зараз на ньому нема нічого зайвого, лише пружність.. Він весь час пищить, скубе батька.. У нього велика сила., йому ще нема потреби опускатись на землю. Мати вже в кутку звила нове гніздо і висиджує ще одного.. Мій час у Києві вже вичерпався..

Сидимо якимось увечері у Кривенка на Михайлівському провулку, п'ємо вино., і Толік Остагічук, сусід Миколи, лише слухає, мовчить.. і хтось згадав про Софію., а вона ж поруч.. Якраз її закрили на реставрацію., поставили риштування — та аж під саму стелю.. А він каже: я був там на самій⁷⁵ горі., страшно., там рідко хто заглядає., і так мене вразило — що гам, найвище., в найдальшому закутку., де й павук полінується.,

ніхто., ну ніхто не дотягнеться — отам у вічних сутінках кожен камінець смальти так вміло втоплений у тиньк, як і на лику Оранти.. на її зіницях чи долонях.. Ото майстри.. Навік..

А це було вже пізніше.. Десь я знов засидівся., і знов біжу десь туди вже вночі до метро на Золотих Воротах., і знов згадую ті Остапчукові слова., як він тонко доторкнувся своїми пучками отого далекого мерехтіння., і ще не забуваю собі, що тут, у Софії, за її мурами у монастирськiм саду колись лежало кілька останніх островів снігу., біжу і думаю собі: а може й тепер вони там., може ніхто й не гадає, що там сніг любить лежати найдовше у Києві.. Останні., найзворушливіші небесні тіні., і вже недалеко — раптом звідти, з-поза муру, витьохкує соловейко., і ніде нікого., лише його голос.. Хто знає., а може., то пронизав темряву голос його., останнього снігу?.. Ану заглянь у двір.. Підходжу до кованої хвіртки.. Аж просто на мене звідти виходить Остапчук.. змучене аскетичне лице., вертається десь звідти., до пізньої ночі там він., майстер.. І там таки, під муром, спитав його про жовток — чи ним перекривали вже готову фреску?., мене здивувало тоді, що він більше говорив про клейстер, виварений з висівок., і про замазку з оліфи і крейди..

Сьогодні цілий день не міг заспокоїтись.. Зварив трьох пеленгасів, випив кілька мисок юшки.. Живіт роздуло і довго лежав.. не міг навіть встати.. Коли їв — у присмерку побачив як під столом, де були мої ноги, опускається навскіс великий павук., раз опустився., і вдруге.. Вже відчуває свою владу., і що мене завтра вже тут може не буде.. Завтра Благовіщення — і якщо б я сьогодні виїхав, то приїхав би до батька раненько., коли всі йдуть до церкви., а я вертаюсь бозна звідки, плентаюсь вулицею., невиспаний.. пом'ятий.. А тут я тепер ніде.. Ніхто, жодна душа не знає де я — чи в дорозі., чи вже в батька, чи ще тут?.. Ніхто не загляне.. Життя мабуть — це коли ти всіх бачиш і вони тебе всі бачать.. Може.. Тоді вже кілька днів сиджу на самому краю життя.. там де воно кінчається., і мою спину не бачить ніхто, жоден звір, навіть птах.. Переді мною велике вікно., поряд з дверима на балкон.. і там, звідки життя кінчається — можна підглянути, як воно починається?., а навіщо це тому, хто вже скраю?..

Старий сидить на перапеті балкона і теж оглядає усе зверху.. стереже світ.. Вона сидить на гнізді., біля неї притуливсь її первісток, ховається від вітру.. Сьогодні здалося — він більше подібний на

золоченого голубка з розпростертими крильми на хресті над Микільською церквою з великими зорями на лазуровій бані у верхній Лаврі.. Щойно вилупився, а вже й літає.. Дзьоб ще не зароговів.. світитися на кінчику.. Око велике, темне., ше не просвітлене небом.. А лапи навпаки — ясні і чисті., трохи розкарячені в колінах., на боки, як в телятка., не дивно., він ще ніколи не торкався землі., хоч був уже в небі — злякався, коли відчинив балкон.. Дуже обережний з цим світом.. Старий голуб величезний просто переді мною., почувши, що думаю про нього — роздмухав пір'я сизою шишкою., під крильми ясний пух., він мене не соромиться.. А там далі за ним — як він злітає, то крило його на піввікна і аж темно — далі дорога через пісок., знов широка дорога.. Далі незаймане пасовисько з осоками., далі поміж осокорів біленькі хатки., це якраз вони, Осокорки — давні лаврські володіння., у просвітах між дерев зблискує вже скреслий Дніпро.. Старезні осокори вже просвітлили., хоч вода таки світліша за їхню зелену димку.. А над ними пливе по горі Правий берег., там де заходить сонце.. До пізньої осени на тому пасовиську вічно світилися гуси, кози., чорно-біла пляма корови., вічно прихиленої до землі..

І якось зимою біля дому бачу ще молоду чорняву жінку, в довгому пальті. Вона продавала там кожного ранку молоко., і я розговорився з нею.. Беріть — ще свіженьке.. **Я** взяв цілих три літри і знов піднявся до себе., скільки там іти.. На кухні ставлю варити.. І у вікні бачу, як далеко внизу, темна постать з порожніми торбами.. навскіс ледве видимою і нею ж мабуть протоптаною стежкою у глибокім снігу — йде собі навпростець до тих далеких хаток в осокорах., моє серпе відчуло — то була саме та, що мені щойно налила свіжого молока., і вже впорожні поспішає навпрошки у глибоких заметах., до кого.. До кого?., чи не до тієї невидимої зимою корови., що аж до снігу там ца тому лузі тішила моє око?.. І, перехиливши трохи молока, я усміхнувся в собі, завершивши вмить простим рухом долоні те, що існувало давно., споконвіку..

Може, перейти тепер до іншого вікна?.. Добре., але дзеркала нам не оминуть.. Отакий ти як завжди., босий.. Посивілий розкуйовджений чуб., опущений погляд.. А тепер іди., за цією стіною починається вже просто дорога до батька., у нічний поїзд.. Він там чекає на тебе непорушний у ліжку., лише хоче аби ти його, обхопивши руками попід його руки, підняв., подивився йому в очі.. Чому ти так боїшся цієї

дороги?.. З вікна у темряві ще світиться Правий берег.. Кілька кроків поволі до вікна., відчинений балкон і все., з сьомого поверха.. дорога просто туди., за горби і доли., де так раптово падає сонце., дорога на Захід?., а я ще не все тут зробив., я не вмю собі перечити і завжди обираю протилежну., покручену обхідну дорогу., весь час іду назад., це найстрашніший вихід, але це так., недавно казали, що там о третій годині вночі тряслася земля., і град, зливи., там на Заході розливаються ріки., ураган косить ліси.. Там усе набагато страшніше, ніж тут..

Тут просто., ти зголоднів., добре., опустився ліфт., повернув' ліворуч, пройшовсь, і вже тобі базар., але це не так просто як здається., може тут не варто нічого й торкатися?., хіба ти не знаєш. А може, якоїсь риби?., добре., ти ж над Дніпром., тим більше — піст.. Підходжу до рибної ятки.. це що у вас? Пеленгаси.. я так навічно її запам'ятав.. А звідки вони?.. З Егейського моря.. Це ж далеко?.. Та ні., що тут везти., одну ніч.. їх привозять ще живими фургоном вночі.. Усе ніби сходиться., ще яскраві червоні пірця., зябра., витончені меандри іскристої луски.. А як вона сюди заблукала?.. Висока., виходить із затінку свого палахкого.. яро-червоного шатра., покусані до крові уста., егейські очі., якась подоба корсетки з тунікою., стягнута шнурівкою у стані і на грудях., і на лопатках., мідні брязкальця на зап'ястях.. Я опустив очі, коли простягнула мені кілька молодих пеленгасів.. і торкнувся її руки., нігті з манікюром небаченого кольору., якісь рідкісні відтінки перламутру., і так нераз бувало.. Ну а що сьогодні у вас нового?.. Нового?.. Нові кальмари — сміється. Беру трохи мойви., вона у вас — як тонкі срібні ножі..

Пангассіус!.. я згадав.. Пангассіус!.. риба Пангассіус.. нею мене частували у ресторанчику на Рейні., десь звідти вирушали рицарі у хрестовий похід на Святу землю.. Майнц.. Кобленц.. Золотий Рейн.. Я нахилився і тихо спитав у сусідки за столиком: чи ця риба водиться в Рейні?.. О, не знаю., це давня., найдавніша риба., не знаю, може, і водилася.. напевно водилася., але дуже давно., може, вона й сама вже не пам'ятає., чи жила колись у Рейні., а як вам смакує наше вино?., о., ваше біле вино., але й червоне не гірше.. Ці дні., дивно., я переживаю цілі роки.. Щойно відійшов з базару — як мені захотілось повернутись туди знов.. Вона, звертаючи мені решту — майже на вухо., лиш для мене промовила: приходьте.. Перейшов вулицю й оглянувся.. Вона щось шепотілася — мабуть з сусідкою.. Коло неї стояла невисока

чорнява.. з великими фанатично запалими очима.. І обоє дивляться в мій бік.. Зблизька я може б і не звернув уваги., але тепер вони удвох зійшлися в часі: Катя!.. А та висока з покусаними устами., хіба не Неля?.. і тепер, коли я достатньо від них віддалився., вони раптом матер'ялізувались — на цьому базарчику.. Одна, знаючи як я люблю рибу — у вигляді великої сирени., ні., рибної цариці.. А друга ж була після неї., трохи пізніше., і так вона й підійшла., щоб я раптом побачив їх разом — у вигляді молочниці із сусідньої ятки.. у білому халаті поверх чогось темного.. Тоді б вони повидирали одна одній очі., а тепер про щось радяться., дивляться в мій бік.. Звичайно., це оптичний обман.. Рання весна, як не дивно, з'їдає всі кольори.. Вітер підсушує землю, ламає гілля і все забирає., але та пустка дуже оманлива: скоро прийде зелене., і поки воно собою затьмарить усе — тримаються лише зерна: згустки пам'яті про інші кольори.. І найперше після зеленого — про червоне.. Саме тому поспішаю усе зробити, завершити до цієї пори., і не встигаю.. Здається — просто колір і все., але це не сам колір., не так безпосередня яскрава зримість — як пам'ять про відтінки, які складають його., пам'ять відтінків., з яких вимальовується життя.. І Неля.. це пам'ять про ліс., про всі відтінки соснової глиці., гострої глиці., гірко-солоні., і мабуть тому саме цієї ранньої весни мої думки крутяться довкола пам'яті про них.. Але як дивно., тут, на цьому мініатюрному базарчику вони раптом магер'ялізувалися!..

Коли заходиш в ліс — завжди щось відбувається.. Значить, хтось тебе викликає.. Тепер ніби й знаєш: це жінки.. Жінки твого життя.. Яюсь мені ніяк не давався портрет золотавої жінки., зараз він висить над моїм ліжком — і я не можу ним налюбуватись.. Але тоді, кілька років тому., коли я був набагато відважнішим — він ніяк не вдавався: очі то заплющувались, то розплющувались., вони мали бути ясно-блакитними — а між моїх земляних вохр такого не було.. А ще мав палахкотіти ледь видимий рум'янець трохи вище блідої шиї.. Вбрання спочатку було біле., але з часом.. коли мій розум потьмянів від неможливості добитись того, що ніби весь час стоїть в моїх очах., і раптом втікає від моєї грубої руки., отоді вбрання стало темніти, темніти.. А з темного глибокого вирізу сукні на грудях, у піднятій руці у довгих тонких пальцях мала світитися чарка, налита майже по вінця вином., червоним темним вином.. Нічого не лишалось, як усе кинути і піти шукати якісь інші., не земляні барвники.. У літній ліс.. Я сів на

електричку і доїхав до Біличів.. а звідти пішки у ліс., і так вздовж колії лісом аж до Ірпеня..

Мені треба лише справді червоний і справді зелений., бо темно-зелена сукня може якнайкраще відтінити темне вино у чарці.. Ну і ще ясно-блакитний для очей., хоч на нього надії мало., іду піщаною дорогою між соснами — але навіть того густозеленого не бачу., все вже виблякло у світлому розмореному бору.. Час від часу оддалік за стовбурами внизу в ущелині між піщаними горбами прослизає, зітхаючи, зміюка електрички., а в моїй горбі ще нічого немає.. Там де вологіше — острівці високого іван-чаю.. Але хіба то червоне вино?., якесь розбавлене рожеве., то темніше, то світліше., мабуть там, де джмелі вже все допили.. Далі якісь згарища., обсмалені знизу сосонки., вигоріла земля., і то видно недавно., бо запах не вивітрився, а навпаки — я відчув, що йду на дим., десь недалеко дим.. На галявині лежала величезна сосна., така величезна — що, мабуть, впала від старості. Довкола не було жодної душі.. Сосна лежала якось без кореня, без гілля — лише її слонячий вузлуватий тулуб., головою у молоденьких свіжих соснах.. і довкола все буяє., а в ній самій — в глибокому закопченому череві щось тліє., і звідти в'ється тонкий білий., майже прозорий димок.. Усе могло бути., чи то хтось щойно може викурював диких бджіл., чи просто лякала величезна темна утроба., яка вже нічого не народить на цей світ., і хтось., а може й вона сама здумала допалити себе.. І щойно підійшов до неї впритул., і нагнувся, щоб зазирнути всередину дупла — як звідти раптом бухнуло полум'я., видко, я різко сколихнув повітря над нею., якось гойднув хвилю.. Схопив якийсь сук і ним здовбую землю і пригорщами закидую вогняне нутро., заліплюю язика полум'я — вже вечірньою, ледь вологою землею., і так довго — аж поки звідти знов не повився слабенький димок., а далі й зовсім пропав.. Вже темніло.. Вимащений і сажею, і землею — ледве вибрів з лісу., він мене викликав аж з Києва., щоб я міг порятувати довкола неї молоді сосонки..

якраз доки сягав її могутній тулуб, повергнутий на землю.. А мабуть в житті нікого й не рятував..

Переходжу залізною кладкою через ріку., знов і знов оглядаюсь на ліс. Рибалка закинув свого павука просто з кладки., внизу вирує темна жива вода., пахне глибина., далі стежкою по тій долині.. Заходжу у вологу вуличку., і вже починаються молоді вільхи., а далі буйні

ірпінські вільхи., раптом перед моїм потьмареним зором — просто під ногами на узбіччі погойдуються величезний кущ диких маків., на всі боки вигинаються тонкі покручені, волохаті стебла диких маків.. Мені віддячили, правда?.. У темряві йду і йду., і перейшов уже цілий Ірпінь.. Відчиняю дерев'яну хвіртку, заходжу в яблуневий сад., і бачу здалеку у низьких дверях Будника., здалеку раптом зникає у білій хатці., поволі підходжу мощеною доріжкою., уже він на мальованім ганку з великої полотняної торби осипає мою голову сушеним цвітом волошок., притрушує попереду дорогу аж до самого порога.. Яка радість!.. З хати виринає і Шура.. похапцем нагинається., підбирає кілька перших падалок з-під яблуні., підносить у пригорщі їхнє світло..

Я все тоді мав.. Темний соковитий ліс на грудях став найкращою оправою для густого вина у чарці.. На це пішов добрий жмут свіжої соснової глици.. Рум'янець маків на шоках довелось пригашувати білою глиною., він став ще кращий.. А очі., я пробував виварювати волошки., але може щось робив не так., бо відвар був блідий, і зовсім не блакитний., наче відблиски., ні — мерехтіння морської води., може й так.. Сам відкритий колір засліплює зір.. Ранить.. Зцілюють лише відтінки.. І тоді я замалював великі розплющені очі.. І на них опустил верхні повіки., з ледь протуленою щілиною.. А брови довелось підняти., у просвітленій задумі., і таким той портрет і лишився.. Навіть здалося, що кожен справжній портрет має бути з нерозплющеними очима.. Він тоді промовляє зсередини.. Хоч і це для мене не якась догма.. От і тепер.. через стільки літ вернувся до вохри., знов до блідих земляних відтінків., і намалював на левкасі автопортрет із широко розплющеними очима.. Якраз через зіницю лівого ока пролягла тріщина між склеєними дошками.. Але в цьому портреті розплющені очі, мабуть, на місці — щоб відкрити відверту глибину погляду поби- того.. але відданого досі старого собаки..

ADAMO ET DIANA

ФЛЕЙТА ЗЕМЛІ І ФЛЕЙТА НЕБА

2. Ohne Name

...Може, ти й чув людську флейту, але
не чув флейти землі; може, ти й чув
флейту землі, але не чув іще флейти неба!

*Чжуан-цзи, розд. II,
«Згладжування протилежностей»*

1. Ad amussim!*

Кажуть, у Давньому Китаї, коли бралися до якогось пильного діла нехай десять чоловік, то завжди з-поміж себе вибирали одного трутня. Усі щось мудрують, носять, копають, а один має просто бути коло них. І це вважалось його роботою. Ну, скажімо, будують домну. Той носить воду, той місить вже глину, той тримає буйвола і відмахує від нього хмару гедзів, той сипле в рідку глину перетерті кізяки — а він лише сидить в кінці подвір'я, підмостив під себе шовкову подушечку і або співає, або голосно хропе.. Той подався обніжком до недалекої Жовтої Ріки, витяг з очерету схований човен, відіпхнувся дрючком і поплив, щоб трохи далі нарвати лотосового коріння для поросяти, аби не так верещало у хліві.. Той підгодовує трохи менших за павичів курей і качок і згодом виганяє їх на пашу до Жовтої Ріки.. І кожен знай мудрує: як би то хапнути там найтовстішого коропа чи хвацько копнути під ребра чужого кабанчика, чи сховатися під найбільшою в світі спідницею.. А він лежить собі і все співає.. Присмалить сонце — перекотиться в тінь, піднесуть, доллють ще цуйки, він вип'є, утреться, вийде посеред двору, розстібне ширінку, трохи потанцює — і знов у холодильник.. І всі знали: інакше і не могло бути. Він їм давав абсолютну свободу вмерти і щасливо переродитися. Інакше тихенько покажуться, усі, як один!

* Чиста робота.

i

2. Ohne Name

І ніби давно і недавно Європа ловила останню свою викопну ящуриху. Її голівка на довжелезній шиї то пірнала, то виринала у мільйонах голів, і кожна голова була мініатюрним скелястим Лох- Нес.. Хоч єдиним, хто мав

повне право розбити це чарівне водяне дзеркало, був сніговий чоловік, порослий ведмежим хутром. Зі сліпучих Альпійських гір він часом сходив у людські доли і вишукував собі там жінку.. Але минає трохи часу і заклопотаний світ раптом задирає голову і роззявляє рота: згори падають небесні гриби. Але не долітають, і такі ж недосяжні, як і та голошкіра викопна жінка, вихляються в небі.. А те, що тут, під ногами, якось відразу поблякло, змізерніло.. Тихо відходить в землю Генрі Мур, і десь аж за рік по смерті Всесвіт згадує і просить щось написати.. І я згодився. Навіть придумав назву: Армстронг Бронзових Гір.. Або так: Медвяні Гори Пізньої Бронзи.. Чи могло бути щось легше? Чи не простіше було написати розвідку про довжину нігтів у китайських імператорів династії Хань? Але уявіть собі той час.. Писати про Луї Армстронга, зазирати в його далеку пащу, звідки в сліпучих спалахах його язик вивергає безконечні бронзові гори Генрі Мура, — тоді було все одно, що балакати про зовсім іншого Армстронга, того, що гупав по Місяцю, тобто мати на увазі не так гори, як вигаслі кратери, і, не дай, Боже, навіть і впасти у якусь місячну яму.. А що може бути легше і ближче за Місяць!.. Одне слово, через мої лінощі не відбулась мандрівка на Місяць, і Всесвіт про Мура так і не почув.. А тут знов як грім: Паунд і Лоуренс! Все на купу! І я мушу пов'язати їх разом, інакше не впоратись.. Тому, згадуючи нещасних поетів, матимем на увазі щось набагато коштовніше, хоч би й бронзово-золоті гори пана Мура.. І навпаки — посмоктуючи мед із бронзових дупел і прислухаючись уночі до ведмежого рикання з глибин сліпучої пащі, подумаємо й про кисло-гірких Паунда і Лоуренса.

Тобто *unus vir nullus vir* — однією рукою не заплещеш в долоні? Аякже. Бо кажуть *ipsa se velocitas* — навпростець тільки ворони літають.. Або: скоро робиться, сліпе родиться. Тобто, подивитись на Захід зі Сходу? Але чи не буде це *mugle hiccum* — видоїти цапа? Ні: *infelix mus est cui non lare plus est* — бідна та миша, котра лиш одну дірку має. Або й так можна ще сказати: *in mango magni capiuntur flumine pisces* — великому й велика яма.

3.Luna latrantem canem non curat*

Паунд і Лоуренс.. Все одно, що сказати: хрін і перець. І той, і той — продукт однаково відомий в поетичній коморі. Я почав був з Паунда, але щойно розкусивши кілька рядків, прожогом кинувся до Лоуренса. У Паунда стіл багатий, але трохи ніби пісний. Там алкоголь у ⁸³ делікатних наперстках. У Лоуренса трохи пересолене, зате багато простого червоного

вина. І коли смакував його, у мене часто було відчуття, що п'ю з реальним чоловіком, хоч, повторюю, для багатьох він уже *lupus in fabula*, якщо не більше. І хоч я пізнавав Його, як пізнають, скажімо, гірчицю чи третій хрін з буряком, чи той-таки стручковий перець, — за всіма цими гарячими рисами ховалась урочиста монументальність. Гадюка, що виповзає з вогняного кендюха під сицилійською Етною. Слони похитуються, трохи підпили в ритуальній нічній оргії в Індії.. Він, може, після надто розлогих, надто виснажливих і розумних шматків прози любив витесати якийсь віршик так, як зі свіжого дерева завзятий майстер з якогось племені в самому серці Африки витесує маску. Всі знають цю техніку, але бояться. Бояться, що свіже, розбухле соком дерево потріскає на очах. Але він не боявся. І що будуть тріщини, і сліди від сокири надто різкі, грубі. Поколені, але живі. Це не є речі, що ними бавляться, вертять і так і сяк.. Ні, це не ляльки. Це живі істоти, котрі вистояли. Бо що таке сама людина? Власник кількох десятків кісток (з декількох справді може вийти непогана флейта, якби хтось умілий провертів дірочки де треба), доброї торби м'яса, крові, жменьки мозку.. Хтось колись, дуже давно, міг володіти навіть і жінкою.. І цілою державою. Але той, котрий володіє знанням диких звірів, — тисячоокий, тисячокрилий, всемогутній і лагідний. Хоч кажуть і так: *inops potenter dum vult imitari perit* — з їжака не буде бика. Або й так: не буде баба дівкою. Хоч я не думаю, щоб це стосувалось поетів..

У тому числі Паунда. Це поет повітря. У нього все вібрує, переливається. Це повітряний змії. Він любить пірнати у сліпучі ями високого осіннього неба. Це ніби про нього: *in altum tendens cadit ab alto* — високо літає — низько сідає.. Яка людська мудрість розкішна., і яка жорстока. Знаючи, що немає краю ані вгорі, ані внизу, він мусив довго і низько падати і, обминувши Пізанську вежу, влетіти до пізанської в'язниці.. Хоч і там усе пір'я й луска і далі мінилися у нього, вигравали.. Коли торкаєшся його слова, за ним нема відчуття близької людини.. Нема теплого дихання..

* Пес виє, а місяць світить.

А може, насправді й не існувало такого чоловіка, а лише була дуже сильна, потаємна, спільна мрія мати такого чоловіка, мученика і дракона водночас, із чималим хвостом?.. Бо підніматись у небо під цим вітром — що може бути трагічніше й радісніше? І там немає вже такого звичного запаху,

кольору. Відполіроване вітром, там усе чистіше., дзвінкіше чи як., назвати це міг колись молодий Тичина хіба., той теж знав флейту неба.. їх, таких знавців, не так і багато.. Знаних і зовсім незнаних.. Ці щасливці або вмирали ще маленькими і відлітали туди одразу, або заліплювали собі вуха воском.. Бо підніматись у небо — це стрімголов пірнати в Абсолютний Час. Небо — усе, що було і що нас чекає, наша Інша історія..

Дерева вкриті снігом.

На вершинах вітер і білий шепіт.

Напливи з дзеркал у місячні ночі.

Це дуже високі дерева.

Необережного шлях.

Так сказав Воробйов, знавець неба. Ранкового і вечірнього. І нічного — коли людина сама вже стає великим бездонним нічним небом, стає Всім.. А Паунд вибрав ясний день, захмарений кількома європейськими війнами.. І його цей день пік немилосердно. Усе, увесь цей «розбитий сніп дзеркал» розпікав його безжалісно. На його місці кожен би звуглився. А він вистояв. Може, Конфуцій не дав згоріти?..

Я згадав Воробйова не випадково. Цей індо-арійський поет повітря за найкоротший свій відтинок часу бере величину «барва». Можливо, колись так називалась якась пракомаха чи ще щось. Можливо. Бо я щось у жодному словнику не знайшов такого терміну. І як сумно буде, коли й згодом, у третьому тисячолітті його ніхто не знайде.. Так от, ця одиниця (позначення її зовсім інакше, аніж згадане нами недавно — автентичні позначки переходять у надійному місці) вимірює дуже витончений вид енергії, котру виділяє невелика пелюстка певної соковитої квітки в затінку літнього дерева. Як неважко здогадатися нашому будь-якому читачеві, котрий, як то кажуть *liguam caninam comedere* — з'їв собаку на таких штучках, — оце і є усім нам відомий «людський час», а те дерево — народ, або інакше — «небесний час». І коли дерево в цвіту — кажуть: «зоряний час». Ми оминаємо свідомо

стихію води, де індо-арійський майстер не гірший, аніж у небі. А може, й кращий.. Небесні часи об'єднуються, творячи так звані «епохи», а ті вже можуть утворити і «вічність». Це вже від них залежить. Існує ще так звана «музика небес», але це вже відноситься до «вічності» — про неї трохи згодом. Ми ж лише розглянемо поки що так званий «соціальний час», що є тотожний «небесному часові», хоч і не завжди., але таким він принаймні має бути. Це, зрештою, теж не зовсім наша справа — судити, який він.. *luna latrentem canem non curat* — пес гавкає, а місяць світить..

Паундові оди — це епохи, без сумніву. Хмари в небі. Такі ж перебіжні й великі, і розбурхані. Чи можна їх назвати Високими Одами чи Гімнами? Це так називалось у каноні Конфуція, я їх просто називаю одами, мені здається, Паундові смерчі витягують у небо забагато людського сміття, але, можливо, я помиляюсь. Приглянувшись, там завжди когось впізнаєш. Он та хмарина трохи нагадує патетичного, незрівнянного дуче, ось він виголосив полум'яне слово, і на виноградники понад Тібром закрапав тихий дощ. Ось небом квапляться довгі трубадури, у них обвислі від вина і співу животи, вони ніяк не знайдуть Пезаро, трохи перебрали.. Ось налітає величезний Сигізмундо Малатеста і над Флоренцією раптом випорожнюється зі страшним гуком і помпою.. Все велике переселилось на небо, в його оди. І то чим далі від так званого нашого часу, тим тонше, опукліше. Можновладці Ренесансу, меценати, банкіри.. Ану, пригляньмося пильніше — чи нема там самого пана з панів, Езри Паунда? Є! Він там, між усіх їх, такий самий занесений, строгий з профілю. У всіх він — у Белліні, П'єтро деля Франческа, Фра Анжеліко, Дуччо, Джотто.. Скелі, як гусяча шкіра, готичні жінки, Кавальканті.. Усюди він свій.. Невидимо він перейняв спадки найбільших володарів того часу у свою потаємну власність. Добрих пів-Італії.. Але разом з їхніми краєвидами, з їхніми палацами і найманцями Паунд успадковує і їхнє оглушливе падіння, їхню величну поразку. Окрім його томів — сама його доля. Це те, що відбулось, гірко, але відбулось і може бути перенесене, як фреска на стіну кінця другого тисячоліття. Він пішов і повернувся. Його зір — це все, що відкривається перед загонистим дрібним хижакком із сім'ї яструбів, він чигає легко і безтурботно і так само легко роздирає кігтями здобич. Часом у нього гірко-кисла міна знудженого підмайстра-маляра чи кінного найманця. Але що далі в давнину, його вираз м'якшає, і вже, аж на тім кінці світу, коли надходять давні китайці, він просто розцвітає

дівоchim рум'янцем, стелиться травом під ноги чи визирає замилюваними очима коропа зі ставка, куди високий Конфуцій кидав жменями твердий, як кістка, корм.. Але не треба забувати: Паунд - - повітряний змії, дракон. Ця істота вишита золотом на імператорському одязі. Він раптовий і щедрий, і гнівний, але завжди справедливий. Це великий хаос, що насправді є виявом найточнішого розрахунку, тут уся найповніша гама блиску Піднебесної.. Так, але навіть у нього з'являється якась нехить у виразі.. *lassus tamquam caballus in clivo* — втомився як собака.. Особливо у пізніх одах. А хіба не втомишся? *luna latrantem canem non curat* — пес виє, а місяць світить..

4. *Ipsi testudines edite quicepistis* *

У багатьох мудрих людей на Заході склалась поважна думка, ніби Лоуренс галопує по буйних квітучих луках Персефони.. Може, й так. Що любить повалитися, погасати в соковитій траві — правда. Але хто не любить? Хто з нас не любить на якусь мить сп'янути від гострого земляного духу, цього найміцнішого, найреальнішого алкоголю. Хоч він і страшний., найближчий до смерті.. Паунд боявся його. Він ховався у камінь, хотів освоїтись у пізній готиці, там, де ще не охолов слід різьбярської руки, переховувався у фресках дученто, треченто і квадроченто, він хотів би доглядати розарій, що обвівається Середземним морем. Це те, що найдалше від Тут, звідки пронизливо тхне земляним духом. Лоуренс змайстрував таку собі книжечку «Квіти, птахи і звірі» — і в ній є все: нетерплячість, незграбність, затягнутість.. Так, але в нього є Тут, що найближче до Мене з Тобою, доторк до смерті-народження. Цією хмільною брагою насичено все -- фіги, райські яблучка, кипариси, риба, гадюка, осел, рудий вовк.. І, чи не найбільше, черепаха. її залізними кігтями він розбурхує цілий шквал земляного духу. Це вам не байка про хитромудру черепашку.. Ні, це Вона і Ви — вона з чорно-бурих лисячим боа на шиї з вами під ручку виходить матюкаючись з якоїсь прокуреної діри десь на Подолі чи в Лондоні, виводить вас із неонових ліхтарів, стиснувши міцно руку, звертає у темніший, чимраз нижчий і вужчий завулок.. «Куди ти мене ведеш? — Ви питаєте занепокоєно. Тут темно і мокро, на мене тут може скочити якийсь скіфський емігрант з

*Ви піймали черепах, ви їх і їжте.

ножакою., я хочу назад у Європу..». Але хіба тут, у Європі, Ти чуєшся по-справжньому Тут?

Не варто у цім житті спокутуватися швидкістю. Це ще не рух. Рух — усе, а швидкість — може, хитрість, не більше.. Чи може Ахілл наздогнати черепаху? Свого часу філософ Зенон дійшов своїм розумом, що ні, людської швидкості тут замало. Трохи пізніше один старий нещасний чоловік ще за епохи Великого Застою у своїм трактаті «Приручення скла» пробував довести, що відомий поет Середнього і Великого Застою Воробйов таки зміг наздогнати Черепаху, вимірюючи Простір довжиною забарвлення квітки, що насправді є Часовою категорією, і, таким чином, пролітаючи над Простором майже як джміль. Більше того, авторові трактату «Приручення скла» навіть здалося, що той джміль переганяє самого себе.. Така перемога у науковім світі означала щонайменше сенсацію, міжнародний шок — тим часом той-таки Простір зумів запропастити унікальний трактат десь у кришталевих стайнях Молоді. Одним словом, *ad amussim*, чиста робота.. Так, то був геройський чин. Автор трактату лише може це знов і знов потвердити і додати, що якое літом, десь під кінець Великого і на початку Більшого Застою він сам власноручно тримав за ногу переможця поета у затоці Чорторию, коли той пірнув у погоню за раком на відчайдушну глибину Бистрина зносила його прудке тіло у Простір, але автор трактату «Приручення скла» міцно тримав його за одну ногу з берега, прив'язавшись до якоїсь столітньої верби і зазнаючи такого відчуття, ніби в його руках випручується жилава нога лотоса, пориваючись у прірву Часу.. Тоді, в той момент, поет уже наздоганяв на дні рака з голими руками, лише зі шкіряною торбиною в зубах. А уявляєте, що може рак? Це черепаха в кубі! Чи поет наздогнав його тоді? Автор трактату вже не пам'ятає.. Не пам'ятає, й чи випірнув тоді сам переслідувач.. Це було так давно..

5. *Chorobacus galapagossi*

Тим часом у Тихому океані, де трапляється найбільша черепаха, коло Галапагоських островів, у товщі води раптом знаходять впадину углиб на два й півкілометра, де має бути крижаний холод і ніякого життя..

Аж там кишить всілякими істотами. Ще і ще опускають свій глибинний невід океанологи — і знов тріпочуть якісь жовті медузи, звиваються якісь черви з червоними гривами, велетенська риба.. І це звідти, куди не прослизає жоден промінець. А саме дно тріснуло, і з тої тріщини булькає лава. І там скраю вони собі живуть, забуті сонцем. Але не забуті Землею! Вона сама, своїм утробним теплом пригріла їх, найглибших.. Тоді вчені знов пхають туди безконечно довгу еластичну рурку, подібну на завислу ліану, чий один кінець губиться у сліпучому небі, а спідній лягає коло тієї печі на дні. Витягують за кілька днів. Аж там довжелезний, до двох метрів, хробак усередині. І не має він ні голови, ні хвоста, ні очей, ні вух.. Нічого. Але аби він мав голову, то чи не глянув би на людей як на якусь найдрібнішу верхоплавку?.. Але нащо йому голова, коли він сам — одна суцільна універсальна голова?.. І він навіть не озвався до тих людей — так, ніби їх там ніколи і не було..

6. Ist aec in me cudetur faba*

Що їх усіх об'єднує? Вони ще пам'ятають про «затонуле золото». Де воно лежить? І тут погляди Паунда і Воробйова парадоксально перетинаються: Візантія. Найтоншим волоском довжелезного хвоста, яким завершується його ІХ ода, Паунд виводить у повітрі: Сан Віталє. Так, це Равена V—VII ст., мозаїки візантійського храму Сан Віталє, однієї з перлин Адріатики. Це мозаїки Святої Софії в Києві. І Велике Розширення очей почалось, мабуть, таки з очей Оранти.. Розкіш, монументальна статичність — що може бути надійнішим «підмальовком» для суб'єктивно-рафінованого? Глибше — урочистість, білі шати, золото, блакить, порфір, а поверх цього тла — буйна гра, неймовірні вибрики, дитячі малюнки на піску, мерехтіння і манірність — усе, що заперечує поважність і статику — тобто доповнює її. Усе велике — з великого надміру, з буяння. Бездонність дитячого сміху, невичерпність чаші з вином. У своїй суті вони гурмани, естети. І водночас — стихія. Одним словом — повітряний змій, дракон — головою занурений в Архаїчність, а хвіст бовтається перед нашим

носом..

Лоуренс — варвар, якщо подивитися з Візантії. Але де вже той Царгород, звідки б ми стали оглядатись? Лоуренс вдихнув у свої хворі європейські легені увесь етрусський світ — і з ним зійшов під землю. Вони його навчили навігації у водах Смерті, що є лише перепочинком перед новою зорею. Це перевернута Візантія, її антипод, земляне дзеркало. Він учить вдивлятися в земляне дзеркало очима черепахи. Налягаючи на дзеркало усім тілом, їй чутно пульс Землі. Але хто вона, що ми знаєм про саму Черепаху?.. «Шу Цзін» каже:

«.. Тріщини на спині черепахи творять дощ, або по дощі небо, що розпогіднюється, або стіну гнітючого туману, або зловісні сплутані хмари...»

Ви хотіли познайомитися з мадам Черепахою? Зачекайте трохи, пана Лоуренса нема вдома — він прийде, і ви познайомитесь., а вже Вона рекомендуватиме вас Етрускам, *s'il vous plait*..

7.

Щойно торкнувся земляного дзеркала, як відчув, що все, діло зроблено і мені пора усуватись.. *Res est in vado*. Рибка в сітці..

ADAMO ET DIANA

Наші малі міста то лише зліпки з наших грудей
А кожен людський Вавилон пробує хоч якось передати
Усю велич його Вавилонського серця.

В.Б. Єйтс

5. Асіато

1. De Luminis

У Кракові на Плянтах, недалеко від Вавеля під старими плакучими вербами ховається археологічний музей.. В одній його залі посередині стоїть кам'яний стовп Світовид. Там він виринає завжди якось несподівано з напівтемряви, холодний, ніби і досі його обмивають темні, студені води Збруча.. А за стіною у світлішій залі єгипетські саркофаги — яскраві, золотаво-червонясті дерев'яні личини кількох пізніх фараонів. їхніх мумій усередині вже немає.. Зате є мумія сокола, і я завмирав над нею годинами.. Хоч що там побачиш?.. Може, усередині якась деревинка, сліпа, завинута туго у полотняну ряднину?.. Про що я думав тоді, низько похилившись над продовгуватим чистим сповитком?.. Що часом і я таки колись був вільним? Часом, дуже рідко, але таки вільним?.. Чи про те, що і цей сповитий стовпчик, і той кам'яний стовп Світовид за стіною у темнішій залі були разом різними відтинками єдиного сонячного стовпа?.. Променя з небесного сліпучого ока, що пронизує усе до найглибших глибин, як би не ховався у місячній дзеркалі?.. Чи, може, думав, що над королівським Вавелем зовсім поруч зараз у небі незрушно ширяє вічна варта кількох таких самих соколів-голуб'ятників і невтомним вигостреним оком озирають усе, що діється тут, набагато нижче, щоб жоден заблуканий голуб не заплямив своїм послідом цю королівську твердиню?.. Минають дні і ночі, минають століття, міняється варта в один і той же час, навчена пильнувати земну твердиню з неба..

2. De vita

На сьомому поверсі Княжого Затону хтось тихо постукав. Двері відчиняються і на порозі сам автор «Верховного голосу». Зайшов, сів за стіл, низько похиливши голову. Господар дістає з полиці штоф, насипає туди жменю пижмового цвіту. Потім заливає усе прозорою рідиною, збовтує.. Ти мусиш написати щось про Київську школу. А що

це таке?.. Ти сам знаєш.. Я знаю, що обертаючи дзеркало, тут же створиш і сонце, і те, що на небі і на землі, себе і подібних тварин.. Так, здається, сказав про це Платон.. Господар засміявся, підняв сяючий штоф, енергійно збовтав.. Я знав кілька шкіл. Піфагорійську, Афінську.. Але хто точно знає, що таке хоч би цей штоф? Бег 8іоЯ'.. Матерія.. Містка, гранчаста.. Дивись, яка гарна — уже жовтіє і пахне степом.. Міцна цілюща отрута.. Нею бальзамували фараонів.. Ти не знав?.. Спочатку витягують мозок крізь отвори очей і вуст. Далі розпорюють живіт і випотрошують. Лишають саме серце. Начиняють пижмом, мастять елеєм і зашивають. Поруч кладуть Книгу Мертвих. Щоб міг оправдатись у Залі Істин. Там чекає на тебе суд Озіріса. У нього в руці терези — на одній шальці твоє серце, на другій — статуетка богині Істини..

Усе відбулось як завжди — легко і просто. Гість ще встиг відхилити шклянні двері і впав на величезну білу баранячу шкіру. Господар мав ще якусь справу і вийшов із дому. За кілька годин вернувся. Розпростершись долілиць, автор «Верховного голосу» відпливав у вечірнє небо на рожевій закудланій хмарі. Коли заспівали шклянні двері, він повернув голову з ясною невинною усмішкою небесного пташка.. І варто було піднести єдину крихітну чарочку шовковичного вина, як пташок защебетав.. Вже темніло, вони вийшли з Княжого Затону і пірнули у метро, їм важко було розпрощатись. Вони сиділи у вагоні поруч. Людей було мало. Можна їхати і їхати безконечно. Він засміявся: коли б отак проїхати попід усіма війнами і вийти з-під землі десь аж у Кракові.. За вікном звивались величезні сталеві змії. Вони мчали зі свистом разом з ними, весь час обганяючи їх.. Почали виринати якісь бічні вертепи, замиготіли чорно-білі печери, мокрі й облуплені. Якось усе стемніло.. Він раптом нахилився до мого вуха і ледве чутно прошепотів: де ми тепер?.. Довкола не було жодної душі.. Вже під'їжджаємо — і я заплющив очі.. Катакомби., катакомби.. Катакомби..

3.De rosa

Якось пані Гертруду Стайн запитали, що значить її рядок «троянда це троянда троянда троянда». Вона відповіла, що за часів Гомера або Чосера, коли мова була ще молода, «поет міг назвати річ, і вона справді була там. Але коли її пригнітила пам'ять, річ втратила свою

ідентичність, і поет прагне її віднайти». Вона похвалилася: «Гадаю, що в тому рядку вперше за сотні років в англійській поезії троянда знову червона». І ще якось вона сказала: «Оскільки іменник є ім'ям речі, і якщо ти справді відчуваєш, що є всередині тієї речі, то поволі перестаєш називати її тим іменем, під яким вона відома». У першому випадку вона залишалася американкою, але в другому — вже покинула Америку. Останню світову війну пережила у Парижі. На смертному одрі запитала: «Яка ж відповідь?». І коли ніхто не видихнув і півслова, вона усміхнулася і знову спитала: «То в чому питання?». А перед тим вона якось було ще казала: «Дуже цікавою штукою є те, що ти усередині себе відчуваєш до слів, котрі покидають тебе, щоб зажити собі окремо».

4.De schola

Кажуть, їх було четверо. Вони приїхали, ці четверо юнаків, до Києва, аби відродити поняття метрополісу в поруйнованій метрополії. Вони захотіли в Києві знайти свій Париж. Недалеко від Університету на бульварі Шевченка щовечора о шостій вони сходилися за столиком у кафе «Київському». їм нічого не треба було, навіть вина, аби лише бути разом. Довкола був страх. Самотні і втаємничені щасливці. Кількох років такого акуратного сидіння вистачило тоді, аби утвердити у просторі і часі момент витончено зосередженої тиші серед безконечного гулу проминання. Вони відродили поняття ясного легкого сну, пообіднього відпочинку фавна у розбурханому місті. У тому сні вони були вільні від усього, окрім себе, але вони любили один одного, і цього було досить, щоб десь там поруч за стіною кафе зі світла й голосу невидимо підросло і затріпотіло світове дерево з кленовим чи каштановим листям..

5.Adamo

Чому саме Париж? Дуже просто - вони були молоді, а він був вільний.. Там завжди можна було ходити на танці взутим на босу ногу. І там безконечно співав Адамо «Tombe le neige». Вони не розуміли французької мови. Але чому так сумно він плив, той голос, ніби захлинаючись і поволі прощаючись із самим собою.. Про що він співав? Він співав про сніг, хоч так ясно і лагідно гріло сонце.

До нашого міста не знати коли і кудою закрався сніг

Вже всі

із середини зіниць до пучок

все болючіше відчувають його білину

вже всі диктори радіо й телебачення

і всі газетні шпальти

від ранку до ночі

кричать

кричать

що у місті — сніг але ніхто не може його виявити

Тільки:

варто друзям чи незнайомим потиснути одне одному руки або ледь торкнутись плеча як обоє біліють і кам'яніють назавжди їх звіддалік обходять на тротуарах і жіноче волосся розростається так що дарма обрізати жене за пасмами снігу невикритого і деревам трамваям та людям важко в ньому і важко дихати і дзигарі цокотять цокотять не маючи сили спинитися хоч давно непідтягнені гирі вже лежать на підлозі і вогонь горить і горить боячись ворухнутися а дрова геть уже витілили тільки б не гірше тільки б не гірше і одні жінки народжують підряд без зачаття вже мабуть по восьмій дитині а інші роками здержують у собі єдину і ніхто більше не виходить на вулицю будинки витиснули із себе вікна і двері і в глухих своїх стінах стискаються і стискаються вже кутки рівніші за стіни і мовчки в кожному домі без їжі без сну всі затято тешуть єдиного через усе місто тешуть величезного хреста

До нашого міста

не знати коли

і кудою закрався сніг:

дні минаються

минаються ночі

але час стоїть

6. Cafe 104

Угорі над деревами була відкрита тераса. З-за аркади линула музика. На білих фігурно вигнутих стільцях за столиками сиділи поодинокі пари.

Перед ними зблискували чашки з морозивом під фруктовим сиропом. В разі дощу їх могли запросити всередину, але там було душно. Голубам під розімлілими деревами вже не було де сісти. Вони розпушили пір'я і розтуляли дзьоби. Дощу ніхто не боявся. Лише ті, з другого ярусу, зайшли б усередину. І тоді залізні чашки з морозивом на дні наповняться водою для голубів.. Внизу у ясних плямах ліхтарів пройшли жінки в чорних сатинових халатах і чоботях. Між ними були зовсім дівчатка і молодиці, запнуті в зимові хустки. На плечах у них були сапки і граблі. Передня несла рогозяний кошик. На дні лишилося трохи червоних ще не зовсім розквітлих тюльпанів. У неї руки були в землі. У всіх розпашілі щоки, вони жадібно дивились у тінь і сміялись. Остання трохи відстала. Вона була менша, у фартусі, з половиною батона на грудях. Вона притискала його, як дитя.

Нарешті зайшли музиканти і всілись на невеличкому помості, вкритому темними килимами. Над ними похилилась розлога фінікова пальма. Оркестрик був нормальний. Контрабас, флейта і сакс. Вони знову встали, привітали публіку і разом почали танго..

І знов починається музика,

Самотній столик якраз на одного..

«О, твій плащ, як та вулиця в дош..»

Знову сниться мені,

Я засинаю надворі..

7. Theatrum

Ще ніби нестарий чоловік ледве сунеться Банківською вздовж кованої у формі зміїних жал чавунної огорожі. За нею похмурий палац. У глибині нижче — вузький вхід, його затемнює поморщена слоняча голова з пощербленими бивнями і коротким обвислим хоботом. Невідомо коли і чи саме звідси вийшов той чоловік.. І навіть, якщо звідси — то, як виходив, чи услід моментально не відхилилась фіраночка чиєюсь гострою блідою ручкою в одному з тисячі вузьких заслонених вікон?.. І чи та ручка не прокляла його навіки, щойно вийшов?.. Інакше, чого б він так тягнув ноги?.. Гранітні східці — стрімко вниз. Ліворуч — галявинка і на ній — чепурний газончик у формі нирки. Він порослий густо¹⁰⁵ якимись яснокров'яними квітами. Це левкої? Але хіба вони такі бувають?.. Чоловік іде, і левкої ворущаться. Вітру немає ніякого, а левкої угинаються. На свою

невидиму стежку нарешті вибігає низький песик якоїсь мішаної лисячої породи. У нього великі жалобні очі, він виглядає з левкоїв, якби проводжаючи чоловіка в останню путь. На галявині лавка, але вже запізно. Твоє місце зайняла якась невідома дівчина. Ось вона сидить скраю лавки, і проклясти тебе ще раз — хіба не так само легко може скластися і її ручка, що забавляється рипучим новеньким нашійником.. Як багато довкола прихованих ям!..

Чоловік на розпеченім сонцем серпантині плутає ноги. Видко, ніяк не звик до печорських круч. Хто був його дід, що не навчив ці ноги підминати і ламати вітер, як вмів бувалий хорт?.. Чому малим не показали йому хоч одного найледачішого хорта? Він знижується зміїною дорогою, це правда, але від того не легше, що він, мабуть, хоче, щоб його на сліпучих санках обігнали печерські хлопчики, котрі прокидаються зараз серед ночі десь у Тель-Авіві і, скинувши з ніг простирadlo, п'ятками гупають в грубий порепаний каштан, відлітають, борюкаються, наївшись снігу, і котяться, котяться вниз аж до самого Театру. Справді, він свого добився. Бо разом зачухалося сонце, і коли востаннє обернувся, то на північному заході той палац темнів, як вугіль, і поховалось уже багато примар. Згладилися кам'яні жаби. В таку пору, коли заходить сонце, гарно купатись, хоч і страшно. І тоді, як він востаннє оглянувся, виринула на левіафані у небо над дахом утоплена дочка. Вона вже не кричала услід і лише сумно дивилася згори, як чоловік відходить. Звідти, згори, дуже добре видно, як чоловік падає. Ось він ще раз озирнувся до неї.. Але знизу його тягне, видко, якийсь вир. У нього закрутилась голова, і його носить.. Чи дотягне до Театру.. Так,

він вже, здається, доходить, і сонце ніби не обігнало його, бо в ту ж мить, як мало сховатися зовсім, він вже був там, і над ним мовчазно розступились і так само мовчазно зійшлися біло-блакитні глибокі води Театру.

8. Diana

Пізно увечері на Прорізній, де вона стрімко впадає у Хрещату Долину, на лавці під плакучою вербою, що своїми довгими важкими косами заслоняла йому лице, сидів давно немолодий чоловік. Він міг би вже підняти трохи до Золотих Воріт і пірнути в метро на свій Княжий Затон, але там його не чекав ніхто. Щось його ще тримало тут, на Правому березі, у цьому раптово стемнілому місці. Але темряви він не боявся. Йому вже давно нічого не снилось, але, здається, вчора раптом приснилося. Що він поволі кружляє разом з десятком незнайомих людей поодиноці, ніби на якійсь безконечно високій каруселі, і кожен підвішений якимось шнуром аж до неба. Так, як над водою на березі хлопці літом чіпляють шнур до найвищої гіллі. І він так поволі кружляє, і над ним лише небо. Він дивиться вгору і вимовляє про себе єдине слово: «Темніє».. Його вуста так відчують кожен звук, що небо за кожним найменшим порухом одночасно з ним темніє. Він повторює поволі подумки, і воно за його невимовленими звуками темніє., темніє.. А зараз над ним темніли ці довгі вербові коси і в руці надпита пляшка вина. Під ногами округла клумба. Чорна, витоптана масна земля. Колись на ній цвіли рясні квіти, високі, пахкі. Чи то були левкої?.. Тепер, висмикана і утрамбована дощами, ця клумба стала для нього ще навіть вищою. Довкола повно горбів, але зараз, вже кілька годин пильно приглядаючись до неї, йому здалось, що саме вона найближча до нього. Все інше розчинилось у темряві, і вона легко підкорила увесь простір, згустивши його в собі. Внизу на Хрещатику зовсім затих шум.. Метрополіс.. Ось він, перед тобою.. Ця латка чорної землі, центр нової метрополії, розлогої і невидимої в темряві. Вічна школа київських квітів. Чи хтось коли-небудь складав каталог їх усіх, що росли тут, на цьому земляному пупі з чорнозему і перламутрових скалок?.. Чорнобривці, пахучий тютюн, братки, левкої., чи утримає все в пам'яті своїх пучок проста селянка, пораючись над ними усе літо, як бджола?.. Все тут, тут, під цією плакучою вербою, коло цієї лавки, треба лише сюди приходити в один і той же час, вже в сутінках.. Бідний принц

Чарльз!.. Він прилетів сюди якось несподівано, давно відцвіли троянди, знову скоро сніг, і що він тут побачить?.. Я так давно на нього чекав, але трохи запізно.. Чоловік, допиваючи на дні вино, раптом підвівся і трохи підніс затерплу руку, якби вітаючи когось далекого і далі ховаючись у тіні плакучої верби, і обличчя, торкнувшись її мокрою гілля, затремтіло. Хрещатик на якусь мить здригнувся світлом і навіть звідси можна було відчутти, як далеко внизу прошумів довгий чорний самотній лімузин, самотній, здається, він навіть сам сидів за кермом, заплющившись від втоми.. Про що він думав?.. Які підозріло темні і насторожені ці кручі над нічним шляхом, і чи у якімсь воронячій гнізді на верховітті старого дуба або осокора не зачалась засідка хлопців з Шин фейну?.. Шин фейн! Смертельно поранене серце.. «Божевільна Ірландія штовхнула тебе у поезію».. Так, здається, сказав Оден в елегії на смерть Єйтса.. Про що він думав?.. Ах, про оо він іще міг думати — лише про неї, про Діану, прудконогу Діану з її любим хортом.. І він приїхав сюди у цей дрімучий край, лише аби забутись, випити трохи вина із золотого лаврського кубка наодинці з Патріархом і забутись, забутись.. І ще, може, попросити, вже як прокинеться посеред ночі в холодному Марійському палаці, заспаного служника зі свічником, щоб він поставив йому на сон платиновий диск Адамо, але не з «Tombe le peige», а той, де він безконечно і сумно співає:

бачу тіло її що в полоні освітлених звуків
що й сьогодні од всіх поодаль як і колись

бачу пальці її що біжать по темніючій шибі —
пишуть наймення дзвінке для летючої срібної риби
що з місячних плес відлітає раз і назавжди

бачу як жінка прощається з рибою
бачу як потім іде самотня — обминає струхлявілий час
і його світло-темну рипучу гойдалку

в неї жести фатальні
як волосся у блискавки

її танець весільний має ритми глибокі

що такі як колодязь зорі

бачу пам'ять її
що як вода летюча має крило нерухоме
бачу сон бездиханний
що його вона на крилі несе обережно
бачу вирій душі
що його лише раз надивитися можна
то осінь людська коли облітає волосся і одяг
а найпершими очі

бачу осінь таку в останньому дні якої
у білім гілляччі кісток завивають вітри

тож не спиняйте її
почужілу для вашого тіла
що була од усіх вас найвніша
до неї світло запізнилось
а тьма наступила для неї опівдні

не спиняйте її
бо вона пам'ятає про цвинтар і про жито високе
вона пам'ятає

вона засвічує місяць собою
і губами засвічує звуки

над колискою вашою бачу її з плачем

над домовиною вашою бачу її зі сміхом
лишень тоді коли ви засинаєте
вона від усіх вас щасливіша на вологій піску танцює

і сьогодні
вона відходить од вас танцюючи і не каже вам прощавайте

Post scriptum

Автор закінчив роботу і спробував прочитати її авторові «Верховного голосу». Йому наче сподобалося. Лише зауважив, що в самому кінці можна було б якось згадати чотирьох юнаків, що на початку сиділи в тому кафе. Наприклад, вони щось там ніби забули, повертаються назад, а там зовсім темно і ніде ні душі. На його думку, це могло б якось об'єднати час. А все інше може бути. Увечері через кілька днів заходить автор «Спорудження храму». Автор розігріває пшеничну кашу, наливає чарку шовковичного вина. Тоді ще одну. Було б зовсім дивно, якби на Княжому Затоні не було увечері трохи шовковичного вина, правда?.. Щоб якось забавити гостя, коли той їв недоварену кашу, автор став уголос читати найкоротший розділ «Schola». І гість після першого рядка перериває: після «чотирьох юнаків» поставити зірочку, а внизу зазначити той, той, той і той.. Господар засміявся. Бо всі легко впізнають без імен. Хіба це не очевидно? Але той перекинув чарку і повторив. І знов повторив. Я розумію тебе, ти маєш право не згадати кожного імені.. Але внизу постав майже невидиму зірочку і назви: той. той і той.. Він ніяк не міг змиритися.. Все. Як він не хотів зрозуміти автора, що той виборсується з Часу. Це смерть, смерть! Жодного імені, жодної дрібної інтонації, ніяких конкретних привидів! Лише якесь примарне кафе.. Примарний театр., бо всі стежки на цих кручах збігають до театру, хіба не так?.. Чому я мушу виділити, чому саме їх, я не хочу ані слова про час, я маю вже його по горло! Яка страшна ця ступа, день і ніч, день і ніч від мене тікає Простір, я падаю і падаю на дно цієї ступи.. **Я** ж не камінь.. **Я** все бачив і бачу.. **Я** не хочу лежати в цій рабській землі.. Це ж все з того часу., того і цього.. Хто написав цей рядок.. Я знаю.. Але що з того?.. Автор продувжує читати. За кілька рядків Михайло перериває знов: запам'ятай — ми ніколи не сиділи за столиком.. Як — весь той час? Так. Ми ніколи не сиділи за столиком. Щовечора о шостій, але ніколи за столиком. Ми сиділи не в кафе, а на вулиці перед кафе. На поруччі. І Кордун любив повторювати рядок якогось американського поета: хто вони: люди чи ворони?.. * Ми сиділи на поруччі. У кожного з нас було по кілька копійок, і ми більше ніде не могли сидіти.. Правда, один раз ми таки сиділи за столиком. То був єдиний раз. Почався сильний дощ. Ми його ніби не помічали, і далі сиділи на поруччі. Коли це виходить якась дівчина у фартусі і запрошує нас досередини. Але в нас нічого немає.. Ми вас давно знаємо. Заходьте. Ми зайшли всередину. Там був уже накритий для нас столик, і ми

* Насправді ці слова належать німецькому письменнику Вольфгангу Бор-херту. Це рефрен з оповідання «Ворони ввечері летять додому» (*Ред*).

сіли. Там було все.. Біла скатерть, повні тарілки гарячого борщу, ескалопи, всякі салати. Ми вас давно знаємо.. Так, це було.. Боже.. Автор похилив голову. Він ніколи не міг навіть подумати щось таке. Вони не могли собі дозволити сісти за столик.. Кафе.. Магічний закуток. Вічно відкритий, освітлений. Повний усякої музики.. Кафе вечірнє. Нічне. Вранішнє. Чоловік і жінка сидять навпроти за столиком. Під парусиновим грибом. Між ними тьмяна висока пляшка. Може, повна. Вони обоє мовчать.. Вони ніколи не говорять. Вони вже знають все. Завжди повні собою.. І була ти вранішня і була ти вечірня.. Вітер лишився мені.. Чорний корінь сонця.. Це все висить у Воробйова на стінах.. Висіло, і автор часто бував у нього вдома на Воскресенці. Але останнім часом перестав заходити. Чому? Він не міг собі признатися. Йому стало страшно. Чи він відчув, що і його таке чекає?.. Але коли ти повний собою, хіба треба кудись втікати? Ти або сидиш у кафе, або біжиш тополиною алеєю. Десь у затінку довжелезної тополиної алеї завжди стоїть столик, де ти завжди зможеш трохи перепочити. Бо тополі тебе весь час переганяють. Лише добігти до кінця. Там, укінці, може, чекає лише вітер. Але, як добре розігнатись, можна злетіти. І ніколи для себе чогось не забагав — лише тополеву алею, а десь там на узбіччі якусь халабудку під парусиновим тентом..

Коли нас викинули з Університету, продовжує Михайло, ми якийсь час жили на розі Толстого, навпроти університетського ректорату. Ти знаєш, там великий будинок Морозова. Господар поїхав десь на заробітки. У нас була кімната зі скляною стелею. Я тоді був двірником. Колов лід на розі Пушкінської і бульвару Шевченка. Ми вже не мали в чому вийти на люди. А якраз вернулися з садів, продали яблука. І десь купили два мішки дитячих цигейкових шубок, годі вони були дешеві. З них можна було перешити одну добру шубу. А хто буде? Микола.. Він усе вмів. І лише сказав Кордунові; лягай! Той ліг горілиць на голу підлогу і розкинув руки. Тоді Микола обвів білою крейдою контур Віктора на підлозі. На той силует висипав з мішка хутро і почав кроїти. То мала бути універсальна, небачена доти навіть у ненців хата-шуба. Туди малось залазити зісподу і не вилазити аж до весни.. Микола аж сявав, він вже встиг перекроїти ножицями усе, що було. Лише не встиг позшивати ті клапті докупи, бо несподівано

повернувся господар.. І тоді ми вже цілий місяць ночували у парку Шевченка.. Але вечеряти їздили в ресторан.. Ти собі не уявляєш.. Кожен на окремій машині! Через весь Київ летіли туди, як на Бориспіль, до ресторану «Наталка», був такий ресторан, і там вечорами співала Марічка Стеф'юк.. Там для нас завжди був накритий столик.. Чи ти щаслива, біла квітко? Це ж про неї написав Микола.. Вже пізніше.. Чи хтось про це коли-небудь скаже?.. Ніколи.. Він допив свою чарку і встав. Усе, я пішов спати. Він пішов, і автор лишився сам.. Було вже, мабуть, дуже пізно.. Підійшов до вікна. Просто перед ним міст з правого берега на лівий.. І над ним повний місяць.. Знову безсонна ніч.. Я сам не свій у такі ночі.. Темним коридором зайшов у кімнату.. І там той страшний місяць.. У його сяйві важка червона ковдра осунулась з ліжка аж на підлогу.. Він довго дивився у вікно.. Можеш прилягти, але спати не будеш.. Як холодно.. Я б ще випив трохи вина.. Але вже немає.. Лише темна гуща на дні чарки.. Його і Михайлової.. І подовбана каша у тарілці на кухні.. Чого він зайшов?.. Він зайшов сам не свій.. І відразу спитав, ти не маєш щось випити?.. Його щось пекло.. Як і мене.. І я налив чарку шовковичного вина.. Ніхто нас не любить.. Це я сказав уголос, думаючи щось своє.. Він раптом підвів голову і невидюче поглянув на мене.. Звідки ти знаєш?.. Я відповів: просто так.. А знаєш, мій останній вірш так і починався: «Нас ніхто не любив..» Останній у «Садах Марії».. Останній.. Я знав, що той, останній, був написаний двадцять років назад.. Ти знаєш, вони всі присвячені моїй маленькій Марійці. І я сьогодні був з нею.. Знаєш, оо вона сказала?.. Як прощались, вона сказала: тату, ти мертвий.. Я бачила тебе уві сні мертвим.. Я його пробував заспокоїти. Колись давно і моя маленька дочка таке казала мені. До неї уві сні часто заходила смерть.. Але він не слухав і дивився кудись поза мене..

Вони летять через усе місто, переганяючи один одного безконечними тополіними алеями.. Молоді білі хорти, виваливши язики, перелітають горби в останньому сонці, позаду Лавра і Видубецький монастир.. Невже й цього разу вони спізняться?.. І з розгону вони кидаються з кручі прямо у воду, минаючи далекий міст Патона.. їхні гострі стерляжі хребти вихиляються у хвилях, виринаючи далеко поперед самих себе, і пізно вже повертати, пізно.. Десь там, далеко на Лівому березі, де вже аж до Чернігова тягнуться дрімучі соснові бори — там є галявина у тиші, і посеред неї накритий білий столик.. І там десь поруч виглядає невидима Марійка, виринаючи знов і знов із глибокої тіні. Її горло переповнене

співом, вже пізно, надто пізно.. І вона починає сама до себе високу арію про соловейка і про ніч.. Чи хто тоді знав, у тому нічному місті, хто так мчав тоді, переганяючи світло?.. Що таких, як вони, до них і після них не було і вже не буде.. Чи знали вони це самі.. Мабуть, не знали. Але вони вміли перероджуватись. А цього не можна знати. Можна вміти.. Яюсь пізно ввечері, вже набагато пізніше, автор сидів з Миколою за столиком у кафе «Грот» на Хрещатику. Вікна були оплутані диким виноградом і було майже темно. Навпроти сиділи дві повії. їм було, мабуть, сумно, вони покурювали довгі цигарки, але на вулиці було холодно. Ми потрохи підливали їм і собі у чарки. Я помітив, що Микола яюсь усе позирає у куток під дальнім вікном, де стояла на підлозі розлога фінікова пальма. Нарешті перегнувся до мене й очима показав туди: там колись стояв рояль., і знаєш, яюсь ми з Кордуном сиділи тут. Тоді тут було не так. Яюсь людніше.. Хто сидить, хто танцює.. Або щось собі думає. І я, як з тобою, сидів тоді, коли бачу, Віктор піднімається, проходить через увесь зал до рояля і починає грати.. І далі довкола хто сидів, хто танцював.. Як він умів танцювати!.. Я слухав Миколу, а він все дивився туди, і знов бачив його.. Як уві сні.. Піднявся, підійшов до рояля і загравав.. Так, вони володіли чарами. Але якісь вони були дивні, ті чари.. Звернені у себе. Не на когось, а в себе..

..Вони повертаються з яблуневих садів. їм, як сторожам, заплатили яблуками. Микола тоді вже був жонатий. І куди дітись з усім добром? Веземо до мене, каже Микола. Під'їжджає повна машина на Воскресенку, і Алла з матір'ю лише дивляться, а вони все носять і носять, аж поки не загатили цілу хату по саму стелю. А що ж, п'ять тон. Лише темний пахучий тунель було залишено для жінок до дверей і до дзеркала.. І треба було їх ще й продати. Так, як міг це Віктор. Довкола нього дівчата аж роїлися. Але тоді вони, здається, так і не розбагатіли.. Зате все пропахлося яблуками аж до смерті..

Яскравий день. Автор довго кружляє центром міста з астрофізиком Ю. У того за пазухою книжечка «Звабність таїни». Він кілька днів неголений і голодний. Вони вже заходили у кілька барів. Він підходив до столиків з коньяком і простягав свою книжку. Я автор. Дивіться, це я. Він перевертав книжку, і ззаду на обкладинці його фото. Це я. Книжка пожовкла і пописана. Повертають назад. Скільки ти хочеш? Скільки дасте. Вони виходять і заходять у другий бар. Він знає таємницю Софійського саркофага. Вони підходять на вулиці до продавців на розкладках, але ті навіть не

хочуть дивитись.. За кожним разом він перевертає її і каже — дивіться, це я, автор. Там він молодий, в краватці, за столом з академіком. Вони розмовляють про Атлантиду. Нарешті їх чує з-за спини якийсь хлопчик, видно, студент, і купує. Просить підписати. Астрофізик підписує. Вони опускаються під землю і вигулькують вже біля Театру. На тротуарі розмальована будка з кока-колою. Вони сідають надворі за білий пластиковий столик, їм наливають по сто грам. У нас ще є на батон. Він перебігає вулицю і приносить батон. Більше нічого. Ти знаєш, я писав її дванадцять років. Тобі не жалко? Я її знаю напам'ять. Ти знаєш, я вже давно розв'язав задачу Фермі. Знаєш, скільки коштує таке? **Я** просидів дві ночі і гаки розв'язав. Але хто підтвердить? Хто дасть мені папірець.. Патон? Тоді я міг бачити.. Ти уявляєш? В той час я міг бачити кожен квадратний сантиметр Місяця.. Без всякої оптики.. І я сказав про це завідувачці нашого відділу, докторші наук. Але що вона могла знати — вони вірять лише оптиці.. Він сидів навпроти і дивився ніби на мене. Я бачив його очі тут поруч. Я бачив перед собою очі, що колись давно бачили місяць. Кожен сантиметр. Тепер я вже так не можу.. Він дивиться на мене. Я знав, що це правда. Йому я вірив. Хоч бачились того дня вперше в житті.. Але які сумні були його очі.. Може, єдині, що так близько бачили Місяць.. Єдині на цілий світ.. Але я ще нічого не знав.. Я був як всі. Але якось раз — все перевернулось. Тоді з хлопцями ночами підробляли. Натирали паркет. Тут, на Печерську. Приходили на ніч, і аж до ранку. Рада Міністрів, Верховна Рада.. В ту ніч я був у такому палаціку з химерами навпроти ЦК.. Сам.. Горіло світло, але самому було важко. Гнітюче.. Не знаю, може, й правда, що Городецький оплакав утоплену доньку.. Ті жаби на даху, слонячі голови, левіафани.. Але ще неприємніше було всередині, хоч всюди світилось.. А який там паркет! І десь о третій я скінчив. Але куди в таку пору, і я там лишився до ранку. Змучений, ноги гудуть, перемазаний мастикою.. Ти уявляєш, усі ті коридори, кручені сходи.. І весь час з кожного кутка на тебе хтось заглядає. Десь коло третьої ночі я нарешті сів нагорі і підняв очі.. І знаєш, що я побачив над собою?.. Ніколи до того і пізніше я не бачив такої краси.. Наді мною на всю стелю намальоване нічне небо. Під ним темний став.. Затон.. Зійшлися горою темні дерева. Якийсь очерет, водяні лілії.. І ледве видно у місячнім сяйві юнака. По пояс голий стоїть у воді.. Його тіло бліде, як зі слонової кості, поволі занурювалось у бездонний намул під ногами. У руках у нього був лук. Натягнутий. Його повіки заплющені.. Ще якась секунда і стріла

зірветься.. А посередині, на чистім плесі під місяцем, купався лебідь.. Ти знаєш, як купається лебідь.. Тоді і на землі, і на небі вже нічого нема і бути не може — лише він сам. Чути лише плескіт.. Плескіт і кола на воді, якраз навпроти місяця.. Юнак був у тіні, він завмер і в останню мить заплющив очі.. Я не можу тобі цього передати.. На моїх очах щось от-от мало статись.. Довкола раптом усе нависло, зімкнулось.. Місяць розпікав і розпікав сліпучу латку на вигнутій, зануреній шиї.. Я не міг відірватись від неї аж до ранку.. Він замовк.. Ми піднялись, і я провів його ще до метро. Там попрощались і, не оглянувшись, він зник під землею..

Двадцять років назад. Далеко звідси. Пізня ніч. Вони з Чубаєм кружляють Погулянкою. Йдуть до винного заводу. Там вже темно. Вони стукають у браму, але сторожа давно спить. Брама і вулиця тхнуть вином. Вони йдуть далі. Трохи далі перед ними грабовий ліс. І починаються гори. Колись сюди їздили фіякрами відпочивати. Тут було повно джерел. Приїздили і тут відпочивали. Ловили карасиків, бігали за метеликами. Лежали під парасольками на траві. Гарна була долина. З одного боку піднімається Винниківський ліс, а з другого опускається Личаківський цвинтар.. Вони йдуть з Чубаєм вперед. Все далі. Тут завжди зупинялись звіринці й лунапарки.. Вже було заходилися будувати стаціонарний звіринець. Привезли кілька кліток з ведмедями. Але потім щось передумали, і лишили одного. Тою вузькою вуличкою за винним заводом неможливо було не дійти до ведмедя. За ним вже не було нічого. Між перші гори вони зайшли мовчки. Йшли і йшли. Тоді це здавалось вічно, хоч насправді добрий заєць міг здолати ту дорогу за яких десять-дванадцять секунд від Чубаєвого дому і аж туди.. Ну, а від Личаківського цвинтаря, я думаю, не більше як за хвилину. Але темрява була страшна. І неможливо було туди не йти, він так ревів.. І коли ми підійшли вже впритул, раптом з темряви виринула купа бузку, але була вже, здається, осінь.. І в тій купі бузку стояла його клітка. І він вже замовкнув, коли підійшли, лише хрипів. Ми зупинились під бузком віддалік і мовчки дивились на нього. Довкола була галявина, залита місячним сяйвом, і з усіх кінців згори до нас збігали тонкі високі граби. І нас йому не було видно, але він чув, що хтось там стоїть, десь недалеко.. Він вже трохи заспокоївся і дивився тепер на нас, так само, як і ми на нього.. І не зчулися, як, коли і звідки тихо під'їхала хлібовозка.

Під'їхала впритул. З кабіни вискочив якийсь чоловічок, заgrimіли засуви, і крізь бузок видно було лише, як метляються дві тіні — один

цілими лотками дістає задубілий чорний хліб і сипле іншому на груди, а той, скільки може, притискає лапами до серця.. Так само нечутно, як і появилась, зникла хлібовозка.. Ніде нікого не було, ні душі. Ніякого місяця, ніякого бузку, нічого. Сам один вертався, і було ще дивно, як ноги могли намацати під собою якусь дорогу.. Чи то була та єдино можлива дорога тоді? Хто його знає.. Як він там опинився?.. Хтось завів його в гори і так там лишив.. Чоловік йде, його трохи заносить.. Десь тут недалеко Личаківський цвинтар, а далі вже — широкий шлях. Йому вже було все одно куди йти.. Єдине, що його вело, — це щось в темряві заридало попереду, воно якимось то зривалося, то стихало, чимраз сильніше і сильніше. Він підходив ближче і ближче, тепер чув, що це десь просто перед ним, із землі.. Такого ще ніколи не чув, і коли нічого не бачиш, але чуєш той крик із землі, з-під себе, хіба можна це все забути колись?.. Так реве навіть не конаюча тварина, щось інше, бо той рев йшов у землю.. І нарешті він побачив його, увіткнутого лицем у землю тут-таки коло дороги, оплутаного якимсь терням.. Чого він тоді так ридав?.. Що він тоді чув?.. Глуха ніч.. Нефрит — камінь з плоті., зруйнованої плоті юного Адама.. Один повернувся до себе під Личаківський цвинтар.. А інший виїхав до Києва..

Двадцять років назад. Високий похмурий будинок Морозова на розі Толстого і Володимирівської. Ніч. На підлозі покотом лежать кілька хлопців. Вони довго не можуть заснути. Їхні очі дивляться в стелю. Вона напівсферична і прозора. Крізь скло — небо і зорі.. Місяць щедро осяює як їхні юні відкриті лица, так і зовсім недалеко їхній вимазаний густою кров'ю Університет.. Наступного дня вони вже знали, що мають робити: один нечутно впав горілиць, розпростерши руки, а другий блискавично обвів крейдою контур на виріст. І той, широко розкинувши руки, полетів.. Інакшого виходу і не могло бути.. З тої ночі. І в ту мить, так само блискавично, на те місце, щойно обведене білою крейдою, з неба крізь стелю заглянув місяць. Але в тій кімнаті вже давно не було нікого.. Той самий день. Вечір. Бульваром Шевченка один за одним летить чотири авта. В останній машині за кермом водій і більше нікого. Лише на заднім сидінні капелюх. Василь повернувся у шахту.. Переднє авто пролетіло останні три тополі під Бесарабкою, далі Круглоуніверситетською вилітає на гору.. Останній лише позирає через спину на сонце — от-от стрибне за Китаївські кручі.. Перелітають на Лівий берег, на Схід, далі і далі на Схід.. Нічний ресторан. Дороги назад нема. Русява дівчина співає: Троянда для

вас, але серце моє давно вже належить другому.. Вона підходить здалеку, обминаючи грубі дубові столи.. Підходить з такою вічною повільністю, як могла лише вона, володарка гір і долин, нахиляється і цілує крайнього в холодне чоло. Чи ти щаслива біла квітко?.. Як ти міг таке питати?.. Хіба таке питають колись?.. На таці крізь дим виринає кришталева карафка., я так втомилася за цей вечір.. Чого вас так довго не було?.. Можна, я трохи коло вас посиджу?.. Хочете послухати Вілла Лобоса?..

Сто років назад. Недавно збудований Бесарабський ринок. Ще не всюди підсохла жовта фарба. Крізь шкляний дах падає яскраве світло. Посередині на перекинутому порожньому ящику стоїть красень-юнак. Він у білій сорочці і таких же полотняних штаних. Волосся і очі як у справжнього поліщука. Такі ще зрідка появляються на київських ринках. Часом продають журавлину, часом в'ялених вугрів у діжках чи інших змій десь аж з далеких приток Німану.. Цей продавав яблука. Заплющившись, юнак вигравав на сопілці. Довкола заслухались мододенькі квіткарки, але найближче до нього були оси. Він весь пропахся яблуками. До нього поволі підходить приземистий Дід із чорно-білою бородою¹. Питає, по чому той продає коня?.. Юнак каже: два рублі. За спиною у діда свита із багатих понурих темних лакеїв. Вони змуджено обмахуються павиними перами. Почувши, презирнулися. Один з них тихо спитав, чи той міг би зіграти їм альбу?.. Юнак загадав: а що дасте?.. Той трохи подумав.. Гепардову шкуру.. І серце.. Він поволі відгортає полу свого оксамитового халата.. Там до пояса прив'язана набрякла торба. Він розтуляє її.. Темно, на споді щось глухо борсається.. Юнак відвертається.. Аж тепер видно, який він бідний.. І на ньому навіть не сорочка — якась латана спідня армійська білизна.. Підштанники із довгими зав'язками унизу. Він босий. Ноги задубіли від холоду, з нігтів на темну кам'яну підлогу осипається крейда, і там. де він стоїть, ледве помітний припорошений білий контур.. Коли він оглянувся знов — перед ним не було нікого. Лише оси..

Той самий час. Глуха ніч. Ірпінь. Тобі передали квиток. Поїзд ранком. Юнак з ангельськими кучерями довго дивиться на квиток.

Годинник став. Він біжить навпростець через вільховий гай. Летить долиною до ріки, перебігає через міст. У місячному сяйві йому видно всю долину. Здалеку за ним у тумані біжить ніби якась тінь жінки, залита місячним блиском, біжить йому услід. Його смерть. Вона вилітає на розхитаний щойно міст і заточується, ніби п'яна. Залізні листи під її

---

¹ То був Сергій Параджанов (Ред.).

ногами лунко бамкають і бамкають. Її кидає від поруччя до поруччя. Насередині вона завмирає і дивиться униз на воду. Він біжить стежкою під гору. Там на галявині повзучими хащами розпахся алтей, він ще ніколи не бачив таких буйних нічних мальв, чи я колись їх побачу?.. Він летить по пояс у їхній росі у самій сорочці, влітає у ліс і заплющившись проминає Біличі, Пост Волинський. Сосни все блідіші і блідіші. Вокзал. В останню хвилину підходить Дід з чорно-білою бородою і востаннє просить не їхати. Той вже у дверях вагона. Старий плаче. Поїзд поволі рушає. Старий біжить пероном. На ходу встигає передати юнакові запечатаний конверт. Юнак день і ніч дивиться у вікно. Ті самі вільхи і сосни.. Той самий Ірпінь і та сама ніч.. Він згадує про конверт. Зриває печатку. Дивно, конверт порожній. Сам конверт усередині в синіх хвилястих смужках і на них кількома лініями пером — обрис дівчинки з кучерями. Підпис: разрушений Михайло.. Юнак кидається до вікна.. Пробоє опустити шибку. Там упала блискавична тінь.. Він рвучко повертає голову. Навпроти у дзеркалі хтось стоїть. Очі густо заліплені морською піною.. **Я** дарую тобі двадцять літ.. Двадцять літ у цьому поїзді під водою.. А на ранок — чистий спокій звіра..

Трохи інший час. Знов Бесарабський ринок. Знов білявий юнак продає яблука. На цей раз у нього на голові тірольський капелюшок з пір'їною. Біля нього ще стоїть жінка у фартусі. Перед нею полив'яне відро з квашеною капустою. На білім відрі намальовані пишні маки.. Але далі, за ними, вже щось зовсім інше. Торговий зал переділений, і в тій, іншій половині якийсь дивний рух.. Крайні ряди, де малось розрубувати м'ясо, тепер накривалися темно-зеленими килимами. На них вивишувались лави під квітчастою парчею. Що далі до середини — лави були нижчі і вже килими не такі темні.. Трохи ніби прив'яла трава.. Трохи червоної вохри, трохи світлопіщаної.. Посередині вже дотесували дощаний поміст. Пахло сосною.. Перед ним усе вистелялося сувоєм блакитного лінолю. Але хвилі на ньому не розрівнювали, і він яскраво мінився.. Ні, його не зволожили — просто згори крізь шкляний купол відбивалось небо і хмари.. Амфітеатр був майже готовий.. Уже підмели соснові стружки.. На самій горі палахкотіла золотом затінена ложа.. Квітчастий бельетаж тонував у густих левкоях, за ними — високі тополі.. Але хіба левкої — то не білі тополі, хіба трохи нижчі?.. Так, але, буває, коли вони рівні, у них єдиний корінь.. І всюди, куди не добігають тополі, з-під ніг вириваються левкої.. Сонце уже сідало.. Там, у старій філармонії під Володи-мирською гіркою краща акустика, то правда, — а тут сонце крізь шкляний купол могло набагато

виразніше освітити під шовком у глибоких вирізах повні груди і серце.. Звідки народжується звук. З гарними легкими тінями від хмар у високому небі.. Прогріти своїм останнім вечірнім променем цей глибокий затінений яр аж до найглибшого дна.. Сонце уже сідало.. Вони вже темніли де- не-де, темні постаті на ще темніших килимах.. Лише глибоко над ними горіло небо.. У сутінках кожен поволі знаходив свій килим. І кожен мав у медальоні на шиї довічну контрамарку на свій темний горб.. Гак, то був зліпок і одночасно геологічний зріз уже темного Правого берега.. Кілька тисячоліть круча ворушилась і осувалась, але варто було ворухнутись останньому променю, і пласти зійшлися і затверділи..

Кілька хвилин до початку. До входу стрімко підлітає чорний лімузин. Звідти виходить невисокий блідий чоловік. На плечах у нього біла мантия, підбита горностаєм. Біля кованої залізної брами товпляться, і він звертає у бічні двері. Усередині немає нікого. Усюди чисто і біло. Пахне сиром і молоком. На довгих столах купки кислого сиру. Кисейкою прикриті відра зі сметаною.. Він іде вздовж столу і не наважується попробувати.. Це ніби якась молочарня. але чому нікого немає?.. Лише то тут, то там лежать білі халати на лядях, будь як.. Видно, хтось дуже поспішав.. Йому так і кортить хапнути хоч пучку сиру. Йому не віриться, що він ту т сам.. Світла, як риби тінь, що падає крізь зелену воду.. Чиї це слова?.. Чому вони йому не дають спокою?.. Він ходить розглядається.. І за кожним кроком виринають далі якісь слова.. Він вже не може їх чути! **Я** щойно встала. **Я** ще дрімаю. Заходь. Мені снівсь такий дивний сон.. Він затуляє вуха і біжить вздовж рядів. Мед. Багато меду. У темних зав'язаних слоїчках, у щільниках. Кружки воску.. Перга.. Він кидається до блюдця, налитого по вінця.. Там, на золотім обідку, завмерла бждола.. Бідна, вона ув'язла і тоне.. Він хапає довгий ніж і висмикує її на стіл.. Та раптом злітає, лине до нього.. Він затуляє лице. Зривається бігти. Вона хоче вжалити його у вуста.. Його біла мантия розвівається між рядами.. Над тобою у хмарах біла акація.. І гілки не витримують — обламуються.. Він знову чує чиїсь забуті слова.. Як розкуйовджена відчахнута гілка.. Обважніла від цвіту.. Чи я колись вирвуся з цього сну.. Кидаєш їй гілку — впивається в кору! Він кидається від одного столу до іншого.. Я ніби хочу продати увесь цей мед.. Але я не смію його навіть лизнути!.. Я зайшов у бічні двері.. Не там, де мене чекали.. Ах, хіба в цей час хтось когось чекає?.. Ніхто тебе ніде не чекає.. Він раптом намацує інші двері, і вони вільно прочиняються..

Перед ним ніби якась інша вища зала. Але темніша. Лише у шклянній

стелі горить небо. У сутінках він погано бачить. Він іде майже навпомацки. Просто перед ним бліде полив'яне відро. На його стінці темніє букет пишних маків. Квіти забуття.. Несподівано його рука сама пірнає у відро і пробує щось із дна. Він ніяк не може згадати.. Може, це капуста?.. Він ніяково усміхається.. Трохи ніби переквашена. Але добра.. Він пробує знову, заплющившись.. Його пучки невміло виловлюють знов щось із самого дна і запихають до вуст. Росіл скрапує йому за рукав, на груди. Він ніколи так не їв.. Можна ще?.. Це все мені?.. Не розтулюючи очей, він усміхається до себе.. Він відчув у собі порух давно забутого маленького принца.. Це все мені?.. Він ніби спав досі у якомусь страшному сні, що гнав його з одного кінця світу в інший.. Єдине тихе слово: зрада.. Він ховає лице. Його очі вже не витримують сліз. Він чує. перед ним хтось мовчки стоїть. Хтось впритул. Якась жінка. Але в цих сутінках йому не видно.. Чує, як її рука всією долонею м'яко торкається його чола.. Сповзає мокрими повіками, витирає уста.. Лягає хвилясте на груди. Яка вона легка.. Він цілує мокрі пальці з глибоко врослою тонкою обручкою.. Чоловік раптом відчуває, що вільний!.. Якись мовчазні довкола темні постаті розступаються перед ним.. Він поволі піднімається темним килимом угору до себе в ложу.. У сутінках невидимий хоравл незадовго змахнув білою хустинкою..

Над свіжим дощатим помостом аж від самого неба опускається величезна газова завіса. Димчастозелена і напівпрозора, не зовсім затуливши поміст, а лише десь наполовину, влягаючись м'якою хвилястою лінією на дошках.. Одночасно підіймається далекий свіжий вітер. Звідти виходить жінка. її ледве можна впізнати. Вона ніби русява, у блискучому, мабуть, вологому фартусі.. Довго вглядається перед собою.. Її голос у тиші: я ще бачу, як пригасає верх Лаври.. У її саду під старим горіхом лежать двоє сторожів.. Вони задумано розглядають білі суниці у потемнілій траві.. Але чому такі глухі Звіринецькі кручі?.. Хіба там вже відцвів бузок?.. Я чомусь не бачу Софії.. Сьогодні я хотіла б показати вам невидиме. Те, що неможливо показати.. Його можна лише впізнавати з ледве виразних тіней, які часом будуть появлятися по той бік завіси.. Деякі будуть появлятися, деякі не будуть, хоч всі будуть присутні одночасно.. У нас є ще друга завіса, трохи щільніша, і ви самі зрозумієте, що часом однієї завіси замало.. Є ще й третя завіса, її відчувають лише ті, що вміють не бачити.. Бо найголовніше тут не бачити, але відчувати.. Ви відчули, чому я боса? Бо я стою на вологій піску. За мною починається Лівий берег.

Скільки сягає ваше око, усе Лівий берег.. Якось ніби аж тепер, отямившись від такого початку, у залі заворушилися.. Це зовсім не значить, що події відбуватимуться на Лівому березі, навіть навпаки.. Усе, чи майже все, відбувалося на Правому березі.. Але у вас є чарівне дзеркало — ви вглядаєтесь у далину і справді бачите Лівий берег.. Я даленію.. Я даленію на місці.. І як би до вас не наближалась, даленію.. Наближаючись, даленію.. Кожен мій рух даленіючий.. І, втрачаючи мене, ви вже не просто мене відчуваєте, а обіймаєте своїми повіками.. Я надіюсь лише на ваші обійми повіками.. І для цього не треба напружувати очі.. Напаки. Перед вами Схід.. Достатньо лише вузької смужки напізатулених повік, аби відчутти за мною сонце.. Навіть, коли воно там буде стрімко падати.. Воно за вашими повіками буде, як за горами.. Бо це Лівий берег, хіба не ясно?.. Вона тихо засміялася. Хіба комусь не ясно? І вона притупнула навіть ногою і трохи відступилась.. Боже.. Дивіться.. Вже набігло повно води у мій слід.. Вона знов засміялась. Кому не ясно, що я стояла на вологім піску на Лівому березі?..

Ви, правда, не вірте буквально моїм словам. Вони не завжди будуть збігатися з тим, що я хотіла сказати.. Як і мої рухи.. Часом я буду втікати від вас або бігтиму вам назустріч.. Вона раптом пронизливо глянула в залу, туди, де у затіненій ложі під стіною хтось давно стояв у білому.. Я буду зраджувати вас на кожному кроці.. Бо ви на одному березі.. А я ніби стою на іншому.. Але хто така я? Проста селянка.. Вона знов засміялась.. У мене великі очі, і я бачу, як хтось опускає очі.. А ви маєте дивитись туди, поза мене, аж там далеко поза мною той справжній Лівий берег.. Аж там на обрії, де Змієві вали.. Вона поволі підняла й опустила руку.. Опадає знову з неба завіса, така ж напівпрозора, вже перед нею.. Починається сильний дощ.. Але ми вже всередині.. За параваном дощу.. Яке гарне забуте слово.. Ви, мабуть, ніколи не чули.. За параваном гір починається небо.. І з неба опускається інший.. Параван дощу.. А ми усередині.. Між дощем і небесною стіною.. Ми ніби фреска.. Ви ж знаєте, що таке фреска.. Свіже, але ось-ось застигне навечно. Мінливе і вічне.. Моє тіло запахло дощем.. Моє волосся запахло дощем.. Хіба Правий берег цього не чує?.. Хіба не бачить, як я втікаю від дощу.. Втікаю усередину.. У фреску.. Вона завжди ясна і тепла.. У неї ховаєшся і перечікуєш.. І все бачиш.. Бачиш, як до тебе впритул підступається дощ.. Він підступається і починає грубо облягати.. Але йому цього мало.. Він має з собою сокиру і сіль одночасно.. Він цюкає і порізи затирає сіллю.. І тоді опускається хмарою ще один,

темнокривавий.. Ви ж розумієте, я кажу про час.. Дощ — він і є час. І завіса — час. А я не люблю цього слова.. Завіса — вона важка.. Вона — лише час.. І тому я не люблю ці два слова.. Вони важкі.. І тому я кажу: параван.. Він може бути часом.. Але не лише часом.. Він легший, прозоріший за час.. І тому я кажу: я стою за параваном дощу і перечікую дощ. Я могла ще інакше сказати: мої очі за серпанком.. Мої очі на фресці.. За серпанком дощу.. І він не затуляє мені очі.. Крізь нього можна легко визирнути на сонце.. Як риби тінь, що падає крізь зелену воду.. Легко виринути зі своєї фрески.. Вона відгортає перед собою завісу і повільно підходить до краю помосту.. Ти легко виринаєш зі своєї фрески.. Байдуже якої.. Чи там, де княжі лови.. Чи іподром.. Ось я тут, вже перед вами.. Хіба це не той іподром, що у Софії на Південній вежі?.. Вона раптом завалюється на дошки і голосно ірже.. Усі завмерли. Дехто позривався з місць, щоб краще бачити.. Вона відразу підхопилась і задумано поправила волосся.. Але чи треба було мені падати?.. Досі я плавно танцювала.. Я щось ніби не так зробила?.. Щось ніби забула.. Вона опустила голову і знов задумалась.. Поволі відвертається, проходить назад крізь завісу, йде в глибину.. Як риби тінь, що падає крізь зелену воду.. Знов повертається.. Ви бачили, як пролетів?.. Дикий кінь.. Тарпан.. Далеко-далеко, уздовж Змійових валів.. Я ніби впала?.. Боже.. Мій слід у піску підпливає кров'ю.. Я прогортаю плакучу вербу і, тримаючись за її довгі коси, поволі заходжу у Дніпро.. Нікому не вільно підглядати, як я омиваюсь.. Нікому.. Як я змиваю з себе червону вохру.. Як у хвилях часу скидаю з себе усю набряклу свою шкіру і знов стаю білобліда.. Ніхто не має права мене бачити такою.. Такою, як я є насправді.. Бліда і страшна.. У місячних розгойданих хвилях..

Сліпуче бліда і страшна.. Люди, затамувавши подих, стежать, як вона поволі, ніби уві сні, заточуючись, сходить униз на синій килим.. Хтось кидає аж на середину троянди.. Кілька чоловіків, повільно, як і вона, підводяться з місць і опускаються їй назустріч.. Доходять до синього килима і завмирають.. Між ними і той русявий юнак з корзиною яблук.. Вона безсило сп'янілими рухами бредє їм назустріч. Ви не боїтесь мене?.. Бо давно осліплені.. Це ті, що навечно заклакли при березі по коліна у воді.. Їхні очі давно уражені водяною блискавкою.. Хлопчику, це ти стільки наловив?.. Вона бере у юнака корзину.. Це все біла риба? Ти хотів наловити так багато смерті?.. Як ти її спокусив? На солодку шовковицю?.. Ходи зі мною.. Вона бере його за руку. Той іде за нею, як уві сні.. Ходи до мене на Лівий берег.. Вона виводить його до себе на поміст. Прогортає

завісу. Ти хотів мене побачити?.. Ти хотів побачити, якою я була?.. Дивись.. Я розтуляю твої очі.. Яка я страшна, правда? Як злиплось моє волосся! Як набрякла моя шкіра і вся з голови до ніг тхне шкірою старого сап'янового чобота.. Хоч вся в темнобузкових плямах.. І мої синці під очима — хіба то не зім'ятий, давно неживий бузок?.. Ходи до мене.. Я так довго тебе чекала.. Нас вже ніхто не бачить.. Правий берег вже давно дрімає.. Він дивиться весь час поверх нас.. Ми зовсім не на Лівому березі.. Я їм казала неправду.. Бо є ще інший.. Третій берег.. На малім острівці, посеред Дніпра, так.. Нас поволі зносить водою.. Ми відпливаємо самі в собі.. І припливаєм до себе.. Над нами лише розлога плакуча верба із довгими косами.. Її сріблясте зісподу листя у сонячних зблисках — то тисячі тисяч прозорих заслон.. Ми нарешті сховались.. Я правду казала: я буду зраджувати вам на кожному кроці.. Я довго танцювала, віднаджуючи їх від себе.. Ти любив бути просто рибалкою у човні, вічно занурени в себе.. Десь тут колись завмер у човні хромець Ярослав.. І коли йому'з берега прокричали, що підступають ляхи, він вислухав їх, не сколихнувшись, нанизуючи черв'яка.. Ми відпливаємо в собі все далі.. Але, як у вирві на бистрині, закружлявши, вертаємо назад до себе.. Ти вмієш більше: ти хапаєш бліду тінь з-під корчів.. Що ти піймав?.. Кажі мені, я хочу чути від тебе.. Кажі: яка я страшна.. Я хочу чути нарешті те, чого ніхто ніколи не каже. Кажі: як набрякли твої пальці в кривавих саднах від обручок, бо не сміла витягти руку з крижаної води, аж поки їх всіх обчімхала течія.. Кажі мені тут, де ніхто нас не бачить і вже не побачить ніколи.. Кажі: я — тінь плакучої верби.. Єдиної, що вхопила і тримає в своїх корчах на бистрині цей самотній острівець.. Так само, як ти бліду тінь з корчів, раптово заціпивши пальці, вириваєш її у блискітливих потоках з кривавих пірців на сліпуче сонце, де вона блідне, блідне і блідне.. Кажі: ти заглядаєш у дуже слизьке дзеркало.. Кажі: ти збовтуєш своє дзеркало.. Кажі: ти кажеш у дзеркало.. ти кажеш у дзеркало: кажи., кажи мені, бо ніхто мені більше не скаже тут у затінку плакучої верби — кажи: тут ти усередині найблідшої білизни.. Скажи мені так — і я вимащусь з голови до ніг найжаркішою вохрою.. Ти мовчиш?.. Я натру тебе синім каменем, і ти станеш небом наді мною.. Я дам тобі волю.. Мовчиш.. Дивись, що я маю — я розтуляю долоню — уламок чарівного дзеркала.. Того, що було вмуроване у стіну на Південній вежі.. У нього можна було підгледіти все, що діється довкола Києва.. Хочеш побачити на Волині замок Любарта?.. Але дивно, я стулюю долоню і все гасне.. Невже

моя долоня така страшна?.. Я стисла до купи пучки — і вже на Волині ніч.. А хочеш., хочеш я тобі знов покажу те, що ніколи не можеш забути., хочеш, я покажу тобі серце гепарда.. І то не у злиплій набряклій торбі., а у геперді.. гепарді живому., як він летить стрілою.. Ти можеш підглянути серце.. Ти і досі тремтиш.. Ти побачив моє серце?.. Хто ти?.. Хто з вас рибалка?.. Хто пійманий краснопер?.. Не бійся.. Я тебе відпускаю.. Ні тут, ні за плакучою вербою, ні далі, за водами, ані ще далі, аж до Змієвих валів немає ні душі.. Лише недавно у рожевім тумані смілки, диких півників і ромену гулко промчав тарпан.. Але і його вже немає.. Я тебе відпускаю.. Гуляй..

За завісою юнак даленіє. Тінь піднімає руки і танцює, вимахуючи довгими рукавами.. Його гнучка тінь у капелюшку поволі піднімається над помостом. Танцює і плаває.. Я тебе відпускаю навечно.. Ти вже за серпанком дощу.. У своїй вічній мінливій фресці.. Вона прогортає завісу і виходить на люди вже сама.. Південна вежа Софії.. Вона задумується і довго у сутінках розглядає свою долоню.. Я її щось ніяк не бачу.. Ніяк не бачу.. А може, Південна вежа., то моя рука?.. Моя тепла біла м'яка рука.. Що розтуляє долоню і бачить усе далеко-далеко довкола.. Але я її щось ніяк не бачу.. Я ніяк не побачу своє серце.. Хто я?.. Моє серце десь в глибокій тіні.. У неї жести фатальні, як волосся у блискавки.. Я не вмію себе розпізнати.. Проста невміла селянка.. Тихо щасливо сміється.. Поволі піднімає руку.. У сутінках вона виринає, тягнеться вгору і торкається останнього променя.. Як тихо сіпається небесного відтінку жилка на зап'ясті.. Як, поволі звиваючись, піднімається кров.. Щоб дотягтись до пучок., побачити і вернутись.. Як тихо стукає моє серце глибоко внизу.. Моя рука переповнена тихою кров'ю.. Кружляючи східцями, ви поволі, поволі піднімаєтесь на Південну вежу.. Поволі, щоб не впасти у тихому потоці крові.. І до того потаємного місця з чарівним дзеркалом у стіні на хорах вас будуть провадити свірілі, гудки і бубни.. їхні звуки вибухають за кожним поштовхом крові., за кожним ударом серця., глибоко затіненого серця.. Ви чуєте ще за ними дихаючу мелодію органа., вона наповнює їхні задиристі дудки подихами вітру угорі.. А коли затихає вітер, знов піднімається гул крові.. Як невміло і гарно танцює цей скоморох.. Як невміло скидає угору ноги і руки. Як його млявість хоче дивно поєднати усю блискавичність і гнучкість гепарда.. Він ніби забавляється і приманює звіра м'якими, лінивими порухами риби, лише хвостом і пірцями.. Яскравими пірцями тремтливого краснопера.. Поволі відтанцьовуючи..

Відтанцювуючи у глибину, крізь зеленаву воду.. Вони ніби бавляться у вічних ловах.. Свірілі, гудки і бубни.. Невмілі ловці.. Що вміють чарувати страшного геперда м'якими, гнучкими рухами риби. Я десь там, між невимілих ловців.. Десь там.. Невидима.. Невловна сама від себе.. У вічних ловах.. Лишень тоді, коли ви засинаєте, вона, від усіх вас щасливіша, на вологім піску танцює.. Моя рука темніє.. Темніє.. Мої вуста вимовляють єдине слово: темніє., і за кожним невимовним звуком янгол поволі звиває небо.. Я любила бути між них.. Але й тут мене вже немає.. Хто я?.. Даленіюча у собі.. Може, там, вище?.. Південною вежею далі вгору?.. Ви зовсім забули!.. Я ж вам казала.. У нас є ще одна.. Я ж вам казала, яка завіса.. Невидима.. Її відчують лише ті, що вже вміють не бачити.. Там, угорі.. Дивіться.. Повний місяць за прозорою хмарою.. Може, то я?.. Хто з них двох?.. Між них двох — одна я.. Пропливає. Пропливає.. Минає, даленіючи.. Її тінь даленіє нижче і нижче, мінливо відслоняючи і відслоняючи глибоке сяйво..

Ніч. Лівий берег. Княжий Затон. Кімната на сьомому поверсі. Принаймні, хоч раз можна побувати у самотнього чоловіка вночі на сьомому поверсі.. Кухня з облупленою білою стіною. Пахне шовковицею.. На столі у тарілці якась подовбана каша.. Дві чарки з темною гущею на дні.. На плиті палахкоче слабкий вогонь.. Княжий Затон.. Хіба щось може бути сумніше?.. Темний коридор у кімнату. Крізь незатулене вікно повний місяць висвічує ліжко. На ньому лежить, відвернувшись до стіни, вдягнутий чоловік. Він спить. Його ноги обвиті темно-червоною ковдрою. Уві сні він перевертається, завиваючись у довгий темний кокон. Він дуже втомлений. Він занадто довго вгрузав у темне дно, цілячись в лебедя. Але хтось пустив стрілу раніше.. Невмілий ловець.. Єдине він знав, що, навіть смертельно пораненому, йому не можна висмикнути відразу стрілу зі свого серця.. Вона ще може зростися з ним і заржавіти там. Це знає кожен мисливець.. Лише треба перевернутись на спину.. Нас ніхто не любив.. Він перевернувся на спину. Місяць освітив його шию. Він вже обвився по горло у набряклу ковдру. Йому снилося: він вмирає.. Йому снилося це вже не раз..

Post post scriptum

Разом з Адамо співали Віктор Кордун, Григорій Чубай, інші люди. Південна вежа висока і лунка.

БАЛАЧКИ З ПРОХАСЬКОМ

Висловлюємо подяку Василеві Іваночку і Тарасові Прохаську за згоду опублікувати цей твір.

Кажуть, що все в природі приручене. Може й так. Але я маю таку ілюзію, що, користуючись тим прирученим, ми все ж маємо ідею неприрученості. І це поняття неприрученості повне. Воно дуже відрізняється від прикладного поняття прирученості. І воно безконечне.

Є поняття дикості. Добре, воно може розглядатися з соціальної точки зору. Тут нема ніякого виходу. Але є інакше поняття дикості — ми дивимося на квітку, і вона інакша. Вона дика. Всіх інших понять вже нема.

Ми говоримо про поняття прирученості з точки зору людини. Все правильно. Так є. Але ця земля поділена на світ людини і світ зовсім інший. Зовсім інший. І все те, що може бути приручене чи неприручене, — двояке. І в цьому, мабуть, є така діалектика: світ складається з великого світу прирученого і неприрученого, воно пульсує — так, так, туди, сюди., і в цій рівновазі поет стає на боці неприрученої природи, яка завжди може зробити несподіваний хід. І завжди відсвіжує людину. А все інше заганяє нас у клітку. Мені важко це визначити, але здається, що навіть мої глечики стають прирученими. Але світ чистий є неприрученим. Ось в чому проблема. Добре, приручені.. Але все залежить від руки, яка приручувала.

Є хмари. Є земля, і вона ніколи не буде приручена. Невже ти можеш думати, що ця велика земля., вона жива.. Можна сказати, що вона приручена.. Але ця земля — дика коза.

Є поняття ночі, поняття якогось іншого підходу.

Невже людина така самовпевнена, що думає — якщо мені сьогодні добре, то і завтра має бути добре? Це велика ілюзія. Завтра може бути зовсім недобре. І що з того.. То перед ким ми маємо кланятися? Перед тою людиною, яка каже, що нам завжди має бути добре? Але ж — завжди має бути інакше. І це є великою загадкою. Природа дає нам шанс бути інакшим. І бути щасливим.

Хто нам дав право позбавляти природу божественних якостей.

Природа — це те саме, що й Бог. Якщо думати, що там щось є, якщо думати, що є Бог, який може зробити так чи інакше, то що далі. Є продовження Бога. Це не язичництво, це безконечність.

Я не знаю, як можна безконечно жити у світі детермінованості. Ніби все вже є. Ми тоді опиняємося у клітці. І кожен наш крок тоді нічого не значить. Ми піддаємося великій нівеляції. Отже, немає нічого, що могло би бути ще чимось, що нас перетворювало би.

Ми знаємо, що Бог — це безконечність. Але чому так важко у це повірити?

Те, що може бути тут добре, — про це навіть не йдеться.

Те, що може бути глибше, те, що живить, — інша справа. Ніхто нікого не прив'язував. Є поняття пейзажу, глибоке поняття. Є гори, які тобі говорять: ось. Є рівнина, яка тобі теж багато промовляє. Воно мені ніколи не скаже: ту т приємніше, тут гірше. Але є доля, є глибинні речі.

Я можу бачити гори, мріяти побувати у горах, але я там ніколи не буду. Ну, не вийде так.. Але я про них думаю. Це доля.

На рівнині я можу почувати себе вільним так само, як і в горах. Я можу почувати себе вільним і в горах, і на рівнині.

Я можу бути вільним там, де бачу, що щось є. Або чогось немає. І я навіть не можу сказати — чи це добре, що там щось є або чогось немає. Але ж я думаю про це.

Коли мене там немає, значить, я думаю про це.

І це значить, що ти там є...

Не можна сказати, що я людина з Тисмениці. І все ж я саме тут. Я саме з цього місця, і це все щось визначає.

Для мене важливе поняття ведмедя. Для мене це людина чи звір, які все осягли. Але ж я не мав його тут, не мав його у Тисмениці.

Я ніколи не хотів би, щоб все сказане було від мого імені. Якась кроманьйонська людина. Це цікава штука. Ніхто не може визначити — коли вона була, коли це було.

Мені б хотілося, щоб не було у цьому всьому особистого, щоб говорилося від імені безстороннього і безіменного. Щоб не йшлося про особу. Бо особа для мене — страшно, не треба про це. Є погляд. Погляд мав бути абстрактним. Інша справа, що цей погляд дожив до нашого часу>'. І він не міняється. Я хочу сказати про кроманьйонську людину. Вона така абстрактна. Вона так само палила вогнище. Вона мала якесь господарство. І все це триває до наших часів.

Наші часи принесли назви. От сказали — це той-то сказав, той-то зробив. Воно все робилося., і робилося для громади. Завжди для ¹²⁷громади. Так само були такі Кучми. І їх скидали або не скидали.

Поняття імені поета появилось пізніше. Може, аж з Шевченком, у ХІХ столітті набулося поняття особи.

Але я хотів би, щоб все сказане було не від особи. Хотів би, щоб це було від людини з Тисмениці чи з Кроманьйону.

Інша справа, що я хотів би змінити своє прізвище.. Але я ще не придумав іншого..

Мені цікаво, щоб була еволюція мислення. Чи воно було, чи не було. От Франко сказав — я Франко. Він так сказав, це добре. Але для мене особи ще не існує. Ще її нема. Мені нецікаві імена. Цікаво, як все йде, а імена потім. Що таке імена...

Або гордість за рід...

Ніколи. В мене цього нема. А скільки було негордості. Ти думаєш, що та гордість будувалася на дуже моральних вчинках? Гордість теж має бути анонімною. Як дуб. чи осока, чи ясень може гордитися за свій рід? Він може гордитися. Гордитися, що пережив великі катаклізми. Але гордитися, що він ліпший зі своїх побратимів?

Як є, так є. Є поняття великої солідарності. А солідарність робиться великими деревами. Це найбільше, що лиш може бути. Тому я хотів змінити прізвище. Мені неприємно вип'ячувати те чи інше. Ну добре. А що таке мій рід? Ну, були там у всіляких арміях, були якісь цікаві представники. Але все це можна спалити у вогні культури.

Його ж треба заслужити - те прізвище. Тож я хотів би, щоб через всі ці розмови проходив момент анонімності. Поняття розуміння. Мислення. Це не впирається у справу імені. Якщо є мислення...

Є особа, і вона якраз може показатися своїм мисленням. Якщо нема мислення, то ніяке прізвище нічого не значить.

Камінь може щось своє показати або не показати. Це має бути анонімно.

Я казав про монтеспанського ведмедя.

Це такий перший вияв творчості. В Іспанії, мабуть, вони знайшли в горах такий великий валун і накинули на нього шкуру ведмедя. І ціляли в неї. Ціляли в того ведмедя кам'яними ядрами. І це — первісток мистецтва. Мистецтва у теперішньому розумінні. Поціляння.

Потім його притулили, мабуть, до стіни, і утворився рельєф ведмедя. А потім вже малюнок, профіль, і далі, далі — зображення.

Але початково було намагання вбивства. Або бути зверхнім. Або володіти. Або навпаки, воно почалося з того, що він ними володів.

І ці удари — це було слово. Так чи інакше у сьогоднішній літературі залишилися рештки цієї магії — ціляти. Ціляти у найвразливіші місця того ведмедя — в око, в голову. Воно є дотепер, лиш те, що використовується з точністю снайпера у тирі. Але використовується те архаїчне, давнє. І воно справжнє. Просте. Ніхто не хоче говорити про тир. Говориться про архаїчне розуміння, коли ти знаєш, що таке пізніший духовний розвиток.

Це знати, що таке гілка і нахилити її до себе, і понюхати. От — маєш. Це найпростіші архаїчні рухи.

Мені тепер так шкода риб, що я лише дивлюся на них.

В Америці впіймав кілька пстругів і випустив. Правда, впіймав руками. Що руками впіймаю, то здається, що моє. А так, щоб щось вигадувати — вже нема. Навіть на вудку. Я вже просто перейшов ті всі стадії, коли воно хвилювало як мисливця, вродженого мисливця чи рибалку. Перейшов. А з дитинства пам'ятаю найменші деталі — першу рибу, першу зроблену вудку.

Вогонь.. Одне з найгарніших видовищ, що узалежнює. Можна дивитися і дивитися на вогонь. Але такий, як цей під контролем. Є таке, що він не дасть тобі дивитися.

Я пам'ятаю. Палив у Києві горшки — у мене був десь від 1984 року глиняний період, дуже інтенсивний. Там у Києві, на Виноградарі, такий справжній сосновий ліс (я там черепаху знайшов). Лісники там розчищували ліс, стояли метровки — такі стоси між соснами. Забулося про них, а кімаки були добрі. І була якась така долина під лісом, і я туди стягував напівгниле ріщя. Увечері випалював глечики — п'ять різних. Спочатку бур'ян, щось таке легеньке. Спочатку обігрію місце — а це зимою. Глечики стоять у хустках поруч. Тоді це прогорить, вони нагріються, тоді ставиш на попелище і довкола обкладаєш таким бур'яном помаленьку — вони посередині. І прикрити якоюсь бляхою — якесь старе відро чи таз. Тоді постояли з годину, і обкладаєш цим всім, прямо цими дровами, така гора тоді.. Гора, і вона вся гугонить, і так п'ять годин. Я дивлюся на цей вогонь, а там глечики вже світяться. Білим жаром палахкотять. Тоді вже все. Значить, воно помаленьку вже достатньо.

Але коли я тоді приходив додому — десь в першій чи другій ночі — весь обпалений, в сажі, вії Обпалені, тоді мені снився той вогонь. І це було страшне. Тоді я вже відчув, що все, що він не те, що випалює мої горшки, — мене зсередини випалює. Я перелякався і відтоді зрозумів: є¹²⁹ якісь речі, через які переходиш (як в житті якісь гартування), і мусиш перейти через

вогонь. І це ж упокорений вогонь...

Але у тому місці він стихія. Це добре споглядати. Це для глини стихія. Вона така податлива, але не знаю, чи вона хотіла того, щоб я її випалював. Вона в собі має елементи заліза, тому вона спікається. Вона переходить цю метаморфозу Із глини податливої, жіночої, вона переходить у посудину, яка задовольняє і чоловіка, і жінку. Це є модель життя.

А потім я собі подумав — чи варто мені переходити через цей вогонь? Якщо п'ять годин сидиш впритул і бачиш — воно гугонить, воно все випалює., і я відчув, що у мені щось дитинне, щось ніжне воно випалює. Випалюється, і досить.

Добре, а ця глина, подумав собі. Якби я нею лише малював. Вона сира лишається. Якщо я нею малюю і лише. Я просто беру глину, нема ніякого вогню, вона не переходить аж через такі випробування. Просто будь-де знайду, і вона має свої відтінки. І я зрозумів, що все залежить від моєї руки. От руки.. Все залежить в мистецтві від руки. Думка і рука.

Я дуже довіряю руці. Вона безпосередня. Я собі подумав: якщо це так, значить, рука найближче може все виконати. Справа не в кольорах, якщо я цю руку випалю, то мені кінець.

Людина може передати рукою рух. Як одна рука з'єднується з другою і утворює певний ланцюг, так передає рух. Сама рука біжить поперед думки. Але то вже такі тонкощі.. Але вона веде, хтозна — може, вона спрямовує і думку.

Я відчуваю — коли я себе силую до так званої розумової праці, то особливо з того чогось не вийде. І з другого боку. Коли ми жили у Глевасі і я писав — завжди з тими дровами. Це був такий глибинний, дуже суттєвий рух. Треба було знайти ті сосни, що ростуть у лісі, все якось зробити. Потім ми з Нелею везли на санках. Але це був величезний рух. Набагато глибший, аніж те, що кожен день електричка курсує між Глевахою і Києвом. Вона нічого не значила. Потому треба було розпиляти їх, поколотити, спалити. І аж тоді.. То там був свій рух, взаємозв'язаний з вогнем. Але там був зв'язок і з соснами, і з лісом. Непросто все було.

А тут — людина в місті. Часом всі її операції хаотичні. Ти залежиш від того, від того, треба те, те. Ти не замислюєшся над тією логікою (хоч, мабуть, є логіка).

/ Але зв'язана рука все ж таки з рухом. І це могутній рух, це не просто рух так — так. Це рух стихій. Тоді ж рука це все пам'ятає. Я думаю, що вона пам'ятає з тих давних часів.

В когось, зрештою, пам'ятає, в когось не пам'ятає. В когось ці всі рухи якось стали хаотичні і менш значущі. Знівельовані. Вони можуть взяти горнятко, але нема відчуття вигину дерева.

Рух є тою логікою, який доіюдить дерево до вогню.

Але дерево необов'язково доводити до вогню. Дерево спочатку йде до росту. А потім переважно повалене дерево могло вже спалюватися. Але воно є те, що піднімається, і те, що опускається. Великий ритм. І те, що дерево піднімається, людина, мабуть, засвоїла. Це такий рух.. Не те, що бити. Вона сама мала вирости.

Я хотів розказати про свою першу риболовлю.

Взяв таку тичку і нитку причинив, і гачок — із зошита скріпку я трішки нагострив об камінь. І все. І я йду так від хати. А раніше не було тої греблі, що ми з неї дивилися. То вода була звивиста і глибша. Я йду попуском по вулиці, і раптом як смикне, і відразу кусок — вершок тої тички, бо нитка якась міцна була — відломило, і все. І я, як побачив, мене рвонуло, я закричав — і додому. Кричати, кричати. Це було моє перше — що таке риба. І аж тоді відчув, що риба — це стихія, велика стихія. Така, як вода, — вона ж там живе. І той показав мені — що воно таке. Прибіг заплаканий додому і потому вже опам'ятався.

Але то була велика риба. Вона мені сказала, що то значить. Потому були ще якісь зустрічі. Але це було початком чогось.

Я збирався з четвертого класу вступати в художню школу. Це було вперше, бо лиш щойно заснували школу.. Я вже щось малював. А мама вчила малювання і чула, що перед вступом треба показати підготовчі роботи.

Я пам'ятаю натюрморт.

Тож перший мій натюрморт — глечик (у нас був такий класичний полив'яний гладущик) і гриби довкола. Але глечик був перевернутий на тому малюнкові. Це щось надзвичайне.. Це теж свідчить про якийсь добрий початок.

Той глечик був перевернутий.. Головне, що перевернутий. Я не знаю — що воно значить. І гриби.. Десь десять білих, хтось там їх назбирав. Такий натюрморт. Але це було настільки багато — зараз-от відчуваю, що ті гриби..

Гриби — це дика натура. А глечик зроблений рукою. Але це об'єднано, і більше нічого немає.

Для мене зараз таке важливе.

Цікавий момент.

Існує в моєму житті кілька таких архетипів — дерево, вогонь, глина. Але важливі дуже і менші їхні брати. Архетипи, вони живі. Ніколи би не хотів, щоб вони були схемами. Вони складаються з дрібніших чи тонших. І тонкі речі — гілки чи листя — повинні бути присутні. Повинно все це бути разом, одне одного доповнювати. І щоб було видно, як появляються архетипні речі. Оце цікаво. Як появляються якісь образи. Як воно появляється.. Мені це цікаво. Я навіть, мабуть, ніколи не побачу цього. Але як вони народжуються?.. Як народжується розмова? Це ж теж стихія. Велика стихія.

Я недаремно назвав книжку «Снігові і вогню». Якщо я досягнув у цій книжці якоїсь монументальності — мені важлива монументальність. Духовні речі монументальні. Там немає якоїсь дріб'язковості. Можливо, у людських стосунках часом є якісь дріб'язковості, якісь такі необов'язкові речі. Але у більших стихійних немає випадковостей. І там все настільки доцільне. Особливо колір, форма.

Знову ж постає питання — що первинне? Чи форма, чи колір? Чи слово. Я стараюся, щоб вони перебігали. Не хочу робити висновків — як воно вийшло. Це невідомо. Але те, що я народився і вже застав слово.. А мені хочеться побачити — що ж було перше. Не було ж ієрархії. Воно було взаємно. Були разом. Завжди.

Якщо ти робиш глечик, то не думаєш про те, що в нього помістять. Цього не потрібно. Бо потім вже з нас роблять ужиткові речі. Навіть людина включається у суспільство і стає так чи інакше пристосованою до певного вжитку. То про вжиток я не думаю. Думаю про глечик як про витвір рук моїх. І разом з тим я вірю, що мої руки мають велику частку дикості. Дикості того, як воно поставало. Я не знаю — можливо, поставало із рук, які не були приручені. Я вірю. Вони були не часткою культурного простору, а часткою природи.

Качки вже відлетіли. Тут є білі чаплі і чорні бузьки. Десятки їх бачив у лісі. Ми можемо навіть про це поговорити.

Для мене почуття дикості — це разом з тим поняття дуже високої інтелігентності. І я ніколи не ототожнював поняття дикості з варварством.

Просто моя рука може бути родичем моху чи кори, але ніколи моя рука не може бути родичем іншої, окривавленої руки. Руки із кров'ю жертви.

Але відстань між моєю кров'ю і моєю рукою мусить бути без посередників. Єдиний посередник у мене — олівець. Він єдиний може

щось розказати. Чи я щось з ним можу зробити.

Знову ж із глини я зроблю певний образ людини - - глечик, горщик. Своєю рукою я хочу щось народити, а не вбити. Хочу народити якусь форму.

У цьому випадку вірші мої дуже подібні до гончарства. Це якась така скульптура, яка вгору виводить глину, дає якусь форму. І так само я ставлюся до слів — як до глини. У мене нема літературного чи словесного підходу — от слова, то щось таке.. Я знаю, що з глини я можу теж робити.

Я тут в Тисмениці, на Городищі, знайшов черепки, що їм шість тисяч років. Якщо дві тисячі нашій ері, то там ще чотири. Я страшенно трясся над тими черепками. А він лежав коло хати — грубий такий черепок із трипільської культури. А потім я взяв і не знаю що — чи викинув його, чи ще щось. Бо я зрозумів, що земля набагато важніша, багато старша, і ця межа — 5-6 тисяч років — дуже умовна. І навіть той слід.. Дійсно, я поважаю слід, людський слід на тому черепку. Хтось зробив якусь спіраль.. Мені дуже, дуже це приємно. Але що воно мене навчило — що та земля, яку я копну згори, вона у стократ дорожча.

Тоді виходить таке — все, що ми можемо у літературному процесі зробити, досить банальне. Воно знаходиться у тій сфері, що робилося і дві, і три тисячі років. Воно все знаходиться у тому шарі, який називають культурним. І ніколи я не буду віддавати перевагу тому, що робиться зараз, у цей момент, на злобу дня. Бо я знаю: сьогодні так, завтра прокинуся — і буде інакше. І цей поверхневий шар ніяк не кращий від того, що було під ним. Ніколи. Не може бути якоїсь ієрархії. От це я зрозумів. Коли є ця стратифікація — землі, культури, то не може бути ієрархії. Ієрархія може бути лише на особистому рівні. Дуже-дуже особистому. Не загальному. І ти дуже багато здобув, якщо відчуваєш це все.

Про давні гори можна прочитати у віршах. «Лис» про давні гори, «Лебідь».

Давні гори невисокі, збиті. Не маю ніякого сентименту до альпійського плану чи Кавказу. Ці провалля, ущелини. Вони - камінь, він навпаки мене відштовхує. А гори давні.. Я не знаю - в них нібито нема такої дикості. Скажімо, Карпати, чи в Америці. Але там є якась елегантність. Вони порослі тими лісами — глибокими, чи як. Вони теплі. Камінь не є в них такий

страшний, металевий. Мене тягне. Я не знаю, можливо, це більше зелень тягне до тих гір. Все разом, одне з другим.

Але, з другого боку, дуже гарні рівнини. Мені дуже подобаються якісь горби. Щось середнє між горами і рівниною. Це все сприймається як шкіра чи рельєф якоїсь великої невідомої істоти. Весь час стараєшся — хочеться побачити її, вона під твоїми ногами. І ти її бачиш.

А в місті цього немає. Може, теж відчутно, але інакше. Наскільки багато різних бар'єрчиків, балюстрад, штучних ширм, штучних дір у стінах. Я у місті не бачу не те, що гір, не бачу справжнього рельєфу під ногами. Що зробиш? Асфальт.. А тут, у Тисмениці, ще якимось вільно. Бо асфальт веде мене не гуди, де треба. Куди він веде? Але знову ж таки — це не може бути якимось об'єктом нарікань, якихось скарг.

З одного боку, це ніби дуже загальна логіка, яку переходить кожна людина. І так воно є. Я хотів би, щоб ця розповідь велася від імені загальної логіки. Людина підростає і проходить усі обов'язкові стадії свого розвитку — ріст, більший, ще більший, суєта, мала суєта, більша, ще більша. Ущільнення. Навіть не ущільнення, а нагромадження якихось тих чи інших рис.

А у Києві, там вже почалося поняття фрески. Поняття стіни. Ця стіна мене зупинила. Всякого екстенсивного руху у мене було достатньо. Після Бурятії, після армії.

Це гора така. Там Дніпро. Це ріка, кручі і стіни. Ті білі стіни. Лавра. Це найбільш спокусливі моменти у Києві. Якраз та зелень дуже буйна. Така вона — це зовсім інше, ніж у Львові. У Львові — ніяка, просто зелень. Так і у Франківську. А у Києві вона метафізична. Вона виходить із себе, бо на тлі. Навіть не на тлі, а поруч з білими стінами. І то не просто білі стіни — стіни для фрески. То зовсім не просто побілена стіна. Це великі полотна, монументальні гори, на яких можна щось відтворити. Принаймні, замислитись над тим, дуже глибоко замислитись.

Оце ті білі стіни, білі мури. І та зелень. То речі вже не біологічні чи фізіологічні, то інше.

Я вже тоді визрів фізіологічно — якщо ти питаєш, що мене привело. Але там побачив якийсь інший світ. Він інакший був мені, чужий. Чи інший, бо все ж Схід. Порівняно зі Львовом чи іншими містами.

Це було справжнє місто. Якщо Тисмениця — маленький образ міста (тут я механізм міста побачив на власні очі), то Київ — місто з надлишком. Бочка така. Дошки вже вигнуло, весь вміст бочки розрісся до своїх крайніх меж. Максимально увібрав поняття простору, те, що ми називаємо наповненістю всім.

А разом з тим — дуже чистий, дуже відвертий. Я б сказав, що Київ набагато простіший, відвертіший і чистіший порівняно зі Львовом. Не дивлячись на те, що там стільки шарлатанів, бариг, злочинців. Але разом з тим там є якась дуже велика безпосередність.

Колись Гавриленко., він дуже гарний художник.. Григорій Гавриленко дуже великий вплив зробив на мене у Києві, я його застав ще так, краєм якось говорив моєму товаришеві: коли їду в метро у Києві, то, каже, — малював би портрети кожного пасажира у тому вагоні. Кожного, кожного киянина. А у Москві — у їхньому метро — не малював би жодного.

Настільки багаті обличчя, настільки повний портрет киянина, настільки

самодостатній. І настільки у Москві — це його особиста думка, він так сказав, а я відразу уявив собі і погодився — все страшніше. Те обличчя збите, підпорядковане якійсь великій машині. А київські обличчя попри все настільки дитинні, чисті і відкриті. Це дуже багато ним сказано.

І так само для мене. Там, у Києві, кожна людина була праобразом фрески. Чи праобразом, чи навпаки - - продовженням, якоюсь проекцією фрески. І якраз у Києві саме це, можливо, дає дуже великий поштовх до творчості. Хоч зараз я у Києві нічого не пишу вже років десять, мабуть.

Такий Київ. Це дуже велика випуклість. І там є тонкий шар — давні гори.

Ліси коло Києва як прекрасний комір.

А Глеваха — це Трипілля. Все коло Києва — Трипілля. В принципі, так і було. В Трипільлі просто розкопали. Але довкола ж було безконечне Трипілля. І до сьогоднішнього часу. Там є якась архаїчність і разом з тим...

А що таке архаїчність? Це залишки — чи натяки принаймні - дуже давньої культури, дуже високої, дуже тонкої.

А натяки можуть бути дуже прості. Як цей ліс у Глевасі, чи як ідеш тою ліською дорогою, виходиш, і починається вуличка старої Глевахи. Ти бачиш, як розташування тих хаток, ті зруби - все занурюється. Ідеш під небом, над тобою сонце і три чи чотири тисячоліття якогось іншого світу. І це одночасно з тобою. І ти розумієш, що все так має бути. Це нормально, так воно і є. Це життя справжнє.

А у Києві, там інше. Там інші шари. Там були для мене ті білі мури, були друзі.

Але якраз те, що Глеваха недалеко від Києва.. Я працював у Лаврі і доїжджав що третій чи ще який там день до Києва електричкою. І бачив, звідки почався Київ. Як він почався. Це все можна було відчутти і побачити при бажанні, сівши в електричку - пройшовши через ліс — і через якусь годину ти відчував, що воно там є, як той Київ постав, як починалося все помаленьку. Міг переїхати кілька тисяч років у тій електричці.

Це тоді відчувалося, коли я ще жив у просторі. А тепер я живу більше у часі. Може, через те перестало писатися.

Але знову ж таки. Це коли казати про таку загальну логіку — про дозрівання. Те — то, те - таке. Коли всі ці спокуси світу відкривають тобі.

Але чого я не сказав, і що поза цією логікою — це випадок.¹³⁶ Випадок, якщо подумати, що така Глеваха трапляється раз у житті. На жаль чи на

щастя. І все. Ти ніколи того не повториш. Який би ти не був мудрий чи вчений. Не повториш — тому, що так сталося. І не поясниш цього. Я зараз можу це так чи так говорити про Тисменицю чи Глеваху. Але ж це диво. Те, що змушує нас часом якимось братися писати.

Таке саме диво — як я опинився тут, у Тисмениці, тому, що моїх давніх родичів не було тут у XVII чи XVIII столітті, голи Тисмени- ця процвітала. А вони десь появилися перші згадки про них — можливо, в кінці XVIII століття або на початку XIX. Вже у такому загальному реєстрі згадується це прізвище. Перепис австрійський 1802 року їх згадує. А раніше не було. Значить, вони теж переїхали, якимось опинилися. Можливо, десь з Бойківщини. Це по татові. А мама моя із Запоріжжя. З містечка чи великого села над самим Дніпром. Десь до Гуляйполя. Зараз воно під водою, щоправда. Після Дніпрогесу затопило ті місця. І я ті місця дуже мало знаю, але.. Так що все це - - все, про що ми говорили, - не знаю, чи можна звести до якоїсь певної конкретної думки. Бо це якась велика несподіванка. Якийсь випадок. Так воно сталося. І чого я у тій Глевасі опинився...

Адже я ніколи в житті — повір — не подумав би собі, що я там буду. Чи те, що буду у Бурятії, як це поверне...

Та стіна біла, білі стіни у Києві навчили мене поняття фрески. І що таке фреска. Це мінливе, свіже, свіжий тиньк і вічне. Воно все поруч і разом з тим діаметрально протилежне. Але якийсь момент — і все сходиться до купи.

Або згадати вохру. Це цілий світ. І я ніколи б собі не повірив, що можу все віддати за грудочку пігменту. Червонястого пігменту, який для художника-професіонала навіть не вважається матеріалом. А для мене це дуже великий світ. Біла стіна і червоний пігмент.

Дивися, як стихло. Поки ми балакали. Мабуть, багато перебалакали. Так само кілька століть минуло.

Це грецьке слово охра. Воно через «в» пишеться. У нас охра, а на Сході вохра. Я думав, що це місцеве, а виявляється — це ближче до того грецького..

Але що найцікавіше. Та вохра.. Що вона говорить? Вона говорить про надломи. Про речі, які втекли зі своєї клітки.

От що важливо. Оце. І треба було з самого початку говорити про речі, які повтікали.

Інша справа, що ми хочемо чи у бесіді, чи у вірші їх легенько туди

заманити. Але вони вже живуть. І слава Богу.

Для мене що цікаво? Та література, яка це все розуміє. Яка спочатку повипускала ці істоти на волю, а потім вона з ними якось розмовляє і знову запрошує їх до себе у гості. І розмовляє з ними вже як зі своїми гістьми. близькими. І це якраз — справжнє поняття.

І та вохра. Це та, що десь збігла. Вона була на фресках і була досить прикладною фарбою, найбільш доступною. Нею помикали. А потім вона стада.. Від неї відмовилися. Коли почали малювати на полотні і багато цінніші появилися фарби. Кобальти, різні метали.

Але що цікаво — вона віддавна правила світом. Всі найдавніші черепки, кістка знайдена, сопілка чи перший музичний інструмент — на всьому знаходять якраз ті краплинки, не краплинки, а крупинки вохри. Найдавніші, можливо, найперші прояви мистецтва. Не знати навіть, як там його назвати. Але на гілці — на дубовій чи вербовій -- яка була образом кістки. Бо все-таки кістка, мені здається, — найперший образ, найперший матеріал, найглибший, найдавніший.

Кістка була еталоном. Мені здається — це був канон. Канон, який потім скульптура могла розвивати в мармурі. Але мармур відтворював саме цей кістяний канон. Він старався наблизитися до того. Звичайно, він ніколи не наблизився, але кістка була.. Кістка і крупинки червоної вохри. Мені здається — це була модель. Такий образ світу: чистота, відвертість, разом з тим та червона вохра говорила про забарвлення взагалі, про колір.

Я не хочу всіх цих аналогій з кров'ю, з життям, але якось так воно виходить.

Але цей матеріал.. Я б хотів, щоб слово моє було просто червоною вохрою. І щоб воно було дуже бліде, щоб там не було — мені навіть думати про це важко — якихось красивих вензелів, ваговитих метафор, які мають під собою дуже багато пластів. Так званого бароко.. Зрештою, бароко кожен різно розуміє. Я якраз цього не хотів.. Хочу, щоб воно було дуже прозоре. Дуже легко його стерти. Дощ може стерти ці крупинки вохри. І тим не менше воно протривало ці тисячі років на глині, на кістці. Повпивалося намертво (не знаю — чи намертво, чи ні). А може, у пам'ять повпивалося. Важко про це говорити.

От я якось думав недавно, що кожен образ відразу поширюється у різних формах, у різних виглядах. Починаючи від дуже серйозної думки — притча, легенда, міф. байка якась простацька, а далі повідомлення¹³⁸ по радіо, телебаченню, театральна якась вертепна п'єска, кліп., і воно існує

одночасно у всіх цих іпостасях.

Хтось може посміятися з будь-якого мого слова. На віддалі кожен слухач кожну серйозну думку чи згадку перетворює на якийсь театр. Він розбавляє ту концентровану краплю якоюсь водою. І те, що для мене виражене із кров'ю, з глибинного переконання, на віддалі — і це цілком закономірно — сприймається як якийсь театр. Бо людина інакше сприймати не може. Будь-яку почуту думку вона сприймає як сказану з якоїсь сцени. Як водевіль чи буфонаду. А я буду їм кричати, що ні.. Я ж це з кров'ю відірвав від себе і сказав. Для чого ж мені було говорити це все, якщо воно так поширюється і набирає цих форм дуже недолугих? І кожне моє слово можна витлумачити за всіма мірками балагану.

Для чого тоді я це все говорю, якщо хтось знає, що білило цинкове набагато серйозніше за цю фарбу? Але ж я кажу про ту грудочку вохри, про її образ, її відлуння. Я стараюся, щоб воно було точно.

Це як музикант говорить звуки.

От Езра Паунд. В нього цей звук «р». В нього він звучав. Це есенція його цілого оркестру. В нього це було гомерівське. Хто ' там за золотим руном рушає?

Цей звук «р» стає цією червоною вохрою. Виразом того моря, просторів, тих музичних інструментів, які підбадьорювали, великого того ареалу. І хто не знає цього, хто не чув в оригіналі, як це звучить, — а я чув, як він це виконує — той може зовсім в інший бік поплисти. А цей плив за золотим руном.

Це ж камертон якийсь. Так само я говорю про червону вохру як про камертон. Дуже тонкий. Паунд був музикант. Він грав на скрипці у тому італійському містечку. Він той світ, ту матерію ткав зі звуків. А для мене важливий цей пігмент. І я, очевидно, не зі звуків стараюся виткати те, а з якоїсь фрески. -

А інше поняття, яке цікавило Паунда, — поняття дикості. По-англійськи це звучить вільднес. Торо виводив це від вільде — по-германському ліс. Це, може, суб'єктивне, але коли я скажу дикість і як дотримуватися цього принципу дикості, мене зовсім не зрозуміють. Очевидно, те вільднес не можна перекладати дослівно. Є таке поняття первозданність, неприрученість. Ті слова, які пояснюють чи виражають це. Первозданність — біблійне слово.

Це дуже важливе для мене поняття. Справа в тому, що воно¹³⁹ має в собі поняття дикості — як антипод свійськості. З іншого боку, дикість — це

затаєність, непомітність, безшумність, делікатність, тонкість. Можна дуже багато епітетів згадувати, якщо порівнювати дику пташку з куркою. Та пташка малюсінька є для мене тим справжнім птахом. А свійська більше говорить про людину, ніж про птаха. Є часи, коли і вони об'єднуються, коли серед курей трапляються ворони. — не раз так буває. Це все неоднозначно. Але і не поняття неприрученості може якнайдалше бути від дикості, від грубості, від манірності, від декларативності. Я можу навести ряд інших слів, які можуть бути атрибутами високого мистецтва — рафінованість, вишуканість. Але вони для мене мають досить неприємний відтінок.

Так що знову ж таки все залежить від того, що ти розумієш під поняттям давніх гір.

Це важко. Давні гори окутані лісом. Вони і первозданні, і обжиті. Це ніби виключає одне одне. Я кажу обжиті — про час, а первозданні — про простір. Такі гори є, не всі, звичайно. Вони мають в собі таємницю, велику таємницю архаїчного. Зрештою, за нею Ясон і вирушав, хоч все було прикрито золотим руном.

От ця таємниця — це якраз і є поезія. Архаїчність. Таємниця давніх гір. Невідомо — що ще. Завжди закрите. Є тільки дорога до поезії — так можна сказати. Поезія закрита. Не дай Боже, щоб її хтось відкрив. Вийде безконечний диснейленд.

Бо ж поезія — щось архаїчне. Це те, що позаду нас, довкола нас. Така безпосередність пташки дикої, яка десь тут спурхнула, ось тут...

Поезія — принаймні дорога до поезії — якраз веде через такі речі. Давньою-давньою дорогою, а десь квітки розцвіли перед твоїм носом, щось спурхнуло, жаба стрибне. Якась мавка прошмигне кудись і сховається. Метелик. Воно все — загадки на тій уявній дорозі. Але ніколи ця дорога не може бути асфальтовою. Через асфальт хіба печериці вилазять.. А, багато що вилазить. Та ми, зрештою, вилізли. Хіба цей світ теперішній не можна назвати нецікавим?

Але я знову ж вертаюся до Ясунарі Кавабати. От він теж каже, що ця жінка — ніби вона не вродлива. І раптом бачиш за тими словами, як та шкіра починає світитися, ті її брови — ідеальні. Прямо все там. Не ідеальною красою Торвальдсена. канону — це не одне і те ж.

Роден часом є дикістю. І часом настільки могутній. А часом та манірність. Просто стиль XIX століття. Бачиш кінець того¹⁴⁰ всього і салонність. Навіть в нього є салонність. Хоча його деякі малюнки, акварелі

як наскельні рисунки. Прекрасні речі. Коли бачиш це, не довіряєш загальним думкам. Так само і тепер можна про цей світ сказати.

Хоч Кавабата все-таки пішов з цього світу. Він відчув, що на нього це починає найжджати, і не витримував. Але ми витримуємо якимось.

А що таке актуальність чи неактуальність.. Це струдель. Важливо, щоб цей струдель був паляницею, хлібом. Щоб у ньому зберігалось те архаїчне. Та основа, образ великого киша. Те, що з борошна. А що таке борошно? Дуже тонко розтерте зерно. І те зерно — найархаїчніше зі всього. У тому струдлі є ці крупинки зерна — там же можуть всякого додавати, що є вже поняттям нового, розумінням прогресу.

Прогрес — це якась машина. Як задумують дітям — завтра повеземо вас на атракціони. І дітям подобається, їм хочеться. Тому, що їм хочеться рухатися. Рух для них — це щось таке...

А з другого боку, той прогрес тримається на хлібі, на розтертому зерні.

І я, ніколи не будучи мудрецем, можу лиш те сказати, що як дитина, люблю атракціони і люблю рух. Але разом з тим я навчився не виявляти особливого захоплення тим рухом. Тому, що рух — це всього-на-всього якийсь пікнік. А справжнє життя інакше. Я не знаю, чи можна його назвати якимось динамічним. Справжнє життя.. Воно розповзається, як гарбуз чи кавун.

Воно набагато суворіше і воно трагічніше. Бо кожна крупинка життя переповнена якоюсь несподіванкою. І людина не може всього сприймати відразу. Їй важко. І цих всіх несподіванок вона часом не витримує, сприймає як трагедію чи драму. Всі ці перепади. А насправді — це життя. Нормальне. Це є структура життя вся ця багатоманітність. Звичайне повільне життя як воно є.

Ми ж не можемо ніколи заперечувати цієї клітки. Казати — от мені не подобається те, де ми живемо, бо це клітка. Так можуть говорити лише дуже приручені внутрішньо люди, які думають вирватися з цієї клітки. Але куди вирватися? Якщо за цією логікою — то всюди клітка. Буття таке є. Воно все заповнене. Ти все це можеш назвати або великою кліткою, або великою свободою.

Коли я говорив про вохру.. Але вохра тому і називається вохрою, що це блідий відтінок, це певний відтінок, а не відверто жовтий, чи коричневий, чи червоний. І це є забарвленням цієї великої порожнечі. Чи як можна сказати - білої стіни, яйця.

Для мене писання — є тим пальцем і тою червоною вохрою мазнути по

тій білій стіні. Це так. Це є. Але ж яка прекрасна біла стіна, коли знаєш, що вона може бути і гака, і така! Коли маєш певний вибір. Я сам той вибір роблю. Може, не сам, але тішуся, що роблю певний вибір. І це велике щастя, що я знаю — таке є, червона вохра.

Я знаю трошки, що таке кераміка, що таке горщик, це вже евфемізми — кераміка, теракота, фаянс. Але я трохи знаю. І я щасливий.

І трохи знаю, що таке слово. Як матеріал. Це дуже багато значить. Знаю хоч трошки, що таке папір. Сам пробував робити, але справа не в тому, що сам. Знаю, що це фрагмент великої стіни. І що на ньому можна писати. Знаю, як можна писати. Я наблизився до таких речей.

Але я зараз можу відмовитися від цього всього знання. І це буде теж мій вибір. Я можу відмовитися заради чогось кращого — як я вважатиму. Якщо я дійду до того. Так що в якомусь розумінні я дещо бачив у цьому житті. І ніколи не скажу, що ці речі є чимось підлеглим до якихось вищих цінностей у цьому світі, які чекають нас десь там далі. І уготовані чи не уготовані нам.

Ці речі, котрі я згадав, я висловлюю від імені., ну, безпосередньо. Мені важче було б висловити це від імені середнього класу. Поезію частіше творять люди не з середнього класу. І це трохи страшно, коли середній клас береться за поезію, чи за живопис, за мистецтво. Там тоді вже появляється певна манірність. Тобто зникає ця відднес, дикість, неприрученість, первозданність.

Первозданність.. Це досить умовне слово. Бо про яку первозданність зараз можна говорити, коли дикі ліси виявляються продуктом лісогосподарства XVIII століття. І вони вже були розграфлені на квадрати давним-давно.

Але зараз я говорю про середній клас. Те, що ми маємо зараз — а може, так все було — поняття якоїсь манірності, більша майстерність, багато різних суміжних понять. Появляється витонченість. І разом з тим появляється необов'язковість. І це страшно. Якщо є необов'язковість появи цього чи того, то вже важко говорити про мистецтво. Можна говорити про період, певний цивілізаційний етап, щабель, ще щось. То вже сфера інших людей. І вони завжди знайдуть у кожному такому щаблі щось надзвичайне. І колись може так бути, що скажуть, що середній клас завжди був рушієм прогресу, що це була та підвалина, на якій завжди трималася цивілізація.¹⁴² Що зробиш.. Маємо завдячувати середньому класу у Помпеї, що він мав

гроші понамальовувати собі у спальнях ті фрески.

Зрештою, про Кавабату ми можемо поговорити окремо.

Він мені дуже важливий. Фактично він є моїм вчителем. Моїм розумінням прози чи поезії. Де природа є головним персонажем, а людина входить туди всередину, розчиняється, знову виходить.. Дійсно, то треба окремо поговорити. Хоч я давно вже про нього не говорив. Але він став для мене таким великим символом. Не думаю, що тепер у мене щось додалося до того. Хоч все це був такий час, такий вік, коли закладалися підвалини — що таке проза, що таке поезія, що таке канони. Тоді якраз він потрапив. І в такому разі, коли є така потреба, воно сприймається повністю. От як ти їси, то їси зі всім — з листям, гілками, черваками, зі всім на світі, все. І воно все повністю йде тобі на користь. Тотальний знаходить апетит. А потім вже ніхто так не впливав.

Паунд теж у тому часі прийшов. Його в перекладах, здається, не було. Кілька було десь у польському, щось я в якихось критичних книжках — там були якісь уривки — познаходив по крупинці. Але то було інше. Паунд, він майстер форми, як і Тичина — це одночасно десь було, до речі, вони дуже близькі. Тичини я знав більше десятка віршів напам'ять. З того раннього періоду, і він для мене дуже багато значив. Але не можна сказати, що Тичина чи Паунд мене навчили чогось, дали якусь світоглядну платформу. Бо це було все ж таки у слові. А я мислив пластикою. І Кавабата.. Там у нього був пейзаж, скажімо, у «Країні снігу», і за тим всім стояла ціла філософія. Воно дуже щільне було. Те, що там писалося...

Треба якось почати. З півслова я не можу. Ну, почати треба з того, що внутрішньо він великий поет — Кавабата.

Це так само, як є одиниці таких, що записані як прозаїки, — ховаються — а насправді дуже тонкі поети.

Скажімо, Павезе. Це для мене теж величезна сторінка. І він поет. Великий поет. Зрештою, він і був поетом, писав вірші, був добрим поетом. Але так чи інакше — світ робить свої критерії. І світ захотів, щоб він став прозаїком. І все робиться для того. Беруться певні формальні ознаки і записується в історію так.

От Лоуренс — великий поет, але світ захотів, щоб він був автором «Коханця леді Чаттерлей».

Це ніби солідніше. Тому, що в тридцятих роках була якась певна

мода на прозаїка. Можливо, існував певний міф того. Напевно, були великі гонорари. Прозаїк — це суспільна постать. Це фігура, соціальна фігура. І цей статус - - дуже важливо.

І Кавабата. Я не знаю, можливо, він писав якісь вірші. Але він написав прекрасний трактат про дзен, про поетику дзен. Воно мені ще щось підказало. І коли я читав його далі, то відчув, що серцевина, що кожен рядок — то хоку чи ще щось.

Кожен рядок Кавабати — це фрагмент вірша. Настільки тонкий майстер. Як це все одне в одне переходить. Поет навіть не міг би до такого додуматися, щоб так вигідно подати свої рядки, як він у своїй так званій прозі. Кожен рядок — закінчена поетична думка. Там немає таких прохідних рядків — як це у прозаїків є — рядків-зв'язок. Кожен рядок значущий, наповнений вищим поетичним змістом.

Як я роблю порожнини.. Я беру спочатку дно втовкую, а потім накладаю глину. І витягую рукою довкола. Я можу повертати. Воно само поступово якоїсь симетрії набуває. Потім його зсередини уминаєш, щоб там якихось пор не було, щоб воно було щільно утрамбовано. Дійшло вже до того, що рука всередині, а з другого боку ти підтримуєш. І відчуваєш, що тут — стіни.

Коли воно вже присихає, вона тримається, та глина, не розвалюється. Особливо коли вийдеш сюди і укріплюєш те, що буде тримати. Це ребра у глечика. В принципі, це все було як людське, і всі це мають. Оце ребра, вінця, шия. Вона має стояти на ребрах міцно. Відчуваєш, що його зсередини розпирає, така сила. Він не може бути отакий, чи якимось так, чи так. Як людина — там повинні бути повні легені. Це наповнення. Якраз те, що воно мене навчило.

Ці вірші.. Мені важливо, щоб вони були фрагментом якогось епічного полотна. І разом з тим, щоб вони були в тому полотні живі, теперішні. Щоб перспектива була велика, щоб воно захоплювало ту давню монументальність із теперішньою буденністю чи щось таке.

Щоб там був дальній план, середній план і найближчий план. Це дуже важливо.

Якщо немає того дальшого плану, значить, воно трішки пласке виходить. Якщо немає середнього — воно не має повітря. А коли нема переднього плану — значить, в те все взагалі не віриться. Воно не переконливе.

Шукається якогось іншого жанру, щоби виразити це все.

Не можна експлуатувати весь час якусь одну форму. Ну, добре, вона могла бути тоді. Але її не можна вічно експлуатувати, бо вона стане вже якимось штампом. Треба знайти іншу форму. А воно ж само виливається. Це не те, що шукати спеціально.

Може бути форма притчі. Такі-от притчі. Можливо, і вірші ці є в якісь мірі притчі. Просто виражені вони неоднозначно. Бо у притчах все зайве забирається, якимось обтесується. А тут мені було важливо, щоб були усі ці нібито дріб'язкові деталі, якісь дрібнички. Але вони дуже важливі. У мене немає ієрархії байки чи притчі, де є головні герої. Ті задають тон, ті підспівують. Мені все важливе.

Я міг би свої вірші і так назвати, і інакше. От я назвав — «Черепашка», а міг би назвати «Долоня». Це ж мало що міняє. «Ворон» спочатку називався «Пуща». Але саме отака приблизність, така багатозначність зараз мене почала зупиняти. Вона зупиняє, і я не знаю — як далі. В мене є деякі канонічні вірші. І та форма* той канон тримає. Він дисциплінує. І я розумію цю потребу.

Це як у Зерова. То така поезія, що не боїться повторів, і вона будується на відтворенні форми - - чим точніше, тим краще. Але для мене вона втратила свою первинність. Для неокласиків це могло бути дуже свіжим.

А зараз це важко. У мене дуже двоєке враження лишилося від Зерова. Я побачив, що це є певним контекстом. Звичайно, якщо ти пишеш словами, то літературний контекст можна знайти завжди. Від нього нікуди не дінешся. Але є різні походження тої чи іншої форми.

Для мене ж образи як цеглина. Ну, добре. Цю цеглину вибрав. Не завалиться вся будівля. Тому, що будівля має триматися на чомусь ще, на якихось солідніших підвалинах, аніж просто цеглина. Так само із рядком. У метафористів рядок — це такий вже образ. Не кажу про рядок у канонічній поезії. Там інша логіка, і рядок — виміряна раз і назавжди довжина. Для мене важливіший якийсь більший контекст, а рядок сам по собі — це таке, справа кухні.

Важливіше те, що речі повинні зберігати в собі, за собою якийсь певний запах, колір, фактуру. Я не повністю трансформую їх у слова. У тому всьому повинен бути залишок містичного невидимого матеріального світу. Поряд із словами має він бути.. Як якийсь еквівалент поруч із віршем. Він невидимий, але повинен бути присутній. І це велика можливість, коли ти не пішов за словами, а за

тим персонажем.

Сумно, що ніколи цього не поясниш. А якщо поясниш, то вже не зможеш сам так зробити.

Якби описувати цей день, то його можна подати і так, і так. Можна подати як у Рембрандта, а можна якось приземлено, занижено, буденно.

Але, на жаль, наші очі втомлюються і все притуплюється. Я себе часом ловлю на думці, що все те, що відбувається, дуже значуще. За тим всім стоїть дуже багато, воно наповнене.

Але ти просто втомлений. В мене вже немає ентузіазму це фіксувати. Бо ти поставлений перед дилемою. Або зафіксувати, або просто увійти в цей простір і пожити в ньому. І ніхто не може сказати, який варіант кращий. Тепер частіше просто проживаєш.

Мені приємніше просто піти по лісі пройтися, аніж занотовувати своє враження про ліс, про подію. Мабуть, якось на людину нападає нехіть. Якась втома.